

ЗАТВЕРДЖЕНО
Рішення Національної комісії
зі стандартів державної мови
_____ 20__ року № _____

Стандарт державної мови. Український правопис

I. Загальна частина

1. Цей Український правопис підготувала робоча група Української національної комісії з питань правопису.

2. Цей Український правопис пройшов громадське обговорення з 15 серпня 2018 року до 01 жовтня 2018 року.

3. Цей Український правопис схвалила Українська національна комісія з питань правопису (протокол від 22 жовтня 2018 року № 5).

4. Цей Український правопис схвалили Колегія Міністерства освіти і науки України та Президія Національної академії наук України (протокол від 24 жовтня 2018 року № 10/4-13 / 22/10).

5. Із пропозицією Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України щодо схвалення цього Українського правопису в новій редакції, розроблений Українською національною комісією з питань правопису, погодився Кабінет Міністрів України (постанова від 22 травня 2019 року № 437).

6. Цей Український правопис до Національної комісії зі стандартів державної мови за результатами узгоджувальної наради від 04 лютого 2025 року надіслало Міністерство освіти і науки України (лист від 26 лютого 2025 року № 1/3664-25) на виконання резолюції Прем'єр-міністра України від 24 січня 2025 року № 2336/1/1-25 до листа Уповноваженого із захисту державної мови від 20 січня 2025 року № 341/02-Вих. та резолюції Віцепрем'єр-міністра України з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій – Міністра цифрової трансформації України від 20 лютого 2025 року № 2336/3/1-25 до листа Міністерства освіти і науки України від 11 лютого 2025 року № 1/2540-25, зважаючи на відповідь Голови Верховної Ради України від 02 січня 2025 року № 07/8-2025-1111 на лист Уповноваженого із захисту державної мови від 16 грудня 2024 року № 5924/08/6-Вих.

7. Цей Український правопис опрацювала і схвалила робоча група Національної комісії зі стандартів державної мови із внесення редакційно-технічних виправлень до його тексту (протокол від 25 грудня 2025 року № 5) у такому складі:

1) Ажнюк Богдан Миколайович, доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України (голова робочої групи);

2) Бирик Світлана Павлівна, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, провідний науковий співробітник Інституту української мови Національної академії наук України (член робочої групи);

3) Гнатюк Лідія Павлівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (член робочої групи);

4) Голікова Наталія Сергіївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (член робочої групи);

5) Ковалевська Тетяна Юріївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (член робочої групи);

6) Тараненко Олександр Онисимович, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, завідувач відділу загального мовознавства Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України (член робочої групи);

7) Шевченко Лариса Леонідівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу лінгвістики Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України (секретар робочої групи).

8. Цей Український правопис після внесення відповідних редакційно-технічних виправлень до його тексту пройшов громадське обговорення з ____ 2026 року до ____ 2026 року.

9. Цей Український правопис отримав висновки і пропозиції від:

1) Інституту української мови Національної академії наук України (лист від ____ 20__ року №__);

2) Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (лист від ____ 20__ року №__);

3) Національної академії наук України (лист від ____ 20__ року №__);

4) Національної академії педагогічних наук України (лист від ____ 20__ року №__);

5) Національної академії правових наук України (лист від ____ 20__ року №__);

6) Національної академії медичних наук України (лист від ____ 20__ року №__);

7) Національної академії мистецтв України (лист від ____ 20__ року №__);

- 8) Національної академії аграрних наук України (лист від ____ 20__ року №__);
- 9) Бердянського державного педагогічного університету (лист від ____ 20__ року №__);
- 10) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (лист від ____ 20__ року №__);
- 11) Волинського національного університету імені Лесі Українки (лист від ____ 20__ року №__);
- 12) Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (лист від ____ 20__ року №__);
- 13) Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (лист від ____ 20__ року №__);
- 14) Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (лист від ____ 20__ року №__);
- 15) Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (лист від ____ 20__ року №__);
- 16) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (лист від ____ 20__ року №__);
- 17) Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (лист від ____ 20__ року №__);
- 18) Донецького національного університету імені Василя Стуса (лист від ____ 20__ року №__);
- 19) Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (лист від ____ 20__ року №__);
- 20) Житомирського державного університету імені Івана Франка (лист від ____ 20__ року №__);
- 21) Закладу вищої освіти «Український католицький університет» (лист від ____ 20__ року №__);
- 22) Запорізького національного університету (лист від ____ 20__ року №__);
- 23) Ізмаїльського державного гуманітарного університету (лист від ____ 20__ року №__);
- 24) Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (лист від ____ 20__ року №__);
- 25) Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (лист від ____ 20__ року №__);
- 26) Київського національного лінгвістичного університету (лист від ____ 20__ року №__);
- 27) Київського національного університету імені Тараса Шевченка (лист від ____ 20__ року №__);
- 28) Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (лист від ____ 20__ року №__);
- 29) Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (лист від ____ 20__ року №__);

30) Комунального закладу вищої освіти «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія» Полтавської обласної ради (лист від _____ 20__ року №__);

31) Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (лист від _____ 20__ року №__);

32) Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (лист від _____ 20__ року №__);

33) Криворізького державного педагогічного університету (лист від _____ 20__ року №__);

34) Львівського національного університету імені Івана Франка (лист від _____ 20__ року №__);

35) Маріупольського державного університету (лист від _____ 20__ року №__);

36) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (лист від _____ 20__ року №__);

37) Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (лист від _____ 20__ року №__);

38) Національного університету «Києво-Могилянська академія» (лист від _____ 20__ року №__);

39) Національного університету «Острозька академія» (лист від _____ 20__ року №__);

40) Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (лист від _____ 20__ року №__);

41) Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (лист від _____ 20__ року №__);

42) Національного університету харчових технологій (лист від _____ 20__ року №__);

43) Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (лист від _____ 20__ року №__);

44) Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (лист від _____ 20__ року №__);

45) Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (лист від _____ 20__ року №__);

46) Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (лист від _____ 20__ року №__);

47) Приватного закладу вищої освіти «Київський міжнародний університет» (лист від _____ 20__ року №__);

48) Рівненського державного гуманітарного університету (лист від _____ 20__ року №__);

49) Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (лист від _____ 20__ року №__);

50) Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (лист від _____ 20__ року №__);

- 51) Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (лист від _____ 20__ року №__);
- 52) Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (лист від _____ 20__ року №__);
- 53) Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (лист від _____ 20__ року №__);
- 54) Українського державного університету науки і технологій (лист від _____ 20__ року №__);
- 55) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (лист від _____ 20__ року №__);
- 56) Університету Григорія Сковороди в Переяславі (лист від _____ 20__ року №__);
- 57) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (лист від _____ 20__ року №__);
- 58) Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (лист від _____ 20__ року №__);
- 59) Херсонського державного університету (лист від _____ 20__ року №__);
- 60) Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (лист від _____ 20__ року №__);
- 61) Хмельницького національного університету (лист від _____ 20__ року №__);
- 62) Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (лист від _____ 20__ року №__);
- 63) Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (лист від _____ 20__ року №__);
- 64) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (лист від _____ 20__ року №__);
- 65) Чорноморського національного університету імені Петра Могили (лист від _____ 20__ року №__).

10. Цей Український правопис має таку структуру (зміст):

1. Український алфавіт.

2. Правопис частин основи слова.

2.1. Буквені позначення деяких голосних звуків.

§ 1. Букви на позначення наголошених і ненаголошених Е, И.

§ 2. Букви І, И на початку слова.

§ 3. Буква Ї.

§ 4. Букви Я, Ю, Є.

2.2. Буквені позначення деяких приголосних звуків.

§ 5. Буква Г.

§ 6. Буква Ґ.

§ 7. Апостроф.

§ 8. Буквосполучення ЙО, ЇО.

2.3. Чергування голосних.

§ 9. Чергування О – І, Е – І.

§ 10. Чергування Е – О після Ж, Ч, Ш, ШЧ (букви Щ), ДЖ, Й.

§ 11. Чергування голосних О – А, Е – І, Е – И у дієслівних коренях.

2.4. Чергування приголосних.

2.4.1. Чергування приголосних під час словозміни.

§ 12. Чергування Г, К, Х із м'якими З, Ц, С.

§ 13. Чергування Г із м'яким З.

§ 14. Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш.

§ 15. Чергування Д із ДЖ.

§ 16. Чергування Т – Ч, З – Ж, С – Ш.

§ 17. Чергування ЗД – ЖДЖ, СТ – ШЧ (буква Щ).

§ 18. Чергування Б – БЛ, П – ПЛ, В – ВЛ, М – МЛ, Ф – ФЛ.

2.4.2. Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення.

§ 19. Зміни приголосних перед -СЬК-(-ИЙ), -СТВ-(-О).

§ 20. Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння.

§ 21. Зміни приголосних перед суфіксом -Н-.

§ 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення.

2.5. Уживання деяких прийменників, префіксів, сполучників, часток і початкових букв.

§ 23. Уживання прийменників У, В і початкових У-, В-.

§ 24. Уживання сполучників, часток І, Й та початкових І-, Й-.

§ 25. Уживання прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ (ЗО).

2.6. Уживання м'якого знака (Ь).

§ 26. Коли пишемо Ь.

§ 27. Коли не пишемо Ь.

2.7. Спрощення в буквосполученнях.

§ 28. Спрощення в буквосполученнях -ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТЛ-, -ЗКН-, -СКН-, -СЛН-.

2.8. Подвоєння букв.

§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу.

§ 30. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних.

2.9. Правопис префіксів.

§ 31. Правопис префіксів З-, ІЗ-, ЗІ-, ЗО-, БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-, ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-, АРХІ-, АНТИ-, КВАЗІ-.

2.10. Правопис суфіксів.

§ 32. Іменникові суфікси -ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК, -ИВ-(-О), -АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ / -ЄЦЬ, -ІСТЬ, -ТЕЛЬ, -К-(-А), -ИЦ-(-Я), -ИН-(-Я), -ЕС-(-А), -НН-(-Я), -ІНН-(-Я), -ЕНН-(-Я), -ИНН-(-Я), -ЕЧОК / -ЄЧОК, -ЕЧК-(-А) / -ЄЧК-(-А), -ЕЧК-(-О) / -ЄЧК-(-О), -ЕНК-(-О) / -ЄНК-(-О), -ЕНЬК-(-О, -А) / -ЄНЬК-(-О), -ИСЬК-(-О) / -ЇСЬК-(-О), -ИЩ-(-Е) /

-ЇЩ-(-Е), -ОВИЧ, -ІВН-(-А) / -ЇВН-(-А), -ІВК-(-А), -ОВК-(-А), -ОК, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ.

§ 33. Прикметникові та дієприкметникові суфікси -Н-(-ИЙ, -ІЙ), -ИЧН-(-ИЙ), -ІЧН-(-ИЙ) / -ЇЧН-(-ИЙ), -ИН, -ІН, -ИН-(-ИЙ), -ІН-(-ИЙ), -ИСТ-(-ИЙ), -ІСТ-(-ИЙ), -ЕВ-(-ИЙ) / -ЄВ-(-ИЙ), -ОВ-(-ИЙ), -УВАТ-(-ИЙ) / -ЮВАТ-(-ИЙ), -ОВАТ-(-ИЙ), -ОВИТ-(-ИЙ).

§ 34. Дієслівні суфікси -УВА- (-ЮВА-), -ОВА- (-ЬОВА-), -ОВУВА- (-ЬОВУВА-), -ІР-, -ІР-.

2.11. Правопис слів разом, із дефісом, окремо.

§ 35. Загальні правила правопису складних слів.

§ 36. Складні іменники.

§ 37. Прикладка.

§ 38. Складні числівники.

§ 39. Складні займенники.

§ 40. Складні прикметники.

§ 41. Прислівники.

§ 42. Прийменники.

§ 43. Сполучники.

§ 44. Частки.

2.12. Уживання великої букви.

§ 45. Велика буква на початку речення.

§ 46. Велика буква у звертаннях і в ремарках.

§ 47. Велика та мала букви в рубриках.

§ 48. Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови, цитати тощо.

§ 49. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин.

§ 50. Географічні та адміністративно-територіальні назви.

§ 51. Астрономічні назви.

§ 52. Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів.

§ 53. Назви, пов'язані з релігією.

§ 54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств.

§ 55. Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів.

§ 56. Назви посад, звань, титулів.

§ 57. Назви орденів, медалей, відзнак, премій.

§ 58. Назви товарних знаків, марок виробів.

§ 59. Назви порід тварин, видів і сортів рослин.

§ 60. Велика буква в особливому стилістичному вживанні.

§ 61. Велика буква у складноскорочених назвах.

2.13. Скорочення.

§ 62. Графічні скорочення.

2.14. Правила переносу.

§ 63. Орфографічні правила переносу.

- § 64. Технічні правила переносу.
- 2.15. Знак наголосу (´).
 - § 65. Знак наголосу (´).
- 3. Правопис закінчень відмінюваних слів.
 - 3.1. Іменник.
 - § 66. Поділ на відміни.
 - § 67. Поділ на групи.
 - § 68. Зразки відмінювання іменників.
 - 3.1.1. Уваги до правопису відмінкових форм.
 - 3.1.1.1. I відміна.
 - 3.1.1.1.1. Однина.
 - § 69. Родовий відмінок.
 - § 70. Давальний відмінок.
 - § 71. Знахідний відмінок.
 - § 72. Орудний відмінок.
 - § 73. Місцевий відмінок.
 - § 74. Кличний відмінок.
 - 3.1.1.1.2. Множина.
 - § 75. Називний відмінок.
 - § 76. Родовий відмінок.
 - § 77. Давальний відмінок.
 - § 78. Знахідний відмінок.
 - § 79. Орудний відмінок.
 - § 80. Місцевий відмінок.
 - § 81. Кличний відмінок.
 - 3.1.1.2. II відміна.
 - 3.1.1.2.1. Однина.
 - § 82. Родовий відмінок.
 - § 83. Давальний відмінок.
 - § 84. Знахідний відмінок.
 - § 85. Орудний відмінок.
 - § 86. Місцевий відмінок.
 - § 87. Кличний відмінок.
 - 3.1.1.2.2. Множина.
 - § 88. Називний відмінок.
 - § 89. Родовий відмінок.
 - § 90. Давальний відмінок.
 - § 91. Знахідний відмінок.
 - § 92. Орудний відмінок.
 - § 93. Місцевий відмінок.
 - § 94. Кличний відмінок.
 - 3.1.1.3. III відміна.
 - § 95. Однина.
 - § 96. Множина.
 - § 97. Відмінювання слова МА́ТИ.

3.1.1.4. IV відміна.

§ 98. Однина.

§ 99. Множина.

3.1.2. Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини.

§ 100. Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини.

3.2. Прикметник.

§ 101. Тверда група прикметників.

§ 102. М'яка група прикметників.

§ 103. Зразки відмінювання прикметників.

§ 104. Ступенювання прикметників.

3.3. Числівник.

§ 105. Відмінювання кількісних числівників.

§ 106. Відмінювання порядкових числівників.

§ 107. Відмінювання дробових числівників.

3.4. Займенник

§ 108. Особові займенники.

§ 109. Зворотний займенник.

§ 110. Присвійні займенники.

§ 111. Вказівні займенники.

§ 112. Питальні займенники.

§ 113. Означальні займенники.

§ 114. Складні займенники (неозначені й заперечні).

3.5. Дієслово.

§ 115. Дійсний спосіб.

§ 116. Наказовий спосіб.

§ 117. Умовний спосіб.

§ 118. Неозначена форма дієслова (інфінітив).

§ 119. Дієприкметник.

§ 120. Дієприслівник.

4. Правопис слів іншомовного походження.

4.1. Приголосні звуки і букви на позначення приголосних.

§ 121. Звук [l].

§ 122. Звуки [g], [h].

§ 123. Буквосполучення TH у словах грецького походження.

§ 124. Буква W та буквосполучення TH у словах англійського походження.

§ 125. Буквосполучення LL та ILL у словах французького походження.

§ 126. Звук [j].

§ 127. Кінцеві буквосполучення -DR, -TR.

§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних.

4.2. Голосні звуки і букви на позначення голосних.

§ 129. Голосний [i].

§ 130. Голосні [e], [u].

§ 131. Буквосполучення AU, OU.

- § 132. Букви та буквосполучення Ö, Ø, EU, OE.
- § 133. Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження.
- § 134. Звук [æ] у словах англійського походження.
- § 135. Звук [ə:] у словах англійського походження.
- § 136. Буквосполучення EI, EU у словах німецького походження.
- Буквосполучення IJ та буква Y у словах нідерландського походження.
- § 137. Подвоєння букв на позначення голосних.
- § 138. Апостроф.
- § 139. М'який знак (ь).

4.2. Відмінювання слів іншомовного походження.

- § 140. Відмінювані й невідмінювані слова іншомовного походження.

5. Правопис власних назв.

5.1. Українські та інші слов'янські прізвища та імена.

- § 141. Українські прізвища та імена.
- § 142. Відмінювання прізвищ.
- § 143. Відмінювання імен.
- § 144. Слов'янські прізвища та імена.
- § 145. Неслов'янські прізвища та імена.

5.2. Складні і складені особові імена та прізвища й похідні від них прикметники.

- § 146. Імена та прізвища (прізвиська).
- § 147. Похідні прикметники.

5.3. Географічні назви.

- § 148. Українські географічні назви.
- § 149. Географічні назви інших країн.
- § 150. Географічні назви з прикметниковими закінченнями.
- § 151. Апостроф, м'який знак.
- § 152. Відмінювання географічних назв.
- § 153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів.
- § 154. Правопис складних і складених географічних назв.

6. Уживання розділових знаків.

- § 155. Крапка (.).
- § 156. Знак питання (?).
- § 157. Знак оклику (!).
- § 158. Кома (,).
- § 159. Крапка з комою (;).
- § 160. Двокрапка (:).
- § 161. Тире (—).
- § 162. Три крапки, або крапки (...).
- § 163. Дужки (), [], < >.
- § 164. Лапки (« », “ ”, „ “, рідше „ ”).
- § 165. Скісна риска (/).
- § 166. Комбіноване вживання розділових знаків.

§ 167. Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат.

§ 168. Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку.

11. Цей Український правопис кодифікує орфографічні, словозмінні та пунктуаційні норми української мови.

12. Дія й обов'язкове застосування цього Українського правопису поширюється на всі сфери суспільного життя, визначені в законодавстві, зокрема в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

II. Український правопис

1. Український алфавіт

1. Український алфавіт складається з тридцяти трьох букв, кожна яких може вживатися у вигляді великої і малої букви відповідно до правил, визначених українським правописом.

Порядковий номер	Велика буква	Мала буква	Назва букви
1	А	а	а
2	Б	б	бе
3	В	в	ве
4	Г	г	ге
5	Ґ	ґ	ґе
6	Д	д	де
7	Е	е	е
8	Є	є	є
9	Ж	ж	же
10	З	з	зе
11	И	и	и
12	І	і	і
13	Ї	ї	ї
14	Й	й	йот
15	К	к	ка
16	Л	л	ел
17	М	м	ем
18	Н	н	ен
19	О	о	о
20	П	п	пе
21	Р	р	ер
22	С	с	ес
23	Т	т	те

24	У	у	у
25	Ф	ф	еф
26	Х	х	ха
27	Ц	ц	це
28	Ч	ч	че
29	Ш	ш	ша
30	Щ	щ	ща
31		Ь	м'який знак
32	Ю	ю	ю
33	Я	я	я

2. Правопис частин основи слова

2.1. Буквені позначення деяких голосних звуків

§ 1. Букви на позначення наголошених і ненаголошених Е, И

1. Наголошені голосні **е** та **и** у вимові виразні, тому їх передаємо відповідними буквами: *далéко, вíсоко*.

2. Ненаголошені голосні **е** та **и**, невизначні у вимові, передаємо тими самими буквами, що й під наголосом: *велíкий, величéзний*, бо *вéлич*; *держу́*, бо *одéржати*; *клекотíти*, бо *клéкит*; *несу́*, бо *принéсений*; *селó*, бо *сéла*; *шепотíти*, бо *шéпit*; *кривé*, бо *крíво*; *тримáти*, бо *стрíмувати*; *ширóкий*, бо *ши́роко* та ін.

3. У словах із постійним наголосом невизначні у вимові звуки перевіряємо за словником: *кишéня, левáда, мину́лий*.

§ 2. Букви І, И на початку слова

1. **І** пишемо на початку слова відповідно до вимови: *Івáн, íграшка, íдол, íкати* ('вимовляти *і* замість *и*'), *ікóна, іменува́ти, ім'я́, індік, íноді, іржа́, існува́ти, íстина, іті́*.

2. Деякі слова мають варіанти з голосним **и**: *íрій* і *úрій, íрод* і *úрод* ('дуже жорстока людина').

3. **И** пишемо на початку окремих вигуків (*ич!*), часток (*ич який хитрий*), дієслова *íкати* ('вимовляти *и* замість *і*') та похідного від нього іменника *і́кання*.

4. **И** на початку слова вживаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *ийбѐн, ир; Ич-обá, Кім Чен Ин.*

§ 3. Буква Ї

1. Букву **ї**, що позначає звуки **й + і**, пишемо:

1) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *їжа, їжак, їздець, їдити, їсти, їх, їхати; героїзм, країна, мої, найвний, руїна, твої;*

2) після м'якого знака: *Виньї, (в) ескадрільї, піраньї* (у множині);

3) після апострофа: *в їзд, з їзд, об їхати, під їзд, пір їна;*

4) в іншомовних словах після букви на позначення голосного: *архаїчний, егоїзм, еліпсод, мозаїка, прозаїк, целулоїд* (див. ще § 126).

§ 4. Букви Я, Ю, Є

1. **Я, ю, є** пишемо:

1) на початку слова, після букви на позначення голосного та після апострофа для позначення звукосполучень **й + а**, **й + у**, **й + є**: *якість, юродивий, єствó; моя́, зна́ю, твоє́; п'ять, м'ята, в'юн, б'ють, п'ємó;*

2) після букви на позначення приголосного для передавання його м'якості: *дядько, лю́ди, остáннє, ряд, ря́сно, рюкза́к, рюш, сюді.*

2.2. Буквені позначення деяких приголосних звуків

§ 5. Буква Г

1. Буква **г** передає на письмі глотковий щілинний приголосний як в українських словах: *берегти́, вогонь, гáдка, гукáти, дорогíй, жага́, згин, крі́га, могут́ній, пагінéць*, так і в загальних та власних назвах іншомовного походження на місці **h**, **g**: *аборигéн, агіта́ція, агрéсія, бага́ж, болгарин, брига́да, газéта, генерáл, геоло́гія, горизóнт, гра́мота, делега́т, кілогра́м, логопéд, магази́н, педаго́г, фотогра́фія; А́нглія, Гаа́га, Гоме́р, Єва́нгеліє* (див. ще § 122).

§ 6. Буква Г

1. Буква **г** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

1) в українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *а́грус, га́ва, га́зда, гандж, га́нок, гату́нок, гвалт, ге́гати, гедзь, гелготáти, гелготі́ти,*

герте́лі, герто́мати, герто́міти, гі́гнути, гирлі́га, глей, гніт (у лампі), *го́гель-мо́гель, гонт(а), грасува́ти, гра́ти* (іменник), *гре́чний, гринджо́ли, ґрунт, ґудзик, ґу́ля, ґура́льня, джигу́н, дзі́га, дзі́глик, дрига́ти і дрі́гати, ремига́ти* та ін., а також у похідних від них: *а́грусовий, га́здува́ти, гвалтува́ти, ге́рґіт, гратча́стий, ґрунтови́й, ґрунтува́ти(ся), ґудзиковий, ґу́лька, прога́вити* та ін.;

2) у власних назвах – топонімах України: *Горга́ни* (гірський масив), *Горо́нда, У́гля* (села на Закарпатті), прізвища українців: *Галага́н, Галято́вський, Ге́ник, Герза́нич, Герда́н, Гжи́цький, Гі́га, Го́га, Го́йдич, Го́нта, Грі́га, Гудзь, Гу́ла, Лома́га*.

§ 7. Апостроф¹

1. Роздільність вимови попереднього твердого приголосного перед звуками, переданими буквами **я, ю, є, ї**, на письмі позначаємо апострофом.

2. Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**:

1) після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, солов'ї, м'ясо, рум'яний, (на) тім'ї, жи́раф'ячий, мереф'янський; П'яста, В'ячесла́в, Дем'ян, Максим'юк, Стеф'юк*.

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзв'я́кнути, духмя́ний, ма́впячий, медв'я́ний, моркв'я́ний, різдв'я́ний, свя́то, тьмя́ний, цвях*, але: *арф'я́р, ве́рб'я, торф'я́ний, черв'я́к*.

Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокореневих словах без префікса: *зв'язо́к, зв'я́лити, підв'язáти, розм'я́кнути, сп'яні́ти*;

2) після **р**: *бур'ян, міжгі́р'я, пі́р'я, ма́тір'ю, кур'е́р, (на) подві́р'ї; Валер'ян, Мар'я́на, Мар'яненко*;

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, ре** означають сполучення пом'якшеного **р** із наступними **а, у, є**: *бур'я́к, бу́р'яний, кря́кати, ря́бий, рю́мсати*.

3) після **к** у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'я́ненко, Лук'яню́к, Лук'яне́ць*;

4) після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'ядерний, без'язи́кий, від'ї́зд, з'є́днаний, з'ї́хати, з'я́витися, напів'європе́йський, об'є́м, пан'європе́йський, під'ї́хати, під'ю́дити, роз'ю́шити; дит'я́сла, камер'ю́нкер, Мін'ю́ст*.

§ 8. Буквосполучення ЙО, ЇО

1. Буквосполучення **йо** передає звукосполучення **й + о**:

¹ Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 138; у прізвищах і географічних назвах – §§ 144, 151.

1) на початку слова та після букви на позначення голосного: *йо́го, йому́; завойо́ваний, привілейо́ваний, райо́н, чийо́го;*

2) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *батальйо́н, бульйо́н, вйо́кати, курйо́з, Матвійо́к, мільо́н.*

2. Буквосполучення **ьо** пишемо для позначення м'якості приголосного перед **о**: *всьо́го, Ковальо́в, Линьо́в, льон, льох, сьо́годні, сьо́мий, трьо́х, тьо́хкати, цьо́го.*

2.3. Чергування голосних

§ 9. Чергування О – І, Е – І

1. У сучасній українській мові звуки **о, е** у відкритих складах чергуються з **і** в закритих складах під час:

1) словозміни:

1.1) *водопі́й – водопо́ю, дохі́д – дохóду, кінь – коня́, ка́мінь – ка́меня, лі́д – льо́ду, мі́й – мого́, сі́м – семи́, у́стрій – у́строю, ні́ч – но́чі – ні́ччю, півні́сть – півно́сті (півно́сти) – півні́стю, ра́дість – ра́дості (ра́дости) – ра́дістю, ві́селок – ві́сілка, о́сінь – о́сені (о́сени) – о́сінню, (у) вели́кому – (у) вели́кім;*

1.2) *гі́р – гора́, ні́г – нога́, осі́б – осóба, слі́в – слóво, сі́л – село́;*

1.3) *ба́тьків – ба́тькового, ба́тькова; бра́тів – бра́тового, бра́това; Васи́лів – Васи́левого, Васи́лева; ковалі́в – ковалéвого, ковалéва; Петро́в – Петро́вого, Петро́ва; шевці́в – шевце́вого, шевце́ва;*

1.4) *Ка́нів – Ка́нева, Ки́їв – Ки́єва, Фа́стів – Фа́стова, Ха́рків – Ха́ркова, Черні́гів – Черні́гова;*

1.5) *ві́вса – овéс, ві́вця – овéць, ві́сь – о́сі;*

1.6) *бі́йся – бо́юся, сті́й – сто́яти;*

1.7) *ві́в, ві́вши – велá (вести́); замі́в, замі́вши – замелá (замести́); мі́г, мі́гли – мо́жу (могла́, мо́гли); ні́с, ні́ши – несó (несла́, нести́); плі́в, плі́вши – плелá (плести́), а також рі́с, рі́ши – росла́ (рости́);*

2) словотворення: *буді́вник (пор. будо́ва), ві́льний (пор. во́ля), кі́лля (пор. ко́ла), підні́жжя (пор. нога́), подві́р'я (пор. дво́ра), робі́тник (пор. робо́та); зі́лля (пор. зе́лений), сі́льський (пор. село́) та ін.*

2. **О, е** не переходять в **і** в закритому складі за таких умов:

1) коли ці звуки вставні або випадні: *вікно́* – *віко́н*, *земля́* – *земéль*, *ка́зка* – *казо́к*, *со́тня* – *со́тень*; *ві́тер* – *ві́тру*, *ві́тер* – *ві́тру*, *вогóнь* – *вогніо́*, *де́нь* – *дня́*, *розде́р* – *розідра́ти*, *сму́ток* – *сму́тку*, *сон* – *сну*, *тра́вень* – *тра́вня*.

Примітка 1. У формах окремих слів **о**, **е** не випадають: *лоб* – *ло́ба*, *мох* – *мо́ху*, *рот* – *ро́та*, *лев* – *ле́ва*.

Примітка 2. За аналогією до таких форм, як *книжо́к*, *казо́к*, маємо **о** між приголосними в родовому відмінку множини й у деяких іншомовних словах: *а́рка* – *а́рок*, *ма́рка* – *ма́рок*, *па́пка* – *па́пок* та ін., але: *па́рт*, *сакль*, *фо́рм* та ін.;

2) у групах **-ор-**, **-ер-**, **-ов-** між приголосними: *торг* – *то́ргу*, *хорт* – *хорта́*, *смерть* – *сме́рті* (*сме́рти*), *вовк* – *во́вка*, *шовк* – *шо́вку*, але: *погі́рдний* (пор. *пого́рда*);

3) у групах із повноголоссям **-оро-**, **-оло-**, **-ере-**, а також **-еле-**: *горбо́д*, *моро́з*, *подо́рож*, *поро́х*, *сто́рож*; *во́лос*, *со́лод*; *бе́рег*, *пе́ред*, *се́ред*, *че́рез*; *зе́лень*, *пе́лех*, *ше́лест* та ін., але: *мори́г*, *обори́г*, *пори́г*, *сморі́д*;

4) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-енн-(-я)**: *зна́чень* (*зна́чення*), *поло́жень* (*поло́ження*), *тве́рджень* (*тве́рдження*), *тво́рень* (*тво́рення*);

5) в аббревіатурах і похідних від них словах: *соцстра́х* – *соцстра́хівський*, *спецвíпуск*, *спецко́р*, *спецо́дяг*, *торгфло́т* та ін.;

6) у словах іншомовного походження: *агроно́м*, *інжене́р*, *студе́нт*, *то́м* та ін.

Примітка. За аналогією до слів української мови, у яких **о**, **е** чергуються з **і**, таке саме чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Анти́н* – *Анто́на*, *гно́т* – *гнота́*, *ко́лір* – *ко́льору*, *Про́кіп* – *Про́копа́*; *кури́нь* – *куреня́*, *папі́р* – *папе́ру*.

3. **О**, **е** не чергуються з **і** у відкритих і закритих складах, а саме:

1) **і** наявне у відкритому складі:

1.1) у формах називного відмінка однини: *гребі́нець* (*гребі́нця́*), *дзвіно́к* (*дзві́нка*), *камі́нець* (*камі́нця́*), *кі́готь* (*кі́гтя*), *кіло́к* (*кілка́*), *кіне́ць* (*кі́нця́*), *ні́готь* (*ні́гтя*), *оліве́ць* (*олі́вця́*), *ремі́нець* (*ремі́нця́*), *рі́вень* (*рі́вня*), *стіжо́к* (*сті́жка*), *фахіве́ць* (*фахі́вця́*) та ін.;

1.2) у формах родового відмінка множини: *ві́кон* (*ві́кно́*), *ві́чок* (*ві́чко*), *гіло́к* (*гі́лка*), *зіро́к* (*зі́рка*), *кіле́ць* (*кі́льце́*), *лі́жок* (*лі́жко*), *ні́жок* (*ні́жка*), *пліто́к* (*плі́тка*);

1.3) у формах іменників зі значенням зменшеності за аналогією до таких форм, як *кіл* – *кілка́*, *міст* – *містка́*, *гі́рка* (де **і** – у закритому складі): *кіло́чок*, *місто́чок*, *ні́женька*, *гі́ронька*, але: *слі́вце́* – *словéчко*;

2) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-** звуки **о, е** переходять в **і**:

2.1) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (із рухолим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к-(-а)** зі значенням зменшеності: *бородá – борі́д – борі́дка, боронá – борі́н – борі́нка; головá – голі́в – голі́вка (голо́вка – з іншим значенням); сторонá – сторі́н – сторі́нка* (пестл. до *сторонá*); *чередá – чері́д – чері́дка*;

2.2) у родовому відмінку множини іменників середнього роду і відповідних іменниках зі значенням зменшеності: *болóто – болі́т – болі́тце; ворóта – ворі́т – ворі́тця; долóто – долі́т – долі́тце*, але: *дéрево – дерéв – деревцé; джерелó – джерéл – джерéльце*;

2.3) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездорі́жжя, Запорі́жжя, підборі́ддя, роздорі́жжя* (але: *лівоберéжжя, узберéжжя*), а також без подовження: *безголі́в'я, поголі́в'я*, хоч: *безголóсся, повноголóсся*;

3) **і** в закритому складі в дієсловах минулого часу у формах чоловічого роду однини й дієприслівниках із повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого і середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волі́к, волі́киши (волокті́); збері́г, збері́гиши (зберегти́); стері́г, стері́гиши (стерегти́)*, бо: *волоклá, збереглá, стереглá; волоклó, збереглó, стереглó* та ін., але: *колóв, молóв, поборóв, полóв, порóв; колóла, молóла, поборóла, полóла, порóла* та ін.;

4) **і** у віддієслівних іменниках середнього роду на **-нн-(-я)** – лише під наголосом, а без наголосу – **е**: *носі́ння, ході́ння; в́раження, завéршення, збі́льшення, знáчення, по́яснення*, але: *варéння* (і *варі́ння, вáрення* – ‘процес’), *вчéння*; так само **-енн-(-я)**, а не **-інн-(-я)** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен-**: *імéння, наймéння*;

5) **о, е** наявні в закритому складі:

5.1) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *борця́, борце́ві, борце́м* та ін. – *боре́ць; ви́борця – ви́борець; ловця́ – лове́ць; творця́ – творе́ць; мотка́ – мотóк; носка́ – носóк; вóдню – вóдень; котла́ – котéл*;

5.2) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд (колóдка), долóнь (долóнька), сорóк, огорóж, морóк, нагорóд* (від них немає зменшених форм з **і**), але: *дорі́г, дорі́жка, корі́в, корі́вка, бері́з, бері́зка* (проте *берéзка* – ‘виткий бур’ян’);

5.3) у родовому відмінку множини деяких іменників переважно жіночого роду: *будóв, вод, істóт, оснóв, підпóр, проб, субóт, топóль, шкод; лелéк, меж, озéр, потрéб*, але: *осі́б, підкі́в*;

5.4) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов** (**-ьов**, **-йов**), **-ев** (**-єв**): *Ма́лишев* – *ма́лишевський*, *Па́влов* – *па́вловський*, але у прикметниках, утворених від власних імен на **-ів** (**-їв**), зберігаємо **і** (**ї**): *Андрі́їв* – *андрі́ївський*, *Гаврі́лів* – *гаврі́лівський*, *Демі́дів* – *демі́дівський* (див. ще § 153, п. 2);

5.5) у префіксальних безсуфіксних іменниках на зразок *зато́н*, *перебо́р*, *пото́н* (під впливом родового відмінка однини: *зато́ну*, *перебо́ру*, *пото́ну*), але: *поті́к*, *розгі́н*, *уді́й*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширене на решту форм: *о́нік* (родовий однини *о́ніку*);

5.6) під наголосом у словотворчих частинах **-вод**, **-воз**, **-нос**, **-роб** складних слів, що означають людей за професією, видом занять, і в похідних від них словах: *екскурсово́д*, *ляльково́д*; *водово́з*; *дровоно́с*; *хліборобо́*, *хліборобо́ство*, *чорноробо́* та ін.

Проте у словах, що означають предмети, і в похідних від них утвореннях, незалежно від наголосу, **о** переходить в **і**: *водопрові́д*, *газопрові́д*, *газопрові́дний*, *електропрові́д*, *трубопрові́д*.

У словах із частиною **-воз** зберігаємо **о**: *електрово́з*, *лісово́з*, *теплово́з*.

Незалежно від значення слова у словотворчих частинах **-хід**, **-ріг** уживаємо тільки **і**: *всюдихі́д*, *місяцехі́д*, *пішохі́д*, *пішохі́дний*, *самохі́д*, *самохі́дний*, *стравохі́д*, *швидкохі́д*, *швидкохі́дний*; *козері́г* і *Козері́г* (сузір'я), *носорі́г* та ін.;

5.7) **о**, **е** пишемо в деяких словах книжного й церковного походження та в похідних від них: *Бо́г*, *верхо́вний*, *виробні́цтво*, *ві́рок*, *зако́н*, *зако́нний*, *наро́д*, *наро́дний*, *основні́й*, *пото́н*, *пра́пор*, *проро́к*, *словні́к*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемо́вський*, *Боровико́вський*, *Грабо́вський*, *Котляре́вський*, *Пісемський* та ін., але: *Верикі́вський*, *Желехі́вський*, *Минькі́вський*.

§ 10. Чергування Е – О після Ж, Ч, Ш, ШЧ (букви Щ), ДЖ, Й

1. Після **ж**, **ч**, **ш**, **шч** (букви **щ**), **дж**, **й** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **и**) пишемо **е**: *вече́ря*, *ві́шєнь*, *джерело́*, *жені́ти*, *ні́женька*, *пи́єніця*, *ста́єнь*, *увече́рі*, *у́чень*, *черне́тка*, *четве́ртий*, *шестиде́нка*, *щеми́ти*, *щети́на*.

2. Після **ж**, **ч**, **ш**, **шч** (букви **щ**), **дж**, **й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а**, **о**, **у**, **и** (яке походить від давньоукраїнського **ы**) пишемо **о**: *бджо́ла*, *буді́ночок*, *вечори́* (пор. *вече́ря*), *жона́тий* (пор. *жені́ти*), *іграшо́к*, *копійо́к*, *пионо́* (пор. *пи́єніця*), *чолові́к*, *чому́сь*, *чо́рний* (пор. *черне́тка*), *чоти́ри* (пор. *четве́ртий*), *шо́стий* (пор. *шесті́*), *щока́*.

Примітка. У словах *ло́жечка* – *ло́жечок*, *кні́жечка* – *кни́жечо́к*, *лі́єчка* – *лі́єчок* та ін. зберігаємо **е** (**є**).

3. **О** вживаємо замість **е** після шиплячих і **й** – перед м'яким приголосним:

1) в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі **-ост(-і) / -ост(-и)**: *безкра́йості* (*безкра́йости*), *ме́ншості* (*ме́ншости*), *пеку́чості* (*пеку́чости*), *сві́жості* (*сві́жости*) та ін., відповідно до *ві́чності* (*ві́чности*), *ра́дості* (*ра́дости*) та ін., де **о** стоїть не після шиплячих;

2) у давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі́*, (на) *бджолі́*, *вечорі́*, *пионі́*, (у) *пионі́*, (у) *щоці́*, (на) *щоці́*, відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджола́*, *бджолу́*, *вечора́*, *вечорі́* та ін.;

3) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкра́йої*, *безкра́йою*, *гарячо́ї*, *гарячо́ю*, *нашо́ї*, *нашо́ю*, *пе́ршої*, *пе́ршою* та ін., відповідно до *безкра́його*, *безкра́йому*, *нашого́* та ін. або до *дру́гої*, *молодо́ї* та ін., де **о** закономірне;

4) у похідних утвореннях *вечорі́ти*, *вечорі́є*, відповідно до *вечора́*, *вечорові́* та ін., *чорні́ти*, *чорні́є*, *чорні́ці*, *чорні́ти*, *чорні́ло* та ін., відповідно до *чо́рний*, *чо́рного*.

Примітка. У прислівниках *воро́же*, *га́рчє́* після шиплячих пишемо **е**, але: *тво́рчо*, *законода́вчо*, *хи́жо* та ін.

§ 11. Чергування голосних **О – А, Е – І, Е – И** у дієслівних коренях

1. Чергування **о** з **а** відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: дієслова з **о** позначають тривалу, нерозчленовану або одноразову, закінчену дію, а дієслова з **а** – повторювану, багаторазову дію: *допомо́гти* – *допомага́ти*, *гоні́ти* – *ганя́ти*, *крі́ти* – *кра́яти*, *ломі́ти* – *лама́ти*, *скі́чати* – *скака́ти*, *схопі́ти* – *хапа́ти*; *стоя́ти* – *ста́ти*.

Проте багато дієслів має кореневий **о**, який не чергується з **а**: *ві́мовити* – *вимовля́ти*, *ві́ростити* – *вирі́щувати*, *прости́ти* – *проща́ти*, *вині́шувати*, *відгорі́джувати*, *догово́рювати*, *заспоко́ювати*, *переко́нувати*, *устані́влювати* та ін., але: *ві́провадити* – *випроводжа́ти*.

2. Чергування невинного **е** з **і** відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: **е** вживаємо у префіксальних дієсловах доконаного виду, а **і** – в утворених від них дієсловах недоконаного виду: *ві́гребти* – *вигріба́ти*, *ві́коренити* – *викорі́нювати*, *ві́пекти* – *випіка́ти*, *замести́* – *заміта́ти*, *зберегти́* – *збері́гати*, *наректи́* – *наріка́ти*, *перелеті́ти* – *переліта́ти*, *причепі́ти* – *причіпля́ти*, *спостерегти́* – *спостері́гати*, так само *ві́волокти* – *виволіка́ти*, де **о** чергується з **і**.

Е чергується з **і** в дієсловах із суфіксом **-ува- (-юва-)**, коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-нн-(-я)**: *брехати – набріхувати, викоренити – викорінювати, завертіти – завірчувати, тесати – затісувати, чекати – очікувати; викоренення – викорінювання, чекання – очікування*, так само *віполоскати – виполіскувати*, де **о** чергуємо з **і**, але: *вивершувати, завершувати, перевершувати, потребувати, прищеплювати*.

3. Випадний **е** чергується з **и** перед **л, р**: *беру – брати – вибирати, вистелю – вистлати – вистилати, завмер – замри – завмирати, запер – запрі – запирати, стер – зітри – стирати* та ін.

2.4. Чергування приголосних

У сучасній українській мові під час утворення форм слів і нових слів відбуваються чергування приголосних, спричинені різними історичними змінами її фонетичної системи.

2.4.1. Чергування приголосних під час словозміни

§ 12. Чергування Г, К, Х із м'якими З, Ц, С

1. Чергування **г, к, х** із м'якими **з, ц, с** відбувається:

1) у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду І відміни: *дуга – дузі, (на) дузі; перемога – перемозі, (у) перемозі; квітка – квітки, (на) квітки; сваха – свасі, (на) свасі*;

2) у місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду ІІ відміни: *терпуг – (на) терпузі; байрак – (у) байраці, друк – (у) друці, кожу́х – (у) кожу́сі, вухо – (у) вусі*.

§ 13. Чергування Г із м'яким З

1. **Г** чергується з м'яким **з** у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду І відміни: *дзі́га – дзі́зі, (на) дзі́зі; гирлі́га – гирлі́зі, (на) гирлі́зі; Лома́га (прізвище) – Ломáзі, (на) Ломáзі*.

§ 14. Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш

1. **Г, к, х** чергуються із **ж, ч, ш**:

1) в іменниках перед суфіксами **-к-, -ок-, -ин-** зі значеннями зменшеності та пестливості: *нога – ні́жка, плуг – плу́жок; гак – гачок, рука – ру́чка; му́ха – му́шка, горо́х – гороши́на*;

2) у кличному відмінку іменників чоловічого роду II відміни перед закінченням **-є**: *друг – дру́же, луг – лу́же; коза́к – коза́че, юна́к – юна́че; пасту́х – пасту́ше*;

3) в усіх особових формах дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду, у формах наказового способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *берегти́ – бере́жу, бере́жеш, бере́же, бере́жемо, бере́жете, бере́жуть, бере́жій, бере́жимо, бере́жіть, хай (нехай) бере́жуть; зберегти́ – збере́жу, збере́жеш, збере́же, збере́жемо, збере́жете, збере́жуть, збере́жій, збере́жимо, збере́жіть, хай (нехай) збере́жуть; зберéжений; пекти́ – печу́, печéш, печé, печемо́, печете́, печу́ть, печі́, печі́мо, печі́ть, хай (нехай) печу́ть; пéчений; спекти́ – спечу́, спечéш, спечé, спечемо́, спечете́, спечу́ть, спечі́, спечі́мо, спечі́ть, хай (нехай) спечу́ть; спéчений; колиха́ти – коли́шу, коли́шеш, коли́ше, коли́шемо, коли́шите, коли́шуть, коли́шій, коли́шимо, коли́шіть, хай (нехай) коли́шуть; поколиха́ти – поколи́шу, поколи́шеш, поколи́ше, поколи́шемо, поколи́шите, поколи́шуть, поколи́шій, поколи́шимо, поколи́шіть, хай (нехай) поколи́шуть.*

§ 15. Чергування Д із ДЖ

1. Д із **дж** чергуються в першій особі однини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *сади́ти – саджу́; посади́ти – посаджу́, поса́джений; ра́дити – ра́джу; сходи́ти – сходжу́, схо́джений.*

§ 16. Чергування Т – Ч, З – Ж, С – Ш

1. Чергуються **т** із **ч**, **з** із **ж**, **с** із **ш** у першій особі однини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках минулого часу перед суфіксом **-ен-**: *крути́ти – кручу́ – кру́чений, леті́ти – лечу́, ла́зити – ла́жу; коси́ти – кошу́ – ко́шений, покоси́ти – покошу́ – покóшений.*

§ 17. Чергування ЗД – ЖДЖ, СТ – ШЧ (буква Щ)

1. Чергуються **зд** із **ждж**, **ст** із **шч** (буква **щ**) у першій особі однини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках минулого часу перед суфіксом **-ен-**: *і́здити – і́жджу – і́жджений; запу́стити – запу́щу – запу́щений; мості́ти – мо́щу – мо́щений; прості́ти – про́щу – про́щений.*

§ 18. Чергування Б – БЛ, П – ПЛ, В – ВЛ, М – МЛ, Ф – ФЛ

1. У першій особі однини і третій особі множини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках

минулого часу перед суфіксом **-ен-** відбувається чергування **б** із **бл**, **п** із **пл**, **в** із **вл**, **м** із **мл**, **ф** із **фл**: *любіти* – *люблю* – *люблять*; *ліпити* – *ліплю* – *ліплять* – *ліплений*; *зловити* – *зловлю* – *зловлять* – *зловлений*; *стомити* – *стомлю* – *стомлять* – *стомлений*; *розграфити* – *розграфлю* – *розграфлять* – *розграфлений*.

2.4.2. Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення

§ 19. Зміни приголосних перед **-СЬК-(-ИЙ)**², **-СТВ-(-О)**

1. Під час утворення нових слів деякі приголосні перед **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** зазнають звукових змін, що зафіксовані й на письмі:

1) **к**, м'який **ц**, **ч** + **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** → **-цьк-(-ий)**, **-цтв-(-о)**: *гірнік* – *гірніцький* – *гірніцтво*; *козак* – *козацький* – *козацтво*; *парубок* – *парубоцький* – *парубоцтво*; *молодець* – *молодецький* – *молодецтво*; *стрілець* – *стрілецький* – *стрілецтво*; *ткач* – *ткацький* – *ткацтво*;

2) **г**, **ж**, **з** + **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** → **-зьк-(-ий)**, **-зтв-(-о)**: *Прага* – *празький*, *убогий* – *убо́зтво*; *Запоріжжя* – *запорізький*, *Збараж* – *збаразький*; *боягуз* – *боягузький* – *боягу́зтво*, але: *герцог* – *герцогський*;

3) **х**, **ш**, **с** + **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** → **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)**: *волох* – *волоський*, *чех* – *чеський*; *залісся* – *заліський*; *товариш* – *товаріський* – *товари́ство*, але: *шах* – *шахський*, *Цюрих* – *цюрихський*.

2. Інші приголосні перед суфіксами **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** на письмі зберігаємо: *агент* – *агентство*, *багатий* – *багатство*, *брат* – *братський* – *братство*, *завод* – *заводський*, *інтелігент* – *інтелігентський*, *люд* – *людський* – *людство*, *сирота* – *сирітський* – *сиротство*, *пропагандіст* – *пропагандістський*, *студент* – *студентський* – *студентство*.

§ 20. Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння

1. Під час творення прикметників і прислівників вищого ступеня порівняння **г**, **ж**, **з** змінюємо на **жч**, а **с** – на **шч** (буква **щ**): *дорогий* – *доро́жчий* (*доро́жче*); *ду́жий* – *ду́жчий* (*ду́жче*); *вузький* – *ву́жчий* (*ву́жче*); *ни́зький* – *ні́жчий* (*ні́жче*); *висо́кий* – *ві́щий* (*ві́ще*), але: *легкий* – *ле́гший* (*ле́гше*).

§ 21. Зміни приголосних перед суфіксом **-Н-**

² Про творення прикметників за допомогою суфікса **-ськ-(-ий)** від географічних назв і назв народів див. § 150.

1. Приголосні **к**, м'який і твердий **ц** перед суфіксом **-н-** змінюємо на **ч**: *безпéка – безпéчний, вік – ві́чний, рік – рі́чний; місяць – міся́чний, око́лиця – око́личний, пи́шеніця – пи́шені́чний, со́нце – со́ня́чний, яйце́ – яє́чня.*

2. Звуки **г**, **х** перед суфіксом **-н-** змінюємо на **ж**, **ш**: *дорóга – дорóжній, перемóга – перемóжний; поті́ха – поті́шний, слух – слу́шний.*

3. Приголосний твірної основи **ч** зберігаємо в похідних словах перед суфіксом **-н-**: *помі́чний* (від *пóміч*), *ні́чний* (від *ніч*).

Виняток становлять слова *двору́шник, міро́шник, рушні́к, рушні́ця, серде́шний* (зі значенням 'бідолашний'), *со́няшник, торі́шний.*

§ 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення

1. Під час словотворення зазнають змін такі буквосполучення та окремі приголосні перед суфіксальним голосним:

1) буквосполучення **-цьк-** змінюємо на **-чч-**, а **-ськ-** – на **ч** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *во́яцький – во́яччина, коза́цький – Коза́ччина, німе́цький – Німе́ччина, туре́цький – Туре́ччина* (але *га́лицький – Гали́чина*); *ре́крутський – рекру́тчина, солда́тський – солда́тчина;*

2) буквосполучення **-ськ-**, **-ск-** змінюємо на **щ** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полта́вський – Полта́вщина; віск – во́щина, пісо́к (піску́) – пі́щина;*

3) буквосполучення **-ск-**, **-шк-** змінюємо на **щ** у прикметниках перед суфіксом **-ан-**: *віск – во́щаний; до́шка – до́щаний, пісо́к (піску́) – пі́щаний;*

4) буквосполучення **-ськ-**, **-зьк-** змінюємо на **щ**, **жч** у прізвищах перед суфіксами **-енк-**, **-ук-**: *Васько́ – Ва́щенко – Ва́щук, Ісько́ – І́щенко – І́щук, Оні́сько – Оні́щенко – Оні́щук; Водола́зький – Водола́жченко, Кузько́ – Ку́жжеченко.*

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із буквосполученнями **-ск-**, **-ськ-** букву **с** на письмі зберігаємо, а букву **к** змінюємо на **ч** перед суфіксом **-ин-**: *Пара́ска – Пара́счин; Оні́ська – Оні́сьчин; -шк- змінюємо на **щ**: *Мела́шка – Мела́щин;**

5) приголосні **г**, **к**, **х** змінюємо на **ж**, **ч**, **ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин-**: *О́льга – О́льжин; Ната́лка – Ната́лчин, Ода́рка – Ода́рчин, дочка́ – доччи́н; Дома́ха – Дома́шин, сва́ха – сва́шин, а також у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-**, **-а-**: баті́г – бато́жити, друг – дру́жити; крик – крича́ти; сухі́й – суши́ти.*

2.5. Уживання деяких прийменників, префіксів, сполучників, часток і початкових букв

§ 23. Уживання прийменників У, В і початкових У-, В-

1. Щоб уникнути важкого для вимови збігу приголосних та задля милозвучності, вживають на письмі прийменник **у** і початковий **у-**:

1) між буквами, що позначають приголосні: *Десь **у** житті кричав перепел; Наш учитель;*

2) на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного: ***У** пишному саду загальнолюдської культури квітне дерево української духовності (М. Степаненко); **У** лісі пахло квітами; **У**горі яскраво сяяло сонце; **У**наслідок зливи пошкоджено дороги.*

Примітка 1. На початку речення і слова можна вживати **в** та **в-**: ***В** лісі пахло квітами; **В**горі яскраво сяяло сонце; **В**наслідок зливи пошкоджено дороги.*

Примітка 2. Перед сполученням букв на позначення приголосних можливі варіанти прийменників **уві**, **вві** та початкових **уві-**, **вві-**: *...**уві** сні бачив [Артем] батька (А. Головка); Згасала зірка **уві** млі (П. Воронько); **Юрій уві**мкнув світло (В. Собко); **Чемні гості спершу** прохають дозволу **ввійти** в кімнату (Василь Барка); ...обидва довго і пильно вдивлялися в ту сонячну панораму, ніби хотіли **вві**брати її у свої серця... (О. Гончар).*

У художніх творах трапляється варіант прийменника **ув**, що вживають перед голосним: *Петриків батько був **ув** економії за корівника, а мама за доярку (Остап Вишня); Це наш, – дівча ступа охоче і сміло дивиться **ув** очі, щоб не хитнувся, не поблід (А. Малишко);*

3) на початку речення перед словами, що починаються на **є**, **ї**, **ю**, **я**: ***У** Європі нечувані повені (Л. Костенко); **У** їхньому товаристві [Василь] почувався вільно – як рідний серед рідних (Р. Коваль); **У** Юрія тьохнуло серце (В. Винниченко); **У** Японії випускник коледжу не вступить до університету, якщо не знатиме 100 народних пісень (Л. Маменько);*

4) на початку речення або слова перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: ***У** призерку літають ластівки низько (Д. Павличко); **У** структурі слова таких морфем немає; **У**троє склали папір; **У**притул підійшли до юрби;*

5) незалежно від кінця попереднього слова перед **в**, **ф**, а також перед буквосполученнями **льв-**, **зв-**, **св-**, **дв-**, **тв-**, **гв-**, **хв** та ін.: *Сидимо **у** вагоні; Не спитавши броду, не лізь **у** воду (укр. прислів'я); Хлопчик **у**волю награвся; Велике значення **у** формуванні характеру має самовиховання; Забіг **у** фое; Діти побували **у** Львові; Він жив **у** Львові; Поринути **у** звучання пісні; Лікар глянув **у** звужені зіниці хворого; Прожили рік (роки) **у** своїй хаті; Постукали **у** двері; Юнак переміг **у** двоборстві; Коріння вросло **у** тверду землю; Чужинці живуть **у** твоєму будинку; Хлопці служили **у** гвардії; Лікар побував **у** Гвінеї; Схили гори одягнені **у** хвою; Промінчик заграє **у** хвилях.*

Примітка. Після слова, що закінчується на голосний, у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках і прислівниках перед **в** пишемо префікс **в-**: *Невипадково*

поезію, насамперед ліричну, справедливо **вважають** станом душі (В. Калашник); **Гості** **ввійшли** до зали; **Діти** **ввічливі**; Вони **ввісьмох** вийшли на Говерлу; Дитина **вві** сні посміхається;

б) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний: *До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села; Справжньою долею є не час, у якому живемо, а місце* (Т. Прохасько); *Стоїть на видноколі мати – у неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... у Києві.*

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, та щоб досягти милозвучності, в українській мові на письмі вживають прийменник **в** між словами і **в-** на початку слів:

1) між буквами на позначення голосних: *У нього в очах засвітилась вірада* (Панас Мирний); *Вона побувала в Одесі;*

2) на початку речення перед словом, що починається на голосний: *В очах дівчини бриніла сльоза; В Антарктиді працюють наукові експедиції;*

3) після слова, яке завершує буква на позначення приголосного, перед словом, яке починає буква, що передає голосний: *Вартовий поглянув в отвір;*

4) перед аббревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: *в НБУ [в ен бе у], в МВФ [в ем ве еф];*

5) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. в місті сталася незвичайна подія;*

б) після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім **в**, **ф** і буквосполучень **льв-**, **зв-**, **св-**, **дв-**, **тв-**, **гв-**, **хв-** та ін.): *Пішла в садок вишневий* (Т. Шевченко); *З гір приходять дівчатка в коротких спідничках і приносять перші білі і сині проліски* (У. Самчук); *Пора втішатися врожаєм* (В. Калашник); *Вона прожила в Японії десять років; Вантажівка повернула вбк.*

Примітка 1. У деяких церковнослов'янських висловах перед кількома буквами, а також перед іменником ім'я можливий варіант **во**: *Во здоровіє, во спасеніє, многая літа (здравиця); Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь* (молитва).

Примітка 2. У художньому тексті трапляються відхилення від правил уживання прийменників **у**, **в** і початкових **у-**, **в-**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

3. Деякі слова вживаємо або тільки з **у-**: *ува́га, увертю́ра, уда́рник, узбе́режжя, ука́з, ультимáтум, умо́ва, уста́лення, устано́ва, уто́пія, уя́ва; Уго́рищина, Ума́нь, Удовиче́нко*, або тільки з **в-**: *взае́мини, вла́да, влас́ний, вла́стивість, вплив, впливо́вий; Врублевський* та ін.

У кількох словах уживання початкових **у-**, **в-** залежить від їхнього значення: *уда́ча і вда́ча, укла́д і вкла́д, упра́ва і впра́ва, усту́п і вступ.*

Примітка. У поезії, крім узвичаєної назви *Україна*, уживали і вживають *Вкраїна*: *Тихо та любо... чи се Вкраїна? Так, се Вкраїна... Он і садок, батьківська хата і луки зеленії, темнії вільхи, ставочок із ряскою... Так, се Вкраїна...* (Леся Українка).

§ 24. Уживання сполучників, часток **І, Й** та початкових **І-, Й-**

1. Щоб уникнути важкого для вимови збігу приголосних та задля милозвучності вживаємо **і**:

1) між буквами на позначення приголосних: *Вірю в пам'ять і серце людське* (Б. Олійник); *Він іде; Тут ідеться про народні звичаї*;

2) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом або складом, які починає буква, що передає приголосний: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Д. Павличко); *Він, імовірно, нічого не зробить*;

3) на початку речення та слова: *І долом геть собі село понад водою простяглось* (Т. Шевченко); *І приковують [гори] до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлісту* (М. Коцюбинський); *Імовірне водопілля цього року*.

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, уживаємо **й**:

1) між буквами на позначення голосних: *У садку співали Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (Панас Мирний); *Квітли вишні й одцвітали* (Ф. Малицький);

2) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Навчає баєчка великого й малого* (Л. Глібов); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щебетання й пісня пташки* (Я. Щоголів); *Висока ймовірність захворіти; Вона йде; Високе ймення – патріот*.

Примітка. Можливі відхилення від правил уживання сполучників, часток **і, й** та **і-, й-** на початку слів, що зумовлено вимогами ритму або мовними вподобаннями автора.

3. Тільки **і** вживаємо:

1) якщо зіставляємо поняття: *батьки і діти; дні і ночі; правда і кривда; просте і складне речення*;

2) перед словом, на початку якого стоять букви **й, є, ї, ю, я**: *Ольга і Йосип – друзі; Світлана і Єва навчаються в коледжі; Василь і Юрій повернулися додому; Куди, для чого, хто і як?* (М. Рильський).

4. Після букв **й, я, ю, є, ї** вживаємо єднальні сполучники **і** або **та**: *Неподалік вони побачили зелений гай і (та) широку долину; Нехай збудуться моя і твоя мрії; Юнак грає і (та) співає; Випускники висловили свої найпотаємніші мрії і (та) обережні прогнози*.

§ 25. Уживання прийменника **З** та його варіантів **Із, Зі** (**ЗО**)

1. Прийменник **з** уживаємо:

1) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: **З** одним рибалкою він дуже подружив (Л. Глібов); усередині речення перед такою самою буквою незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Диктант з української мови; Контрольна робота з української мови; На додаткових заняттях учитель працює по-різному: з усіма учнями або з одним-двома;*

2) на початку речення перед буквою, що позначає приголосний (крім свистячих **з, с, ц** і шиплячих **ж, ч, ш**): **З** лісу потягло прохолодою; **З** її приїздом яось повеселіла хата (Леся Українка); рідше – перед початковим буквосполученням: **З** другого боку простягалися поля, чи буквосполученням наступного слова, якщо попереднє слово закінчує буква, що передає голосний: *Вона відвідала з друзями Київ; Плугатарі з плугами йдуть* (Т. Шевченко);

3) між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга – приголосний: *Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я з любов'ю повертав* (Ф. Малицький).

2. **Із, зі** (**зо**) як варіанти прийменника **з** уживаємо перед буквами, що передають важкі для вимови збіги приголосних звуків та для досягнення милозвучності.

3. **Із** уживаємо:

1) перед одиничними буквами, що позначають свистячі **з, с, ц** та шиплячі **ж, ч, ш**, незалежно від закінчення попереднього слова та на початку речення: *Перстень виготовлено із золота; Гнат... запряг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (М. Стельмах); *Родина із семи душ; Циліндр зроблено із цупкого паперу; Павук скотивсь із жовтого листка і завис у повітрі...* (Вал. Шевчук); *Рибалка вискочив із човна; Із шовку виготовили вітрила;*

2) між буквами, які позначають один або два приголосних, що не належать до свистячих чи шиплячих: *Біг із бар'єрами спортсмени здолали успішно; Лист із Бразилії* (І. Франко); *Вони сплели вінок із хвої*, або попередня буква є позначенням свистячого чи шиплячого звука: *І місив новий заміс із тіста старого* (І. Драч); *Бабуся вийшла босоніж із хати.*

4. **Зі** вживаємо, якщо буквосполучення наступного слова має переважно початкові **з, с, ш**, а також деякі інші букви, незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Ви зустріли ворога... зі зброєю в руках* (Ю. Яновський); *Балада зі знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Зі школи на майдан вивалила дітвора* (А. Головка); *Прибув зі Львова.*

5. У позиції перед деякими буквосполученнями варіанти **із** та **зі** можуть бути взаємозамінними: *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський) і *Він устав разом зі сходом сонця; А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (народна пісня) і *Хат зі стріхами мало в українських селах*.

Примітка. Трапляються відхилення від правил уживання прийменника **з** і його варіантів **із**, **зі**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

6. **Зо** як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди вживаємо:

1) із числівниками **два**, **три**: *Позичив зо дві сотні; Проснав зо три години;*

2) із займенником **мною**: *Він був зі (зо) мною.*

2.6. Уживання м'якого знака (Ь)³

§ 26. Коли пишемо Ь

1. Буквою **Ь** позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

2. **Ь** пишемо:

1) після букв **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *мідь, суть, наморозь, вісь, гедзь, палець, крохмаль, кінь; дядько, молотьба, близько, восьмий, Грицько, кільце, ганьба;*

2) після **д, т, з, с, дз, ц, л, н і р** у середині слова перед **о**: *дьоготь, тьохкати, Базьо, сьомий, дзьоб, цього, льон, сінього, трьох;*

3) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Гальченко, Гуцульщина, їдальня, кільце, ковальський, пальці, рибальство, сільський, спільник.*

Примітка. Не пишемо **Ь** після **л** у буквосполученнях **лц, лч**, коли вони походять із **лк**: *бálка – бáлці, гáлка – гáлці, галчeня́, монго́лка – монго́лці, Натáлка – Натáлці, Натáлчин, рибáлка – рибáлці, рибáлчин, спі́лка – спі́лці, спі́лчанський*, але: *гу́лька – гу́льці, ку́лька – ку́льці, шті́лька – шті́льці*.

3. Також пишемо **Ь**:

1) у словах, що закінчуються на:

1.1) **-зък-(-ий), -ськ-(-ий), -цьк-(-ий); -зъкість, -ськість, -цькість; -зько, -ськ-(-о), -цько; -зькому, -ському, -цькому; -зьки, -ськи, -цьки: близький, вузький; волінський; донецький; близькість; людськість; близько;**

³ Про вживання **Ь** у словах іншомовного походження див. § 139; у прізвищах – § 144, у географічних назвах – § 151.

військо; хвацько; по-французькому, по-французьки; по-українському, по-українськи; по-німецькому, по-німецьки.

Примітка. **Ь** не пишемо у словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порский, різкий* і в похідних від них утвореннях *боязкість, в'язкість, баско, різко* та ін.;

1.2) **-еньк-(-а), -еньк-(-о), -оньк-(-а), -оньк-(-о); -еньк-(-ий), -есеньк-(-ий), -ісіньк-(-ий), -юсіньк-(-ий):** *рученька, батенько; голівонька, соколóнько; гарне́нький, малéсенький; свіжíсiнький; тоню́сiнький* (див. ще § 32);

2) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи І відміни на **-я**: *грівень, друкáрень, їдáлень, пісень, ста́ень; крамні́ць, ма́триць, робітні́ць*, також середнього роду ІІ відміни на **-нн-(-я), -ц-(-е)**: *бажа́нь, зна́нь, кілець, місць, серде́ць і серць*, але: *бур, зір, Мотр* (після **р**);

3) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *буди́ть, будять, ко́сить, кося́ть, ро́бить, ро́блять, хо́дить, хо́дять; будь, будьте, будьмо; лізь, лізьте, лізьмо; кинь, киньте, киньмо; трать, тратьте, тратьмо* (див. ще § 118, прим. 1).

§ 27. Коли не пишемо **Ь**

1. **Ь** не пишемо:

1) після **р** у кінці складу або слова: *ві́р, ві́рте, гі́рка, гі́ркий, кобза́р, ларка́, лі́кар, монасти́р, переві́р, секретáр, тепе́р, тюрма́, школя́р, Ха́рків*;

2) після **н** перед **ж, ч, ш, щ** і перед суфіксом **-ськ-(-ий)**: *кі́нчик, промі́нчик, ме́ниий, то́ниий, Ї́мани́цина; воли́нський, громадя́нський, освітя́нський, селя́нський*, але: *бриньча́ти, до́ньчин, ня́ньчин, ня́ньчити* та ін., бо **Ь** є у їхніх твірних основах між буквами на позначення приголосних: *бри́нькати, до́нька, ня́нька*;

3) після всіх букв на позначення приголосних, крім **л**, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: *Бе́ршадь – бе́ршадський, ві́нця, дзв'я́кнути, кі́нці́вка, ко́ристю, ланцю́жо́к, При́п'ять – при́п'ятський, ра́дість, різдв'я́ний, сві́т, свя́то, слі́д, смі́х, сні́г, сні́п, сьо́годні, танцюва́ти, цвях, ща́стя*, але: *різьба́р (і різьба́р), тьма́ний* і похідні від них: *різьба́рство, тьма́ність*.

Примітка. Коли **Ь** наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку **Ь** немає, то й в інших відмінках його не пишемо: *ку́лька – ку́льці, дівчи́нонька – дівчи́ноньці, письмо́ – (на) письмі́, ре́дька – ре́дьці*, але: *га́лка – га́лці, гі́лка – гі́лці, сторі́нка – сторі́нці, па́смо – (у) па́смі*;

4) після **л** в іменникових суфіксах **-лн-(-о), -илн-(-о)**: *де́ржално, ну́жално, ці́пiлно* та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності **Ь** пишемо: *де́ржальце, ну́жальце* та ін.;

5) між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: *бу^ття́, волóсся, галу́ззя, гілля́стий, життя́, камі́ння, ллє́ться, прила́ддя, сі́ллю;*

6) після букв **д, н, т** перед суфіксами **-ченк(-о), -чук, -чишин:** *безха́тченко, Па́нченко, Фе́дченко; Радчу́к, Степанчу́к; Гринчі́шин, Федчі́шин,* але після **л** пишемо **ь:** *Га́льченко, Гальчу́к; Миха́льченко, Михальчу́к, Михальчі́шин;*

7) після букви **ц** у деяких вигуках (звуконаслідувальних словах): *бац, буц, гоц, клац,* а також у кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: *кварц, пала́ц, пая́ц, Суе́ц, шприц* (див. ще § 139).

2.7. Спрощення в буквосполученнях

§ 28. Спрощення в буквосполученнях **-ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТЛ-, -ЗКН-, -СКН-, -СЛН-**

1. У буквосполученнях **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-** випадають **д і т** на письмі: *ті́ждень – ті́жня – ти́жне́вий, ви́їзди́ти – ви́їзн́ий, про́їзд – про́їзн́ий, ві́сть – ві́сник, ко́ристь – корі́сний, пе́рстень – пе́рсня, че́сть – че́сний, я́кість – я́кісний, ле́стоці – улє́сливий, стелі́ти – слáти, ща́стя – щаслі́вий,* але букву **т** зберігаємо у словах: *де́в'яно́стники, зап'я́стний, кістля́вий, пестлі́вий, хвастлі́вий, хвастну́ти, шістна́дцять.*

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження, що закінчуються на **-ст**, букву **т** зберігаємо в буквосполученні **-стн-:** *аванпо́ст – аванпо́стний, бала́ст – бала́стний, компо́ст – компо́стний, контра́ст – контра́стний, форпо́ст – форпо́стний.*

2. У буквосполученнях **-зкн-, -скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну-** випадає **к:** *бри́зки – бри́знути, бря́зк – бря́знути, бли́ск – бли́снути, пи́ск – пи́снути, плю́ск – плю́снути, трі́ск – трі́снути,* але: *ви́пуск – ви́пускний, ви́ск – ви́скнути.*

3. У буквосполученні **-слн-** випадає **л:** *ма́сло – масні́й, мисль – умі́сний, навмі́сне, ремесло́ – ремісні́к.*

2.8. Подвоєння букв

§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу

1. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

1) префікса й кореня: *беззвучний, віддати, відділ, ввічливий, ввіч, заввишки, ззаду, оббіти, роззбрóти, роззява.*

Примітка. Немає подвоєння букв у таких словах, як *отóй, оту́т, ота́к, ота́м, отепéр, отóді*, а також у слові *оце́й*;

2) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкомáт* (військовий комісаріат), *міськкóм* (міський комітет);

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: *день – де́нний, закóн – закóнний, кінь – кін́ний, осінь – осі́нний, тумáн – тумáнний; башта́нний, віко́нниця, Ві́нниця, годі́нник, письме́нник; -нн-* зберігаємо також перед суфіксом **-ість** в іменниках і прислівниках, утворених від прикметників із **-нн-**: *закóнний – закóнність – закóнно, тумáнний – тумáнність – тумáнно.*

2. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо, якщо збігається буква **с** основи дієслова минулого часу і постфікса **-ся**: *віні́сся, па́сся, розрі́сся, тря́сся.*

3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

1) у наголошених суфіксах **-анн-(-ий)** / **-яnn-(-ий)**, **-енн-(-ий)** прикметників, що вказують на вищу за звичайну міру якості або можливість чи неможливість дії: *невблагáнний, недоторkáнний, нездолáнний, нескáзаний, незрівня́нний, височéнний, здоровéнний, нездійснéнний, незлічéнний, непримирéнний, нескінчéнний, силéнний, страшéнний, числéнний*, та в суфіксах похідних від них іменників і прислівників: *невблагáнно, недоторkáнність, нездолáнність, нездолáнно, незрівня́нно, височéнно, незлічéнність, непримирéнно, нескінчéнно, страшéнно, числéнність, числéнно* та ін.;

2) у суфіксах **-енн-(-ий)**, **-яnn-(-ий)** прикметників старослов'янського походження: *благословéнний, блажéнний, огнéнний, ока́я́нний, свящéнний, спасéнний* і в суфіксі прикметника *божéственний*, а також у суфіксах похідних від них іменників і прислівників: *блажéнно, свящéнник* та ін., *божéственно.*

Примітка. Немає подвоєння **н** у дієприкметниках: *ві́вершений, ві́хований, зрóблений, по́браний, ска́заний, спéчений*; у прикметниках на **-ен-(-ий)**, співвідносних із відповідними дієприкметниками (що мають інший наголос): *варéний* (пор. дієприкметник *ва́рений*), *печéний* (пор. дієприкметник *пéчений*), а також у прикметниках віддієприкметникового походження: *довгождáний, жадáний, наві́жéний, скажéний, шалéний.*

Треба розрізняти такі слова, як *здійснéний* (який може здійснюватися – прикметник) і *здійснений* (який здійснився – дієприкметник), *нездолáнний* ('непереможний') і *нездóланий* ('якого не подолали'), *незлічéнний* ('представлений у дуже великій кількості') і *незлічений* ('не порахований') та ін.

4. Маємо подвоєння букв у словах *бовва́н, Га́нна, лля́ній, овва́, сса́ти*, а також у похідних від них словах *боввані́ти, Га́ннин, ві́ссати, ссавці́* та ін.

§ 30. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вжиті після голосного:

1) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах іменників середнього роду II відміни (крім форми родового відмінка множини): *знаря́ддя, знаря́ддю, (на) знаря́дді...*; *життя́, життю́, (у) житті́...*; *моту́ззя, (у) моту́ззі; коло́сся, коло́сся, (у) коло́сся...*; *гілля́, гіллю́, (на) гіллі́...*; *знання́, знання́, (у) знання́...*; *збі́жжя, збі́жжю, (у) збі́жжі...*; *підда́шшя, підда́шшю, (на) підда́шші...*; *сторі́ччя, сторі́ччю, (у) сторі́ччі...*, а також у похідних від них словах: *гілля́ – гілля́стий, гілля́чка; життя́ – життє́вий (і життє́вий), життє́пис* та ін., але: *зна́нь, знаря́дь, підда́ш, сторі́ч, угі́дь*.

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, то подовження зберігаємо: *відкриття́ – відкритті́в, почуття́ – почутті́в*;

2) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого, жіночого та спільного роду I відміни (за винятком родового відмінка множини на **-ей**): *суддя́, судді́, суддю́, судді́в* та ін.; *стаття́, статті́, статте́ю* (але в родовому відмінку множини – *статей*); *рілля́, ріллі́, ріллю́, рілле́ю* та ін.; *Ілля́, Іллі́, Іллю́, Ілле́ю, Ілле́* та ін.;

3) перед **ю** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду III відміни, якщо в називному відмінку їхня основа має один м'який або шиплячий приголосний: *моло́дь – молоддю́, мить – міття́, мазь – ма́ззю, вісь – ві́сся, міць – мі́ццю, сіль – сі́ллю, тінь – ті́нню, по́дорож – по́дорожжю, ніч – ні́ччю, ро́зкіш – ро́зкішшю*.

Примітка. Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або **р**, їх подовження немає: *молоді́сть – молоді́стю, прі́язнь – прі́язню, по́вість – по́вістю, кров – кро́в'ю, ма́тір – ма́тір'ю, не́хворо́щ – не́хворо́щю*;

4) перед **я, ю** у прислівниках *зра́ння, навма́ння, спросо́ння, по́підвіко́нню, по́підті́нню*;

5) перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслів *лі́ти, лі́тисся: ллю́, ллє́ш, ллє́мо, ллє́те, ллю́ть; ллє́ться, ллю́ться*, а також у похідних від них: *ві́ллю, віді́ллю, на́ллю, розі́ллю; розі́ллється, розі́ллються* та ін.

Примітка. Немає подвоєння приголосних в іменниках *ку́тя, попада́, свиня́* і в порядкових числівниках *тре́тя, тре́тє* та ін.

2.9. Правопис префіксів

§ 31. Правопис префіксів **З-, ІЗ-, ЗІ-, ЗО-, БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-, ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-, АРХІ-, АНТИ-, КВАЗІ-**

1. Префікс **з-** перед буквами на позначення глухих приголосних **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *сказáти, спалахну́ти, стовкту́ї, сфотографува́ти, схили́ти*.

Перед усіма іншими буквами пишемо **з-** (зрідка **із-**): *збáвити, звесті́ї, зжів́итися, ззирну́тися, зсаді́ти, зці́пити, зчепі́ти, зшів́ток; ізжів́кнути, ізно́в, ізсерéдини*.

Префікс **з-** (**с-**) уживаємо переважно перед коренем, що починається голосним або сполученням приголосного й голосного: *зеконóмити, зігнорува́ти, зорієнтува́тися, зумóвити; здрі́бніти, зскрі́бати; скла́сти, скрі́пити* та ін.

2. Коли ж корінь слова починають дві букви на позначення приголосних, пишемо префікс **зі-**: *зібга́ти, зігну́ти, зігра́ти, зідра́ти, зізна́тися, зіпсува́ти, зіста́вити, зіткне́ння, зіщу́литися* та ін.

Префікс **зі-** вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення губний + **й**: *зів'я́лий, зім'я́ти, зіп'я́стися* (і *сп'я́стися*) та ін.

У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-, зо-**: *зігріва́ти* і *зогріва́ти, зімліва́ти* і *зомліва́ти, зіпріва́ти* і *зопріва́ти, зітліти* і *зотліти*.

3. У префіксах **без-, від-, між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-** кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим приголосним не змінюємо: *безкорі́сливий, безкра́йї; відкриття́, відстань; міжконтинента́льний, міжплане́тний; надпото́ужний; обпалі́ти, обтрусі́ти; передплаті́ти, передча́сний; підтрі́мка; понадпла́новий; розтягну́ти, ро́зчин, розхита́ти; черезплі́чник*.

4. Префікс **пре-** вживаємо в якісних прикметниках і похідних від них прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прега́рний, презавзя́тий, прекра́сний, премуд́рий, препого́но, пречудо́во*, а також у словах *презі́рливий, презі́рство* та словах старослов'янського походження *преосвяще́нний, преподо́бний, престо́л*.

5. Префікс **при-** пишемо:

1) у дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, а також у похідних від них словах: *прибі́гти, прибо́ркати, прибудува́ти, прива́бити, прикру́тити, пришві́дишити, прибо́рканий, прибудо́ваний, прива́бливий, прикру́чений, пришві́дження*;

2) в іменниках і прикметниках, що вказують на просторове прилягання: *пригірок, пріярок, приберéжний, прикордо́нний*;

3) у прикметниках на означення неповноти ознаки: *приста́ркуватий*.

6. Префікс **при-** зберігся тільки у словах *при́звисько, при́звище, при́рва*.

7. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважлі́вий, архімі́льйоне́р, архіскла́дний*.

Примітка. У назвах церковних звань, титулів і чинів можна вживати префікси **архи-** та **архі-**: *архиєре́й і архиєре́й, архимандрі́т і архімандрі́т, архистраті́г і архістраті́г* та ін.

8. Голосний **и** у префіксі **анти-** та голосний **і** в префіксі **квазі-** не зазнають змін: *антиалкого́льний, антиарома́тичний, антиаргуме́нт, антиесте́тичний, антиєвропе́йський, антиінфля́ційний, антинауко́вий, антиурадо́вий, антияде́рний; квазіглоба́льний, квазіоберта́ння, квазіоп́тика, квазіплóський, квазіпру́жність, квазірі́нок, квазісті́йкість, квазічасті́нка*.

2.10. Правопис суфіксів

§ 32. Іменникові суфікси **-ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК, -ИВ(-О), -АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ / -ЄЦЬ, -ІСТЬ, -ТЕЛЬ, -К(-А), -ИЦ(-Я), -ИН(-Я), -ЕС(-А), -НН(-Я), -ІНН(-Я), -ЕНН(-Я), -ИНН(-Я), -ЕЧОК / -ЄЧОК, -ЕЧК(-А) / -ЄЧК(-А), -ЕЧК(-О) / -ЄЧК(-О), -ЕНК(-О) / -ЄНК(-О), -ЕНЬК(-О, -А) / -ЄНЬК(-О), -ИСЬК(-О) / -ЇСЬК(-О), -ИЩ(-Е) / -ЇЩ(-Е), -ОВИЧ, -ІВН(-А) / -ЇВН(-А), -ІВК(-А), -ОВК(-А), -ОК, -ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ**

1. В українських суфіксах **-ик, -ник / -івник, -льник** пишемо **и**: *бра́тик, ву́злик; коля́дник, лі́рник, мрі́йник, наста́вник; газі́вні́к, праці́вні́к; верста́льний, регулюва́льний, уболіва́льний*.

Примітка. Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізнати іншомовні суфікси **-ик, -ік (-їк)**, у яких пишемо **и** або **і (ї)** відповідно до правил уживання **и** та **і (ї)** в загальних назвах іншомовного походження: *істо́рик, ме́дик, рома́нтик, фі́зик*, але: *акаде́мік, меха́нік, проза́йк, хімі́к*.

У суфіксі **-льний** після **л** перед **н** завжди пишемо **ь**: *волочі́льний, масті́льний, полі́льний, постаचा́льний, уболіва́льний*.

2. У суфіксі **-ив(-о)**, що називає збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки **и**: *ва́риво, до́бриво, ку́риво, ме́ливо, мере́живо, міси́во, моро́зиво, па́ливо, пе́чиво, пряди́во*.

3. В усіх словах із суфіксами **-аль, -ень, -ець / -єць, -ість, -тель** пишемо **ь**: *ковáль, скрипáль; вéлетень, у́чень; борéць, італі́єць, мовозна́вець, перемóжець; зда́тність, свіжі́сть; вихова́тель, любі́тель.*

4. За допомогою суфіксів **-к-(-а), -иц-(-я), -ин-(-я), -ес-(-а)** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на позначення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-(-а)**, бо він поєднуваний із різними типами основ: *а́вторка, диза́йнерка, дирéкторка, реда́кторка, співа́чка, студéнтка, фігури́стка* та ін.

Суфікс **-иц-(-я)** приєднуємо до основ на **-ник**: *верста́льниця, набі́рниця, пора́дниця* та **-ень**: *уче́ння.*

Суфікс **-ин-(-я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчи́ня, плавчи́ня, продавчи́ня* і приголосний: *бойки́ня, майстри́ня, лемки́ня.*

Суфікс **-ес-(-а)** рідковживаний в українській мові: *патронéса, поетéса.*

5. Суфікси **-нн-(-я), -іnn-(-я), -enn-(-я)** пишемо з буквами **-нн-**.

Суфікс **-нн-(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **-а- (-я-)**: *гукáти – гукáння, гуля́ти – гуля́ння, зроста́ти – зроста́ння, сприя́ти – сприя́ння.*

Суфікс **-іnn-(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, утворених від дієслів із голосними основи **-и-, -і-**: *бурі́ти – бурі́ння, горі́ти – горі́ння, носі́ти – носі́ння, ході́ти – ході́ння, шаруді́ти – шаруді́ння.*

Суфікс **-enn-(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *зв́ернення, напру́ження, підне́сення, удоскона́лення.*

6. Суфікс **-inn-(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що називають збірні поняття: *бобові́ння, гарбузі́ння, картоплі́ння, павути́ння.*

7. Суфікс **-ен-(-я) / -єн-(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що називають малих істот: *вовче́ня, гусе́ня, сове́ня, чае́ня.*

8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок / -єчок, -ечк-(-а) / -єчк-(-а), -ечк-(-о) / -єчк-(-о)** пишемо **є / є**: *верше́чок, міше́чок, крає́чок; діже́чка, річе́чка, копіе́чка, Маріе́чка; віко́нечко, словéчко, яéчко.*

Ці суфікси потрібно відрізнити від суфіксів **-ичок, -ичк-(-а)** у словах на зразок *но́жичок, траві́чка.*

9. Правопис суфіксів **-енк-(-о) / -єнк-(-о), -еньк-(-о, -а) / -єньк-(-о)** залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-енк-(-о) / -єнк-(-о)** вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища: *Ада́менко, Кра́вченко, Мусіе́нко, Олексі́єнко*, зрідка – у загальних назвах: *безха́тченко, ковалéнко*; суфікс **-еньк-(-о, -а) / -єньк-(-о)** – для утворення пестливих назв: *ба́тенько, коничéнько, се́рдéнько, ніже́нька, топо́ленька, за́єнько.*

10. За допомогою суфіксів **-иськ-(-о) / -їськ-(-о), -ищ-(-е) / -їщ-(-е)** утворені слова з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букви на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного – **ї**: *дівчісько, хлопчісько; гноїсько; вогнище, побійще*.

11. Суфікс **-ович** уживаємо для утворення чоловічих імен по батькові: *Вікторович, Васільович, Іванович, Микітович, Олексійович, Петрович, Юрійович*.

Примітка. Від особових імен *Ігор, Лазар*, які належать до іменників м'якої групи на **-р**, утворюємо чоловічі імена по батькові *Ігорьович, Лазарьович*.

Суфікс **-івн-(-а) / -ївн-(-а)** вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен на приголосний **і** на **-й**: *Борисівна, Василівна, Ігорівна; Валеріївна, Гордіївна, Сергіївна, Юріївна*.

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьмович (і Кузьміч), Кузьмівна; Лукіч, Луківна; Миколайович (і Миколович), Миколаївна (і Миколівна); Савович (і Савич), Савівна; Хомович (і Хоміч), Хомівна; Якович, Яківна*.

Примітка. В основі особового імені чергується **і** з **о** в імені по батькові: *Антін – Антінович, Антінівна; Федір – Федорович, Федорівна*.

12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк-(-а)**: *долівка, ножівка, полівка, спиртівка, шалівка, шихтівка*.

У деяких іменниках маємо суфікс **-овк-(-а)**: *корогівка, шифровка*.

13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний **о** якого в непрягих відмінках випадає: *вершók, гайók, кийók, кілók, лужók, стручók*.

Після букв на позначення м'яких приголосних перед суфіксом **-ок** пишемо **ь**: *деньók, пеньók*.

14. **И** пишемо в іншомовних суфіксах **-ир, -ист, -изм**, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригадір, касір, командір; бандурист, пейзажист, хорист; класицизм, романтизм, педантизм, тероризм*.

І пишемо після інших приголосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм**: *банкір, пломбір; ідеаліст, піаніст, романіст; модернізм, реалізм*, а також у словах, утворених від українських коренів: *боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін.

Після голосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм** пишемо **ї**: *конвоїр, ліцеїст, героїзм*.

§ 33. Прикметникові та дієприкметникові суфікси -Н-(-ИЙ, -ІЙ), -ИЧН-(-ИЙ), -ІЧН-(-ИЙ) / -ІЧН-(-ИЙ), -ИН, -ІН, -ИН-(-ИЙ), -ІН-(-ИЙ),

-ИСТ-(-ИЙ), -ЇСТ-(-ИЙ), -ЕВ-(-ИЙ) / -ЄВ-(-ИЙ), -ОВ-(-ИЙ), -УВАТ-(-ИЙ) / -ЮВАТ-(-ИЙ), -ОВАТ-(-ИЙ), -ОВИТ-(-ИЙ)

1. За допомогою суфікса **-н-(-ий)** від іменникових і дієслівних основ утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *влучний, дружний (спів), західний, згубний, мільйонний, напускний, народний, принадний, природний, холодний*.

Суфікс **-н-(-ий)** – один з основних прикметникових суфіксів, приєднуваний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний* та ін.

Суфікс **-н-(-ий)** уживаємо в небагатьох прикметниках (переважно відносних): *братний, всесвітний, городний, давний, житний, задний, крайний, літний, майбутній, матерний, незабутній, освітний, пізний, ранній, самобутній, суботний, хатний* та ін.

Суфікс **-н-(-ий)** – типовий для всіх прикметників відприслівникового і відіменникового походження, що мають перед цим суфіксом **ж, ш**: *бліжний, вчорашній, давніший, домашній, дорожній, дружний* ('потиск руки'), *зовнішний, колишний, мужний, поздоровжний, порожній, прийдешній, раніший, сінешний, справжній, сьогоднішній, тутешній, художній*, але: *потужний*.

2. Після букв **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** у прикметниках, утворених від основ іншомовного походження, пишемо похідний суфікс **-ичн-(-ий)**: *демократичний, історичний, ортопедичний, синтаксичний*, після інших приголосних – **-ічн-(-ий)**: *академічний, анархічний, археологічний, географічний, ідилічний, симфонічний*, після голосних – **-їчн-(-ий)**: *прозаїчний*.

3. У присвійних прикметниках, утворених від іменників І відміни, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин**: *баба – бабин, Ганна – Ганнин, Катря – Катрин, мама – мамин, Маруся – Марусин, свекруха – свекрушин, тітка – тітчин*, а після голосних – **-їн**: *Зоя – Зоїн, Марія – Марїн, Соломія – Соломіїн, Софія – Софїн*.

4. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин-(-ий)**: *бджолінний, голубінний, горобінний, качінний, орлінний*, а після букв, що передають голосний, та апострофа – **-їн-(-ий)**: *змійний, солов'їний*.

5. Прикметникові суфікси **-ист-(-ий), -їст-(-ий)** вказують на інтенсивний вияв ознаки. Суфікс **-ист-(-ий)** пишемо після букв, що позначають приголосні: *барвістий, голосистий, іскристий, перистий* (але *перістий* – ('рябий'), *променістий*, а суфікс **-їст-(-ий)** – після букв на позначення голосних: *вибоїстий, гноїстий, олійстий, троїстий*.

6. Суфікс **-ев-(-ий)** уживаємо в прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву на позначення м'якого або шиплячого приголосного і в яких

наголос падає переважно на основу слова: *березне́вий, груше́вий, овоче́вий, сітце́вий*.

Якщо перед суфіксом **-ев-(-ий)** стоять букви на позначення приголосних **н, т** та **й**, тоді пишемо **-єв-(-ий)**: *значеннє́вий, мисленнє́вий, життє́вий, поняттє́вий, суттє́вий; алюмініє́вий, діє́вий, каліє́вий*.

Суфікс **-ов-(-ий)** незалежно від наголосу вживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву, яка передає твердий приголосний: *ві́тровий, казко́вий, кварцо́вий, палацо́вий, святко́вий, службо́вий*.

Суфікс **-ов-(-ий)** пишемо у прикметниках, що мають перед ним букви на позначення шиплячих (**ж, ч, ш**), м'яких приголосних або **й**, причому наголос у них падає на закінчення: *бі́ржовий, речо́вий, грошо́вий, дощо́вий; нульо́вий, стильо́вий; бойо́вий, гайо́вий, крайо́вий*.

За цими правилами пишемо суфікси **-ов-, -ев- / -єв-** у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду:

1) суфікс **-ов-** уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників II відміни чоловічого роду твердої групи: *ба́тько – ба́тькова, ба́тькове; ма́йстер – ма́йстрова, ма́йстрове; Петро́ – Петро́ва, Петро́ве; сусі́д – сусі́дова, сусі́дове; Шевче́нко – Шевче́нкова, Шевче́нкове*;

2) суфікс **-ев-** (після голосного – **-єв-**) уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників II відміни чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *Андрі́й – Андрі́єва, Андрі́єве; І́гор – І́горева, І́горове; кобза́р – кобзарéва, кобзарéве; пісня́р – піснярéва, піснярéве; скрипа́ль – скрипалéва, скрипалéве; сто́рож – сто́рожева, сто́рожеве; това́риш – това́ришева, това́ришеве*.

Голосні **о, е** суфіксів **-ов-, -ев- / -єв-** чергуються з **і** в закритому складі: *Василéва – Василі́в, ма́йстрова – ма́йстрів, Олексі́єва – Олексі́їв*.

7. Суфікс **-уват-(-ий)**, а після букв на позначення м'яких приголосних – **-юват-(-ий)**, уживаємо у прикметниках для вираження неповного ступеня вияву ознаки: *бі́лува́тий, горбу́ва́тий, кругл́ува́тий, темну́ва́тий; синю́ва́тий*, а також властивості, подібності, схильності до чогось: *ду́плува́тий, злоді́йкува́тий, остю́кува́тий, піску́ва́тий*.

Суфікс **-оват-(-ий)** із наголошеним **о** маємо в небагатьох прикметниках: *плиско́ватий, стовбо́ватий*.

Суфікс **-овит-(-ий)** уживаємо у прикметниках для передання високого ступеня вияву ознаки: *гордо́в́ий, грошо́в́ий, талано́в́ий*.

§ 34. Дієслівні суфікси **-УВА-** (**-ЮВА-**), **-ОВА-** (**-ЬОВА-**), **-ОВУВА-** (**-ЬОВУВА-**), **-ІР-**, **-ІР-**

1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс **-ува-(-юва-)**: *буду́вати, керу́вати, мірку́вати, гостю́вати, ліка́рюва́ти, учите́люва́ти*.

У віддієслівних іменниках і дієприкметниках пишемо **-ува- / -юва-** тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *викру́чувати –*

викру́чування, викру́чуваний; очі́кувати – очі́кування, очі́куваний; підсі́нювати – підсі́нювання, підсі́нюваний.

Якщо в дієприкметникові і зрідка у віддієслівному іменникові наголос падає на перший голосний дієслівного суфікса, то пишемо **-ова-** (**-ьова-**): *друко́ваний, ма́льований, підпорядко́ваний, ри́штований, ри́штовання* (предметне значення), *упако́ваний, упако́вання* (предметне значення).

2. Суфікс **-овува-** (**-ьовува-**) вживаємо в дієсловах і похідних від них іменниках та дієприкметниках, якщо перший голосний його наголошений: *завойо́увати – завойо́ування, завойо́уваний; перемальо́увати – перемальо́ування, перемальо́уваний; скупо́увати – скупо́ування, скупо́уваний.*

3. Дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі буквосполучення **-ir-**, утрачають його в похідних від них формах: *дотува́ти – дотова́ний, дотува́ння; загітува́ти – загітова́ний; закомпостува́ти – закомпостова́ний; зареєструва́ти – зареєстро́ваний; конструюва́ти – конструйо́ваний, конструюва́ння; лобіюва́ти – лобійо́ваний, лобіюва́ння; поінформува́ти – поінформова́ний.*

Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо **-ір-**, а після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** – **-ир-**, що поєднуються з дієслівним суфіксом **-ува-**: *букси́рувати* (бо є *буксува́ти*), *парі́рувати* (бо є *парува́ти*), *репеті́рувати* (бо є *репетува́ти*).

Суфікси **-ірува-, -ирува-** пишемо в поодиноких дієсловах: *драгі́рувати, коті́рувати, лаві́рувати, марши́рува́ти, пікі́рувати.*

2.11. Правопис слів разом, із дефісом, окремо

§ 35. Загальні правила правопису складних слів

1. Складні слова можна утворювати з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних звуків і без них.

2. Коли перша частина складного слова – основа прикметника твердої групи, тоді вживаємо сполучний звук **о**: *важкоа́тлét, гірни́чопромисло́вий, чорно́зем, яснозо́рий.*

Якщо перша частина складного слова – основа прикметника м'якої групи, тоді перед **о** пишемо **ь**: *верхньо́лу́жицький, давньо́ру́ський, задньо́языко́вий, нижньо́гірський, передньо́боко́вий, ранньо́сті́глий, середньо́ві́ччя, середньо́добові́й, синьо́о́кий.*

3. Коли перша частина складного слова – основа іменника, числівника або займенника, тоді сполучним звуком буває:

1) **о** після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: *водо**з**абір, Водохр**є**стя, груш**о**подібний, дощ**о**мір, душ**о**губ, каш**о**вар, краї**н**озн**а**вство, од**н**од**є**нний, риб**о**комбін**а**т, сам**о**вихов**а**ння, сам**о**вч**и**тель, сир**о**вар, тор**ф**ор**і**з, цемент**о**в**о**з;*

2) **о** в числівниковій основі дво- перед наступним приголосним, голосним та **й** у прикметниках та іменниках: *дво**в**імірний, дво**е**лектр**о**дний, дво**є**д**и**ний, дво**о**сьов**и**й, дво**я**русний, дво**б**ій, дво**г**ол**о**с**я**, дво**є**б**о**рство;*

3) **е** після м'якого приголосного (неподовженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи: *бурел**о**м, земл**є**мір, земл**є**тр**у**с, кис**н**етера**п**ія, крапл**є**подібний, прац**є**зд**а**тний, скел**є**л**а**з, а в деяких словах – і після шиплячого: друж**є**любний, нож**є**трим**а**ч, овоч**є**сх**о**вище, але традиційно: кон**ь**в'язь, ко**н**ог**и**н, кост**о**гр**и**з, кост**о**пр**а**в, повітр**о**д**у**в, повітр**о**забірник, свин**о**м**а**тка, свин**о**п**а**с;*

4) **є** після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини графічно передаємо буквою **є**: *бо**є**зд**а**тність, житт**є**зд**а**тний, житт**є**пис, кра**є**зн**а**вство, нац**і**єтв**о**рення, см**і**тт**є**збир**а**льний, хімі**є**тера**п**ія.*

4. Роль сполучного звука у складних словах виконують також:

1) останній голосний першого невідмінюваного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно **о, а**: *авто**в**окз**а**л, відео**з**ап**и**с, диск**о**кл**у**б, Євро**п**арл**а**мент, Євро**с**о**ю**з, кіно**ф**ільм, нано**ч**асті**н**ки, раді**о**коміт**є**т, стере**о**апар**а**ту**р**а; меді**а**лін**г**ві**с**тика, меді**а**стил**і**стика;*

2) голосний, яким закінчується перше слово:

2.1) **и**: *всюд**и**х**і**д, двадц**я**тир**і**чний, три**а**томний, трикілометр**о**вий, три**и**н**і**жок, три**о**кс**и**д, чотири**б**альний, чотири**и**ку**т**ник, чотири**о**сьов**и**й, сем**и**д**є**нний;*

2.2) **є**: *мор**є**прод**у**кти, сон**ц**естоя**н**ня;*

2.3) **а** (графічно **а і я**): *кільк**а**поверх**о**вий, кільк**а**раз**о**вий, півтор**а**метр**о**вий, сорок**а**річний; сім'**я**д**о**ля, сім'**я**пр**о**від;*

2.4) **о**: *дев'**я**но**с**тор**і**чний, ст**о**метр**о**вий, стор**і**ч**я**;*

2.5) **у** (графічно **ю**): *дво**ю**рідний, тро**ю**рідний.*

5. Складні слова утворюємо без сполучного голосного, якщо:

1) перша основа закінчується на приголосний: *Бол**г**р**а**д, Віш**г**ород, Мір**г**ород, край**н**е**б**о, півд**є**нь, хлорбенз**о**л, хлорві**н**іл; на -**о**х, що є закінченням родового відмінка числівників **два, три, чотири** в порядкових числівниках і*

співвідносних із ними іменниками: *двохсотий, трьохтисячний, чотирьохмільйонний, чотирьохмільярдний; двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя;*

2) першу основу скорочено до приголосного: *артпóлк, будмайдáнчик, драмтеáтр, завка́федри, літстуді́я, медза́клад, міськра́да, педуніверситéт.*

6. Разом пишемо:

1) складноскорочені слова (мішані та складові аббревіатури) й похідні від них: *адмінресу́рс, адмінрефо́рма, академвідпу́стка, багатве́чир, бухоблі́к, власко́р, виконро́б, держмі́то, держустано́ва, елі́тжитло́, епіде́мситуа́ція, інвалю́та, інофі́рма, інвестпро́єкт, інтербрига́да, інформповідомле́ння, інформце́нтр, Кабмі́н, Киї́взеленбу́д, комба́т (комба́тівський), лісго́сп, медперсона́л, мультфі́льм, нардéп, Нацба́нк, о́щадкні́жка, профспі́лка (профспі́лковий), Святве́чир, со́цзабезпéчення, со́цстра́х (со́цстра́хівський), спе́цви́пуск, спе́цзавда́ння, спортмайдáнчик, фармпрепара́т, штрихко́д;*

2) слова з першими часто вживаними іншомовними частинами на голосний і приголосний: *абро-, авіа-, авто-* ('само', 'автоматичний'), *агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-* (перед голосним), *веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-* та ін.: *аброморфе́ма; авіа́рейс; авто́відповіда́ч; агробі́знес; аероме́тод; акватехні́ка; алкотéст; артрі́нок; астрокоре́кція; аудіоальбо́м; біоці́кл; бодіа́рт, бодібі́лдинг; вебсторі́нка; геліоце́нтр; геополі́тика; гідропáрк; дендропáрк; екопроду́кти; економклас; етногу́рт; єврозо́на; євроремо́нт; зооса́д; кібермаши́на; метамо́ва; метеостáнція; моновиста́ва; мотокро́с; наркобі́знес; неомодерні́ст; онколіка́рня; панамерика́нський; паранау́ка, паранорма́льний; попгу́рт, попму́зика; пресконфе́ренція; псевдогромадя́нський, псевдонау́ка; смартгоди́нник, смартка́рта; соціосфе́ра; телехро́ніка; фітотерапі́я; фолкгу́рт, фолькму́зика; фоноза́пис, так само з питомими українськими частинами *іно-* (іншо-, інако-), *лже-*: *інові́рець, іншові́рець, іношоду́мець, інакоду́мець; лжепроро́к, лжесві́док.**

Примітка. Якщо іншомовні частини приєднані до власної назви або аббревіатури, то між ними ставимо дефіс: *пан-Євро́па, псе́вдо-Фа́уст; веб-API, псе́вдо-ФОП;*

3) слова з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий та ін.): *архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-*: *архіскладни́й, архішахра́й; архи́дияко́н; бліцнові́ни, бліцопі́тування; гіперзвук, гіперма́ркет; екстраклас; макроеконо́міка, макромо́лекула; максіодя́г; мідіодя́г; мікрооргані́зми, мікрохві́лі, мікрочасті́нка; мінібло́к, мініді́ск, мінікомп'ю́тер; му́льтимільйоне́р; нанокомп'ю́тер, наночасті́нки;*

полімотивація, поліцукриди; преміумклас; супермаркет, супермодель, супермодний; топмэнеджер, топмодель; ультразвук, ультрамодний; флешінтерв'ю.

Примітка 1. У частинах **максі-, міді-** кінцевий **і** перед приголосним наступного слова не переходить в **и**: *максімода, максісукня, мідімода, мідіспідниця.*

Примітка 2. Частину **топ-** із числівниками не поєднуємо.

Примітка 3. Якщо такі іншомовні частини приєднані до власної назви або аббревіатури, то їх пишемо з дефісом: *супер-Шмідт, мікро-ЕОМ, міні-ПК, флеш-BIOS;*

4) слова з першою іншомовною частиною **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-:** *антивірус; віцеконсул, віцепрем'єр; ексміністр, експрезидент, експрем'єр-міністр, ексчемпіонка; контрадмірал, контрудар; лейбгвардієць, лейбмédик; оберлейтенант, обермайстер, оборофіцér, оберпрокурор; штабскапітан; унтерофіцér.*

Примітка 1. Із власними назвами та аббревіатурами частини **анти-, екс-** пишемо з дефісом: *«Анти-Дюринг»; екс-Югославія; анти-АВН, екс-НДР.*

Примітка 2. У частині **анти-** кінцевий **и** перед голосним наступного слова не переходить в **і**: *антиелектрон, антиімперіалістичний, антиінфекційний, антиінфляційний, антиісторичний, антиокислювач, антиурядовий* (див. § 31);

5) слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом: *двадцятип'ятиповерховий, двобічний, двоокий, півтораметровий, п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, сімдесятиріччя, сімсотсорокаріччя, сорокарічний, сторіччя, тривідсотковий, трикутник, триярусний, чотириактний, чотиримісячний.*

7. З дефісом пишемо:

1) слова, утворені повторенням того самого дієслова, що виражають інтенсивну дію: *писав-писав, робів-робів, ходів-ходів*, або прикметника чи прислівника, що передають високий ступінь вияву ознаки: *білий-білий, багато-багато, далеко-далеко, легенький-легенький, ледве-ледве, синьо-синьо, тихо-тихо;*

2) слова, утворені внаслідок поєднання:

2.1) слів-синонімів: *гидко-брудко, зроду-віку, тішком-нішком, часто-густо;*

2.2) слів-антонімів: *більш-мéнш, відимо-невідимо, купівля-прóдаж;*

2.3) близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *батько-мати* ('батьки'), *хліб-сіль* ('їжа');

2.4) слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: *великий-превеликий, з давніх-давен, з діда-прадіда, мало-помалу, повік-віки, радіий-радісінький, сила-силénна, тихий-тихесенький.*

Примітка. Два однакові іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий – орудного, пишемо окремо: *кінéць кінцém, одні́м одна́, честь чéстю, чин чі́ном*;

3) слова, що означають приблизність: *день-дру́гий, годі́на-дві, не сьогóдні-за́втра, три-чоті́ри*.

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися також і з двох числівників, позначених цифрами, між якими ставимо тире: *3–4 дні, учні 8–10 клáсів*;

4) вигуки і звуконаслідування, утворені повторенням того самого звукосполучення: *йй-бо́гу, йй-пра́во; гей-ге́й, ге-ге-ге́, дзень-дзелéнь, кру-кру́, ку-ку́, курлі́-курлі́, ого-го-го́, ой-ой-о́й, ох-хо-хо́, тук-ту́к, тьох-тьо́х*;

5) скорочення з належними до них цифрами: *Ан-124, Ан-225, БУ-1, ДС-3, ЖЕК-9, Зеленбу́д-4, Су-53, Ту-154, Як-42*;

6) числівниково-буквені найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень та ін.: *7-А клас, 10-В клас, буді́нок № 28-Г, ко́рпус 3-А; Кі́їв-1*;

7) буквені нарощення на цифри: *90-ті ро́кі ХХ ст., 40-ві ро́кі ХХ ст.; 2-й ряд, 2-га програ́ма, 2-ге повідо́млення; 7-й ряд, 7-ма виста́ва, 7-ме завда́ння; 3-й рядо́к, 3-тя осо́ба, 3-тє завда́ння; 1-й абза́ц, 1-ша осо́ба, 1-ше зве́рнення; 1,5%-й прибу́ток, 1,5%-ва компенса́ція, 1,5%-ве підви́щення*;

8) ініціальну аббревіатуру, написану великими або малими буквами кирилиці чи латиниці, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфе́кція, ВІП-за́ла, ДНК-ана́ліз, ДНК-експерті́за, е-декларува́ння, е-деклара́ція; пін-код, PIN-код, смс-повідо́млення, sms-повідо́млення*;

9) дві ініціальні аббревіатури, написані великими буквами: *ВІЛ-СНІД*;

10) слова-терміни, до складу яких входить буква алфавіту: *П-поді́бний, Т-поді́бний*;

11) деякі слова за традицією: *карт-бля́ни, ста́тус-кво* та ін.

§ 36. Складні іменники

1. Разом пишемо:

1) складні іменники, у яких поєднані за допомогою сполучного голосного дві основи, друга з яких – віддієслівного походження: *води́й, водола́з, газо́їн, глибино́мір, глиноко́п, дровору́б, лісоспла́в, ляльково́д, металорі́з, м'ясо́їд, самохі́д, сінокі́с, солевáр, стрі́чкорі́з, теплово́з, трубокла́д, хлібодáр, хліборі́з*;

2) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного голосного: *білокрі́вці, високогі́р'я, густоли́сся, дрібно́ліс, жовто́цвіт, синьо́цвіт, червононі́жка, червонопи́рка, чорно́зем, чорно́ліс, чорно́слив*;

3) складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного з двох іменникових основ: *вербо́ліз, газобало́н, глинопи́сок, лісо́степ, людиноде́нь, льонолава́н, метало́пласт, носо́ріг, сталелебе́тн, то́ннокіломе́тр, торфо́гній, шлакобло́к*;

4) іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о, а**, що виконують роль сполучних голосних: *автомагі́страль, агрокульту́ра, відеофі́льм, велопробі́г, дискому́зика, євро́ринк, кіноза́л, нанодіагно́стика, радіокоміте́т, стерео́екран, фото́справа; медіахо́лдинг*;

5) складні іменники, утворені з дієслова у формі другої особи однини наказового способу, закінчення якого є сполучним голосним, та іменника: *горі́цвіт, зірві́голова, переко́типоле, пройди́світ; Ко́ливушко, Непі́йпиво, Непі́йвода, Перебі́йніс, Тягні́бік; Убі́йвовк* (прізвища);

6) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників **дев'яносто, сто** – називного), іменникової основи та суфікса: *двана́дцятито́нка, дво́хсто́річчя, дев'яно́стоп'ятирі́ччя, дев'яно́сторі́ччя, сто́п'ятдесяти́річчя, сто́річчя, трьохсто́п'ятдесяти́річчя, шести́дénка*.

Примітка. Якщо кількісний числівник записаний цифрами, то його приєднуємо до другої частини за допомогою дефіса: *750-рі́ччя, 1030-лі́ття*;

7) складні іменники з першою частиною **напів-, полу-**: *на́півавтома́т, на́півімла́, на́півку́щ, на́півлюди́на, на́півма́вна, на́півнітьма́, на́півпра́вда, на́півфабрика́т; полу́драбок, полу́кіпок, полу́мисок*.

Примітка. Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням 'половина' з наступним іменником – загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини – пишемо окремо: *пів а́ркуша, пів ві́дрá, пів годі́ни, пів лі́тра, пів мі́ста, пів огі́рка, пів о́строва, пів я́блука, пів я́ми, пів я́щика; пів Євро́пи, пів Ки́єва, пів Украї́ни*.

Якщо **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *півáркуш, півде́нь, півза́хист, півко́ло, півку́ля, півлі́тра* (розм. 'пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра'), *півмі́сяць, піво́берт, півова́л, піво́стрів*;

8) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогу́ртóк, радіоспектрогеліогра́фія, світловодо́лікува́ння, термогідро́дина́міка*.

2. З дефісом пишемо:

1) складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного. У них відмінюємо або обидва іменники, або тільки другий.

Обидва іменники відмінюємо, якщо вони означають:

а) спеціальність, професію, наукові звання: *гінеколог-ендокринолог, лікар-еколог, магнітолог-астроном, художниця-карикатуристка, член-кореспондент*;

б) протилежні за змістом поняття: *купівля-продаж, розтяг-стиск*;

в) казкових персонажів: *Зайчик-Побігійчик, Лисичка-Сестричка, Цап-Відбувайло*;

г) рослини: *брат-і-сестра*.

Другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший іменник:

а) визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником: *бізнес-план, бізнес-проект, блок-система, буй-тур, дизель-мотор, допінг-контроль, дур-зілля, жар-птиця, інтернет-видання, інтернет-послуга, козир-дівка, компакт-диск, крекінг-процес, піар-акція, піар-кампанія, розрив-трава, фан-клуб, фітнес-клуб, чар-зілля*;

б) є назвою букви грецького алфавіту: *альфа-промені, альфа-розпад, альфа-частинка, бета-промені, бета-розпад, бета-частинка, дельта-проміння, дельта-функція, дельта-частинка*;

в) разом із другим іменником становить єдине найменування військового звання, державної посади: *генерал-лейтенант, генерал-майор, прем'єр-міністр*; складної одиниці вимірювання: *кіловат-година, мегават-година*; узвичаєних музичних понять: *до-дієз, мі-бемоль, сі-бемоль, соль-дієз* та ін.; проміжних сторін світу: *норд-вест, норд-ост*; деяких рослин: *мати-й-мачуха, сон-трава*;

г) є невідмінюваним іменником іншомовного походження: *караоке-бар, суші-бар*;

2) складні іменники, утворені з двох самостійних слів за допомогою сполучного голосного **о**: *Австро-Угорщина, монголо-татари, угро-фіни*;

3) виокремлений елемент (елементи) із двох або більше складних слів зі спільною другою частиною: *аудіо- та відеопродукція, кільки- й роликопідшипники, націє- і державотвірні процеси, радіо- й телеапаратура, теле-, радіо-, аудіо- і відеопродукція, тепло- й гідроелектростанції*.

§ 37. Прикладка⁴

1. Між прикладкою та означуванним іменником ставимо дефіс або пишемо їх окремо, що залежить від їхнього значення і послідовності розташування.

2. Дефіс ставимо:

1) якщо означальний (прикладковий) іменник ужито після означуваного іменника: *вовк-жадню́га*, *дівчина-розумни́ця*, *земля-ма́ти*, *коза́к-характе́рник*, *краї́на-інве́стор*, *краї́на-кредито́р*, *мо́ва-джерело́*, *мо́ва-посере́дниця*, *о́чі-намисті́нки*, *боєць-патріо́т*, *хло́пчик-мізи́нчик*, *Украї́на-не́нька*;

2) якщо означальним іменником є родова назва, ужита після іменника – видової назви: *Дніпро́-ріка́*, *звіробі́й-трава́*, *Йорда́н-річка́*, *Сапу́н-гора́*;

3) якщо означуваний і означальний іменники можуть мінятися місцями, але означальну роль виконує другий іменник: *дівчина-грузи́нка* і *грузи́нка-дівчина*, *учи́тель-фізик* і *фізик-учи́тель*, *худо́жник-пейзажи́ст* і *пейзажи́ст-худо́жник*;

4) якщо означальний іменник входить до складу терміна, де він утратив своє значення, унаслідок чого утворився складний іменник без сполучного звука: *гриб-парази́т*, *жук-коро́їд*, *за́єць-біля́к*, *за́єць-руса́к*, *льон-довгуне́ць*, *льон-кучеря́вець*, *льон-сире́ць*.

3. Дефіс не ставимо:

1) якщо означальний іменник ужито перед означуванним іменником: *не́нька Украї́на*;

2) якщо означальний іменник є видовою назвою до першого іменника – родової назви: *гора́ Сапу́н*, *держа́ва Украї́на*, *місто́ Ки́їв*, *ріка́ Дніпро́*, *село́ Мо́ринці*, *трава́ звіробі́й*.

§ 38. Складні числівники

1. Разом пишемо:

1) складні кількісні числівники: *одина́дцять*, *півтора́*, *п'ятдеся́т*, *три́ста* (*трьохсо́т*, *трьомста́м*, *трьомаста́ми*, (на) *трьохста́х*);

2) складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий**, **-тисячний**, **-мільйонний**, **-мільярдний**: *дев'ятисо́тий*, *трьохсо́тий*; *двохти́сячний*, *десятити́сячний*, *п'ятсоттри́дцяти́тисячний*;

⁴ Про вживання розділових знаків із поширеними прикладками див. § 161, п. 66.

чотирьохмільйонний,

п'ятдесятимільйонний,

шістдесятитриімільйонний; семимільярдний, трьохмільярдний.

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишемо окремо: *тісяча п'ятсот, тридцять вісім; мільйон трьохтисячний, мільярд чотирьохмільйонний, тісяча дев'ятсот вісімдесят восьмий.*

Примітка 2. Кількісні та порядкові числівники, до складу яких входить форма з **половиною**, пишемо окремо: *дві з половиною тісячі, три з половиною тисячний загін.*

2. З дефісом пишемо порядкові числівники, першу частину яких передано цифрами: **3-тисячний, 35-мільйонний, 4-мільярдний.**

§ 39. Складні займенники

1. Разом пишемо складні неозначені займенники, утворені від займенників інших семантичних груп за допомогою часток **аби-, ані-, де-, -сь**: **абіхто** (абікого, абікому...), **абіякий** (абіякого, абіякому...), **абічий** (абічийого, абічийому...); **аніхто** (анікого, анікому...), **аніщо** (анічого, анічому...), **аніякий** (аніякого, аніякому...), **анічий** (анічийого, анічийому...); **дехто** (декого, декому...), **дещо** (дечого, дечому...), **деякі** (деяких, деяким...); **хтось** (когось, комусь...), **щось** (чогось, чомусь...), **якийсь** (якогось, якомусь...), **котрійсь** (котрогось, котромусь...).

2. З дефісом пишемо складні неозначені займенники, що мають у своїй будові частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-**: **будь-хто** (будь-кого...), **будь-що** (будь-чого...), **будь-чий, будь-який; котрій-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрій-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-хто, казна-чий, казна-що, казна-який; хтозна-який; бозна-що**, але: *будь у ко́го, будь на чо́му, ка́зна з ким, хто́зна при ко́му, бо́зна в ко́го*, бо між часткою і займенником ужито прийменник.

§ 40. Складні прикметники

1. Разом пишемо:

1) прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *агрокульту́рний* (агрокультура), *електросило́вий* (електросила), *лісостепови́й* (лісостеп), *монокульту́рний* (монокультура), *м'ясозаготіве́льний* (м'ясозаготівля), *радіофізи́чний* (радіофізика), *самохі́дний* (самохід), *сірководне́вий* (сірководень), *теплообмі́нний* (теплообмін), *хлібозаготіве́льний* (хлібозаготівля), *цементобето́нний* (цементобетон), *чорнозе́мний* (чорнозем);

2) складні прикметники зі сполучними голосними **о, е** (е після м'якого приголосного та графічно є після **й**) з першою іменниковою основою на приголосний; з першою числівниковою основою на **-и, -о, -а**, що виконують роль сполучного голосного; з першою основою невідмінюваного числівника на приголосний. Вони охоплюють:

2.1) складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника: *високоврожайний* (високий урожай), *внутрішньоочний* (внутрішнє око), *довгохвильовий* (довгі хвилі), *загальнодоступний* (загальний доступ), *загальноосвітній* (загальна освіта), *західноукраїнський* (Західна Україна), *зовнішньополітичний* (зовнішня політика), *короткостебловий* (коротке стебло), *легкоатлетичний* (легка атлетика), *мовностильовий* (мовний стиль), *молочнопромисловий* (молочна промисловість), *м'якопіднебінний* (м'яке піднебіння), *народногосподарський* (народне господарство), *народнопоетичний* (народна поезія), *низькопродуктивний* (низька продуктивність), *первіснообщинний* (первісна община), *правобережний* (правий берег), *сільськогосподарський* (сільське господарство), *східнослов'янський* (східні слов'яни);

2.2) складні прикметники, утворені з основи дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника: *волелюбний*, *деревобробний*, *машинобудівний*, *світлопоглинальний*, *сміттєочисний*, *соломоподрібнювальний*, *сталерозливний*, *струмовимірювальний*.

Примітка. Якщо друга частина походить від префіксального дієслова, то складний прикметник пишемо з дефісом: *вантажно-розвантажувальний*, *контрольовимірювальний*;

2.3) складні прикметники, перша частина яких утворена від прислівника, а друга – від прикметника: *багатопрогінний*, *важкорозчінний*, *круглообертальний*, *легкозаймістий*, *малочутливий*, *сильнодійний*, *тонкомірний*, *тугоплавкий* чи від дієприкметника: *багатооспрямований*, *важкопрогнозований*, *високооплачуваний*, *густозаселений*, *довгоочікуваний*, *маловживаний*, *низькооплачуваний*, *новоутворений*, *новозаснований*, *різноспрямований*, *свіжозрубаний*, *свіжоскопаний*, *слабконатягнутий*, *тонкомелений*, *тонкорозпорощений*.

Примітка 1. Прислівники, утворені з відносних (зрідка – якісних) прикметників, здебільшого зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий*, *валянтно пов'язаний*, *вільно конвертований*, *діаметрально протилежний*, *компетентнісно орієнтований*, *науково обґрунтований*, *послідовно миролюбний*, *професійно орієнтований*, *соціально активний*, *соціально свідомий*, *соціально небезпечний*, *суспільно корисний*, *суспільно необхідний*, *хімічно стійкий*, *чітко окреслений*.

Примітка 2. Складні терміни, перша прислівникова частина яких уточнює значення другої прикметникової частини, переважно складної за будовою, пишемо разом: *видовженогутупоконічний*, *короткогрушоподібний*, *округлояйцеподібний*;

2.4) складні прикметники (з двох або кількох частин), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні лише звужують, уточнюють його: *вузькодіалектне* (мовне явище), *глибокозадньоаязиковий* (звук), *давньоверхньонімецька* (мова), *двовуглекислий* (газ), *лінгвостилістичні* (особливості), *середньовверхньонімецька* (мова), *середньонизьньонімецька* (мова), а також – *глухонімий*, *сліпоглухонімий*;

2.5) складні прикметники зі сполучним голосним **е** (**е** після м'якого приголосного та графічно **є** після **й**), першою частиною яких є іменник з основою на м'який приголосний: *вуглецевмісний, кальцієвмісний, натрієвмісний*;

2.6) складні прикметники з першою іменниковою основою на приголосний: *натрійорганічний, хлорфенольний*;

2.7) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний словом, що має форму на:

2.7.1) **и**: *двадцятиповерховий, десятиметровий, п'ятдесятитонний, семиразовий, стодвадцятип'ятирічний, трипудовий, чотириколісний*;

2.7.2) **о**: *двометровий, двоосовий, столітровий*;

2.7.3) **а**: *півторавідерний, сорокагодінний, сорокадénний*;

2.7.4) приголосний: *піввідерний, півкілограмовий, півкілометровий, півлітровий*.

2.3 дефісом пишемо:

1) прикметники, утворені від складних іменників, що їх пишуть із дефісом: *дизель-моторний* (дизель-мотор), *монголо-татарський* (монголо-татари), *націонал-патріотичний* (націонал-патріот), *норд-остовий* (норд-ост), *сі-бемольний* (сі-бемоль), *соціал-демократичний* (соціал-демократ), *соціал-патріотичний* (соціал-патріот), *соціал-пацифістський* (соціал-пацифіст), *угро-фінський* (угро-фіни); *івано-франківський* (Івано-Франківськ), *пушча-водицький* (Пушча-Водиця);

2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** або **є** із двох прикметникових основ. Вони охоплюють:

2.1) складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття: *аграрно-промисловий, архітектурно-будівельний, військово-морський, військово-польовий, військово-спортивний, воєнно-промисловий, воєнно-стратегічний, електронно-обчислювальний, киснево-водневий, крапково-штриховий, культурно-технічний, лінійно-стрічковий, лісопільно-стругальний, мовно-літературний, молочно-м'ясний, музично-танцювальний, м'яльно-тіпальний, навчально-виховний, навчально-науковий, науково-експериментальний, науково-прикладний, постачально-збутовий, свердлильно-довбальний, свердлильно-шліфувальний, свинцево-мідний, спінно-черевний, столярно-теслярський, судінно-капілярний, сушільно-сортувальний, суспільно-політичний, художньо-реставраційний, між частинами таких складних прикметників можна вставити сполучник **і**: *аграрний і промисловий, навчальний і виховний*.*

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'язаний, військовополонений* пишемо разом;

2.2) складні прикметники, перша основа яких закінчується на **-ико (-іко)**: *історико-культурний, лірико-епічний, логіко-граматичний, медико-генетичний, механіко-математичний, політико-економічний, хіміко-бактеріологічний*;

2.3) складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але за змістом вона однорідна з другою основою: *золото-валютний, крохмале-потоковий, м'ясо-вівняний, м'ясо-молочний, м'ясо-сільний, м'ясо-яєчний, овоче-картопляний, овоче-молочний, сіро-ковбасний, цукро-протеїновий*.

Примітка. Складні прикметники такого зразка, уживані як наукові терміни, пишемо разом: *головонігі*;

2.4) складні прикметники, основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакитно-синій, гіркувато-солоний, жовто-блакитний, жовтувато-рожевий, кисло-солодкий, молочно-білий, сіро-голубий, сліпучо-білий, темно-зелений, червоно-зелено-синій, але: жовтогарячий, червоногарячий* (окремі кольори);

2.5) складні прикметники, основи яких називають проміжні сторони світу: *південно-західний, південно-східний, північно-західний, північно-східний*;

2.6) складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом: *всесвітньо-історичний, літературно-художній, народно-визвольний, підзозлистоболотний*;

3) складні прикметники, першою основою яких є числівник, записаний цифрою, яку вимовляють із відповідним відмінковим закінченням, що водночас слугує сполучним голосним. Це закінчення:

3.1) **-и**: *20-поверховий, 7-разовий, 125-річний, 30-кілограмовий*;

3.2) **-о**: *90-метровий, 90-річний, 100-годинний*;

3.3) **-а**: *40-градусний, 40-денний, 1,5-відсотковий*.

§ 41. Прислівники

1. Разом пишемо:

1) прислівники, утворені сполученням префікса з прислівником: *відніні, відтепер, доніні, дотепер, забагато, задовго, занадто, набагато, навічно*,

нада́лі, надóвго, наза́вжди́, назо́всім, на́скрізь, наспра́вді, на́сторч, ота́к, ота́м, оту́т, повсю́ди, поде́куди, позавчо́ра, поза́торік, потро́ху, утри́чі.

Примітка. Від таких прислівників потрібно відрізняти сполучення прийменників із незмінюваними словами, уживаними зі значенням іменника. Ці сполучення пишемо окремо: від сьогодні, до завтра, на завтра, на потім (Не відклада́йте цього́ до́ завтра (на́ завтра, на́ потім)); за ба́гато (За ба́гато ро́ків син упе́рше при́хав); на ба́гато (Поді́лити на ба́гато гру́п); на до́брана́ч, на ура́;

2) прислівники, утворені історично з прийменника та іменника: бе́звісти, вбо́к (убі́к), ввече́рі (увече́рі), вво́лю (уво́лю), вго́лос (уго́лос), вгори́ (угори́), вго́ру (уго́ру), вдень (уде́нь), взі́мку (узі́мку), визна́ї (узна́ї), вниз (уни́з), відра́зу, вкра́й (укра́й), вку́пі (уку́пі), вла́д (ула́д), влі́тку (улі́тку), внизу́ (унизу́), вночі́ (уночі́), восе́ні, впе́нь (упе́нь), впе́ред (упе́ред), впо́перек (упо́перек), впо́ру (упо́ру), враз (ура́з), вра́нці (ура́нці), вре́шті (уре́шті), вріве́нь (уріве́нь), врі́вні (урі́вні), вря́д (уря́д), всере́дині (усере́дині), вслі́д (услі́д), всма́к (усма́к), ви́церь (уви́церь), дове́рху, дові́ку, дово́ла, дово́лі, догори́, додо́лу, додо́му, доку́пи, дони́зу, дотла́, доще́нту, за́між, за́очі, за́північ, за́раз, заразо́м, збо́ку, зве́рху, зви́ку, згори́, зза́ду, зіспо́ду, зні́зу, зо́зла, зо́кола, зра́зу, зра́нку, зре́штою, зро́ду, зсере́дини, на́бік, наве́рх, наверху́, навесні́, наві́ворот, наві́к, наві́ки, наві́ч, наго́ру (але на-гора́), надвече́р, надво́рі, на́дголо́дь, на́дзеле́нь, надмі́р, надмі́ру, наза́д, нани́з, нани́зу, наоста́нок, наоста́нку, напам'я́ть, напе́ред, наполови́ну, напоча́тку, напри́клад, напро́весні, нара́з, на́решті́, на́рівні́, насі́лу, наспі́д, наспо́ді, на́сторо́жжі, наяву́, о́бік, о́біч, одві́ку, о́пліч, пі́дряд, по́біч, пове́рх, пові́к, пово́лі, поза́ду, по́ночі, по́пліч, по́руч, по́ряд, посере́дині, поча́сти, скра́ю, спе́реду, споча́тку;

3) прислівники, утворені історично з прийменника і віддієслівного кореня: впам'я́тку (упам'я́тку), впе́реміш (упе́реміш), впла́в (упла́в), впла́ч (упла́ч), вро́зки́д (уро́зки́д), вро́злі́т (уро́злі́т), вро́зси́п (уро́зси́п), вро́зті́ч (уро́зті́ч), наві́літ, наві́длі́г, наві́дрі́з, наза́хват, наздога́д, назу́стріч, наперебі́й, наперева́ги, наперева́ги, наперекі́р, наперері́з, на́підпи́тку, напока́з, напо́хваті́, напроло́м, напропа́ле, на́ро́зхват, на́скоком, на́спіх;

4) прислівники, утворені історично з прийменника і короткого (нечленного) прикметника: ві́дда́вна, воста́ннє, вру́чну́ (уру́чну́), до́гола́, до́пізна, за́видна, за́молоду, за́ново, за́те́мна, зви́сока, зга́рячу, зле́гка, злі́ва, зно́ву, зрі́дка, напе́вне, на́рі́зно, нашиви́дку́, побли́зу, помалу́, спо́вна́, спро́ста, сп'я́ну;

5) прислівники, утворені історично з прийменника та числівника: удво́є, утро́є, уче́тверо, уде́сятеро; упе́рше, удру́ге, утре́тє, учетве́рте та ін.; на́дво́є, на́тро́є, наче́тверо та ін.; удво́х, утри́ох, учоти́рьох та ін.; водно́, заодно́, пооди́нці, спе́риу;

6) прислівники, утворені історично з прийменника і займенника: *внічію* (унічію), *втім* (утім), *навіщо*, *на́що*, *передусім*, *почім*, *почому*, але: до чого, за віщо, за що в ролі додатків;

7) прислівники, утворені історично сполученням кількох прийменників з основою слова будь-якої частини мови: *вдо́світа* (удо́світа), *вподо́вж* (уподо́вж), *завбі́льки*, *завгли́бки*, *завдо́вжки*, *завто́вки*, *завча́су*, *завши́ршки*, *знадво́ру*, *навздогін*, *на́взнак*, *навкі́дьки*, *навко́ло*, *навкру́гі*, *навкула́чки*, *навмі́сне*, *навпакі́*, *навперéйми*, *навпрі́сядки*, *навпростéць*, *навря́д*, *на́вскáч*, *на́вскі́с*, *навскосі́*, *навспра́вжки*, *на́всті́ж*, *навті́кача́*, *наздогін*, *нао́сліп*, *напогото́ві*, *позавчо́ра*, *попідті́нню*, *спідло́ба*;

8) складні прислівники, утворені історично з кількох основ і прийменника чи без нього: *босо́ніж*, *водно́сталь*, *ліво́руч*, *мимово́лі*, *мимої́здом*, *мимохі́дь*, *мимохі́ть*, *наса́мперед*, *нати́цєсерце*, *нашвидку́руч*, *оба́біч*, *обі́руч*, *очеві́дно*, *повсякча́с*, *право́руч*, *привселю́дно*, *самохі́ть*, *стрімголо́в*, *тимчасо́во*, *чимдо́уж*, *чимра́з*;

9) прислівники, утворені поєднанням часток **аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **що-**, **як-** зі словом будь-якої частини мови: *аби́куди*, *аби́як*; *ані́скільки*, *ані́телéнь*, *ані́трохи*, *ані́чичі́рк*, *ані́як*; *деда́лі*, *де́інде*, *де́коли*, *де́куди*; *чимáло*; *щовéчора*, *щогоді́ни*, *щода́лі*, *щодéнно*, *щодня́*, *щодо́уху*, *щомі́сяця*, *щомо́га*, *щонайбі́льше*, *щонайдóвше*, *щонайдóужче*, *щонайкра́ще*, *щонаймéнше*, *щонайши́рше*, *щонóчі*, *щопра́вда*, *щора́з*, *щора́зу*, *щоро́ку*, *щосі́ли*, *щохвилі́ни* та ін.; *якомо́га*, *яко́сь* і *яко́сь* (із різними значеннями), *якра́з*, *якнайбі́льше*, *якнайдо́ужче*, *якнайдо́вше* та ін.

Примітка. Потрібно відрізнити прислівники, утворені з прийменників або часток і слів різних частин мови (їх пишемо разом), від прийменників або часток та іменників, прикметників, займенників, прислівників, що зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови (їх пишемо окремо). Наприклад: *Він повернув убі́к* і *Хтось ударив спортсмена у бі́к*. *Спочатку* було слово і *З початку* розмови вони зрозуміли вашу думку. *Прочитай віри напам'ять* і *На пам'ять* він подарував мені книжку. *Усередині* щось дуже заболіло і *Це правило шукай у середині* розділу. *Хлопці домовилися йти вкупі* до міста і *У купі* піску гралися діти. *Зауважую вам востаннє* і *Вони постукали в останнє* вікно. *Ми чуємо це вперше* і *Зайдемо в перше* село. *Утім*, я не заперечую і *У тім* спектаклі виступав і я. *Ми зробили чимало* і *Чи мало* вам допомагали в житті? *Нащо* було починати справу? і *На що* ви натякаєте? *Ми теж* виступали на зборах і *Він говорив те ж*, що і я. *Яко́сь* уже воно буде і *Як ось* і батько на поріг.

2. Окремо пишемо:

1) прислівникові сполуки, що складаються із прийменника та іменника (непохідного або похідного), у яких іменник зберігає конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і поєднаним із ним іменником можливе означення, виражене прикметником, займенником, числівником: *без ві́дома*, *без жа́лю*, *без кінця́*, *без кінця́-кра́ю*, *без кра́ю*, *без ла́ду*, *без лі́ку*, *без меті́*, *без на́міру*, *без пуття́*, *без слі́ду*, *без смаку́*, *без су́мніву*,

без уга́ву, без упі́ну, без че́рги; в (у) за́тишку, в (у) нагоро́ду, в (у) но́гу, в о́бмін, в обрі́з, в (у) по́зику, в (у) ці́лості; до́ біса, до́ вподо́би, до́ гу́рту, до́ діла, до́ загі́ну, до́ запита́ння, до́ кра́ю, до́ крі́хти, до́ ладу́, до́ лі́ха, до́ лиця́, до́ мі́ри, до́ но́гі, до́ обі́ду, до́ оста́нку, до́ па́ри, до́ пня́, до́ побáчення, до́ порі́, до́ пуття́, до́ ре́чі, до́ ре́шити, до́ смаку́, до́ сме́рті, до́ снагі́, до́ сього́дни; за́ годі́ни, за́ дня́, за́ кордо́н, за́ кордо́ном, за́ раху́нок, за́ сві́тла; з бо́лю, з-за́ кордо́ну, з кра́ю в край, з переля́ку, з ра́дості, з розго́ну; на́ бігу́, на́ біс, на́ вагу́, на́ ве́сну (але навесні́), на́ ви́бір, на́ видно́ті, на́ відмінно́, на́ відча́й, на́ віку́, на́ га́муз, на́ го́лову, на́ ді́во, на́ дозві́ллі, на́ жа́ль, на́ зло́, на́ зразо́к, на́ льоту́, на́ мі́ть, на́ ніщо́, на́ о́ко, на́ пору́ки, на́ проща́ння, на́ ра́дість, на́ радо́щах, на́ ру́ку, на́ самоті́, на́ світа́нку, на́ скаку́, на́ сла́ву, на́ сло́во, на́ сме́х, на́ со́вість, на́ со́ром, на́ ходу́, на́ шко́ду, на́ ща́стя; над́ сі́лу; не́ з руки́; ні́ на грі́ш; під́ бо́ком, під́ го́ру, під́ сі́лу; по́ зако́ну, по́ змо́зі, по́ зна́ку, по́ пра́вді, по́ сі́лі, по́ со́вісті, по́ сусі́дству, по́ су́ті, по́ че́рзі, по́ щі́рості; у́ві сні́; у́ по́міч, у́ стокра́т; че́рез сі́лу, як трéба;

2) словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка – займенників, числівників) та одного або двох прийменників: *від ра́нку до́ ве́чера, де́нь у де́нь, з бо́ку на́ бі́к, з дня́ на́ де́нь, оді́н в оді́н, раз у ра́з, рі́к у рі́к, сам на́ са́м, час від ча́су;*

3) словосполучення, що виконують у реченні функцію обставини й утворені з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) та іменника: *дру́гого дня́, те́мної но́чі, тим ра́зом, тим ча́сом;*

4) прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по́ дво́є, по́ тро́є, по́ че́тверо.*

3. З дефісом пишемо:

1) прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса **по-** і суфіксів **-ому** або **-и**: *по-ба́тьківському, по-бойово́му, по-бра́тньому, по-господа́рському, по-і́ншому, по-коза́цькому, по-на́шому, по-сво́єму, по-сусі́дському, по-украї́нському, по-христия́нському; по-ба́тьківськи, по-брате́рськи, по-господа́рськи, по-лю́дськи, по-сусі́дськи, по-украї́нськи; по-за́ячи, по-ведме́жи; також по-латі́ні.*

Примітка 1. У прислівниках такого зразка, утворених від складних прикметників, що їх пишемо з дефісом, дефіс ставимо тільки після **по**: *по-соціалдемократі́чному, по-генералгуберна́торському.*

Примітка 2. Прийменник **по** пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника **батько**: *по ба́тькові;*

2) прислівники, утворені за допомогою прийменника-префікса **по-** від порядкових числівників: *по-пе́рше, по-дру́ге, по-тре́тє* та ін.;

3) неозначені прислівники, що мають у своєму складі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: *будь-де, будь-колі, будь-куді; колі-будь, куді-будь; де-небудь, колі-небудь, куді-небудь, як-небудь; казна-де, казна-колі; абі-то, десь-то, так-то; хтозна-де, хтозна-як*;

4) складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряді-годі, десь-інде, десь-інколи, сяк-так* та ін.;

5) складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів чи зі службовими словами між ними: *далеко-далеко, ледве-ледве, ось-ось, тихо-тихо; будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, де-не-де, колі-не-колі, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як*;

6) прислівники термінологічного характеру за традицією: *де-факто, де-юре*.

§ 42. Прийменники

1. Разом пишемо:

1) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: *внаслідок (унаслідок), вподовж (уподовж), впродовж (упродовж), замість, навздогін, навколо, напереді, назустріч, напередодні, наприкінці, повдовж*;

2) складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: *задля, заради, окрім, поза, поміж, понад, поперед, попри, посеред, проміж*.

2. З дефісом пишемо складні прийменники, утворені з простих прийменників **з, із** та інших прийменників: *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-понад, з-понад, з-понад, з-понад, з-понад, з-понад*.

3. Окремо пишемо складені прийменники *у (в) разі, під кінець, під час*.

§ 43. Сполучники

1. Разом пишемо складні сполучники, утворені внаслідок поєднання повнозначних чи службових слів із частками або прийменниками: *аніж, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, причому, протє, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо*.

Примітка. Складні сполучники *зате, протє, щоб, якби, якщо* треба відрізняти від спільнозвучних займенників (**те, що**) та прислівника (**як**), що їх пишуть із простими прийменниками **за, про** та часткою **би (б)** окремо.

Сполучники **зате, протє** можна замінити одним із протиставних сполучників (**а, але, однак**), тоді як прийменники **за, про** та вказівний займенник **те** – не можна. Наприклад: *Хоч не застав Івана вдома, **зате** пройшовся і **За те** оповідання його похвалили*.

Сполучник **щоб** відрізняється від займенника **що** із часткою **б** тим, що на займенник **що** виразно падає логічний наголос: *Він сказав, **щоб** усі прийшли і **Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби, якщо** відрізняються від спільнозвучного з ними прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** тим, що вони поєднують частини у складному реченні, а на прислівник **як** завжди падає логічний наголос: ***Якби** тут був мій товариш, я був би щасливий і **Як би** краще виконати це завдання! **Якщо** хочеш, допоможу тобі і **Як що** трапиться, нарікай на себе.*

2. Окремо пишемо:

1) сполучники із частками **би (б), же (ж)**: *колі **б**, коли **б** то, хоч **би**, хоча **б**; або **ж**, адже **ж**, але **ж**, бо **ж**, отже **ж**;*

2) складені сполучники: *дарма що, для того щоб, затім що, затім щоб, зваж́аючи на те що, з о́гляду на те що, незваж́аючи (невваж́аючи) на те що, по́при те що, до того як, після того як, та й, так що, тимча́сом як, тоді як, тому́ що, че́рез те що та ін.*

3. З дефісом пишемо сполучники *ото́ж-то, тім-то, тільки-но, тому́-то.*

§ 44. Частки

1. Частки пишемо окремо, а ті, що стали частиною іншого слова, – разом і з дефісом.

2. Окремо пишемо:

1) частку **не** з дієсловами: ***не** ї́сти, **не** мо́же, **не** ба́чити, **не** пі́ти;*

2) частку **не** з дієприкметниками, що виконують функцію присудка, з дієслівними формами на **-но, -то** в ролі головного члена односкладного речення та з дієприслівниками: *Праця **не** закінчена; Праці **не** закінчено; Підлога **не** вимита; Підлоги **не** вимито; Дивитися, **не** підходячи близько; Робити **не** поспішаючи;*

3) частку **не** з дієприкметниками, якщо вони мають пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, **не** засаджена квітами; Я відклав ще **не** дописаний лист;*

4) частку **не** зі словом, з яким вона не становить єдиного поняття, а є лише запереченням: ***Не** доля вирішує – людина творить свою долю; То **не** глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує **не** вміння виконати цю роботу, а бажання;*

5) частку **не** з прикметниками у функції присудка, якщо вона заперечує ознаку, виражену ними: *Ця річка **не** широка* (заперечення), але *Ця **неширока** річка впадає в Дніпро* (єдине поняття).

Примітка. Якщо між **не** і прикметниковим присудком за змістом речення можливе є (був, була та ін.), частку **не** потрібно писати окремо. Якщо зв'язка на цьому місці порушує зміст, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок **не** старий* (не є старий), але *Цей будинок (є) **нестарий*** ('не так давно збудований');

6) частку **не** з прикметником, що має пояснювальний займенник або прислівник із часткою **ні**, а також із прикметником, перед яким стоять слова **аж ніяк, зовсім, нітрохи**: ***Ні до чого не** здатна людина. **Аж ніяк не** приємні спогади. **Зовсім не** великі обов'язки. **Нітрохи не** цікава лекція;*

7) частку **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також зі словами, що їх пишемо з дефісом: **не ду́же, не зовсім, не цілком, не від того, не дóсить, не можна, не трéба; розмовляють не по-на́шому;**

8) частку **ні**, переважно повторювану, уживану для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова: **ні живий ні мер́твий, ні кро́ку да́лі, ні на ма́кове зе́рно́, ні па́ва ні га́ва, ні ри́ба ні м'ясо, ні се́ ні те́, ні сюди́ ні туди́, ні та́к ні ся́к;**

9) частку **ні** з формами непрямих відмінків займенників, якщо між ними є прийменник: **ні в ко́го, ні в я́кому, ні до ко́го, ні з кі́м, ні до чо́го, ні за що́ і ні за що́** (з різними значеннями), **ні на що́ і ні на що́** (з різними значеннями), **ні на я́кому;**

10) частку **що**, яка входить до складених сполучників, прислівників та інших часток: **дарма́ що́, заті́м що́, тільки що́, по́ки що́, хіба́ що́, що́ ж до;**

11) частку **то** в експресивних сполученнях **що то за, що то, чи то**, які виконують функцію підсилювальних часток;

12) частку **би (б)**, за допомогою якої утворено форму умовного способу дієслова: **зайшо́в би, пішла́ б, ходи́ло б, співа́ли б;**

13) частку **же (ж)**, що виконує видільну роль у реченні: *Він **же** видатний письменник; Ходи **ж** зі мною;*

14) частку **то**, що має у складі речення значення вказівності або визначальності: *Нащо́ **то** одній людині стільки грошей?*

3. Разом пишемо:

1) частки **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** у складі слів, належних до будь-якої частини мови: *аби́що, аби́як; ані́скільки, ані́тро́хи, ані́як; деда́лі, де́коли, де́котрий, де́що; чимале́нький, чимáло; щовéчора, щогоди́ни, щодня́, щодобí, щоду́ху, щонайкра́щий, щопра́вда, щора́зу, щосíли; якнайшви́дше, якомóга та ін.;*

2) частки **би (б), то, що** у складі сполучників **немóвби, ніби, щоб, якби́; немóвбито, нібито; абóщо, якщо́** (див. ще § 43) і частку **же (ж)** у складі стверджувальних часток **авже́ж, ая́кже, ато́ж;**

3) **-ся (-сь)** (із походження – відзайменникова частка) у зворотних дієсловах: *вми́вся (вмивсь), одягну́вся (одягну́всь), наї́вся (наї́всь);*

4) **-сь** (із походження – відзайменникова частка) у складі займенників і прислівників: *котра́сь, котрі́йсь, котре́сь, хтось, щось, яка́сь, якийсь, яке́сь; де́сь, звідки́сь, коли́сь, куди́сь, я́кось;*

5) частку **не**, коли вона вжита на початку слова будь-якої частини мови як префікс, тобто якщо слово без цієї частки не вживане: *неві́льник, негóда, неду́га, не́жить, немовля́, нена́висть, не́ук; незлі́чений, невті́нний, невсипу́щий, нега́йний, нена́висний, ненаста́нний, непохі́тний, нестя́мний; нево́лити, нездужа́ти ('хворіти'), незчу́тися, нена́видіти, непоко́їтися ('хвилюватися'), несла́вити ('ганьбити'), нестя́митися, не́хтувати; нево́взі, неві́нно, невті́нно, незаба́ром, непору́шно, непохі́тно, несамові́то. Лише деякі з названих дієслів залежно від їхнього значення із часткою **не** пишемо окремо: **не** здужа́ти ('не змогти'), **не** сла́вити ('не прославляти');*

6) частку **не** у складі префікса **недо-**, що вказує на неповний вияв дії, стану або ознаки: *недобача́ти, недої́дати, недолю́блювати, недочува́ти; недові́конаний, недодéржаний, недозрі́лий, недока́заний, недооці́нений, недопи́саний, недочу́тий; недóбиток, недóїдок, недокрі́в'я, недóліток, недорі́д, недóук.*

Якщо частку **не** вжито для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до-**, то її пишемо з таким дієсловом окремо, наприклад: *Він недочува́є і Він не дочу́в моїх слів;*

7) частку **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони разом означають єдине поняття: *невмі́ння, нево́ля, неврожáй, недóля, непра́вда, несподі́ванка; небалаку́чий, нева́лий, невесéлий, невче́ний, недóбрый, незбагне́нний, немалі́й, неписьме́нний, немілі́вий; неаби́хто, неаби́який; невдога́д, невже́, невпа́м'ятку, невтя́мки, нега́дано, недалéко, недарма́, неду́рно, не́хотя; а також із прийменниками (незважа́ючи на ..., нехважа́ючи на...) та сполучниками (немóв, ненáче, ненáчебто);*

8) частку **не** з дієприкметником, якщо він є означенням до іменника і не має своїх пояснювальних слів: *незакінчена пра́ця, нез'ясовані пита́ння, непрочітаний текст, неспростовані факти, незабу́ті імена*;

9) частку **ні** із займенниками та прислівниками: *ніхто́ (ніко́го), нічий (нічий́м), ніщо́ (нічо́го), ніякий (нія́кому); ніде і ніде́, ніза́що, нізві́дки, нізві́дкіля, ніколи і ніко́ли, нікуди і ніку́ди, ніна́що, ніскі́льки, нітро́хи, ніяк і нія́к*.

4. З дефісом пишемо:

1) частки **-бо, -но, -от, -то, -таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди́-бо; дава́й-но; тільки-но; так-о́т, як-о́т; ота́кий-то, сті́льки-то, тім-то, я́кось-то; важкі́й-такі́, усе́-такі́, діста́в-такі́, так-такі́*.

Примітка 1. Якщо між цими частками та словом, до якого їх приєднують, стоїть інша частка, усі троє слів пишемо окремо: *іди́ ж бо; тільки ж но (повідомили); скі́льки ж то (написано); чі́м би то (втішити); усе́ ж таки (домовилися)*.

Примітка 2. Частку **таки** пишемо окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга*;

2) частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-** із займенниками і прислівниками: *будь-хто́, будь-які́й, будь-де, будь-колі́; коли́-будь, що-будь; хто-не́будь, чий-не́будь, куди́-не́будь; ка́зна-кому́, ка́зна-де; хто́зна-які́й; хто́зна-колі́, бо́зна-чий, бо́зна-як*;

3) частку **не** з власними назвами: *не-Євро́па*, але із загальними назвами – разом: *неісто́та, нелюди́на, неосо́ба*.

2. 12. Уживання великої букви

§ 45. Велика буква на початку речення

1. З великої букви пишемо:

1) перше слово, яким починається текст: *Мліє степ у малинових променях передвечірнього сонця* (Григір Тютюнник);

2) перше слово в реченні:

2. 1) після крапки: *І враз усе стихло. Стогін лісу подався далі й далі від грози. У високості сухо шелеснуло* (Григір Тютюнник); *Цей ліс живий. У нього добрі очі. Шумлять вітри у нього в голові* (Ліна Костенко).

2. 2) після крапок, знака оклику й знака питання, коли вони закінчують попереднє речення: *Х-ху, натомився! Аж рука заніміла. Ніколи не думав, що так важко їх писати, оці щоденники* (А. Дімаров);

3) переважно перше слово у віршованих строфах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка:

Грім жив у хмарі, і згори

Він бачив, хто що хоче:

Налив грозою грім яри,

Умив озерам очі (М. Вінграновський).

Примітка 1. Після крапок, які стоять у середині речення для позначення переривчастості мови, перше слово пишемо з малої букви: – *Дивіться... он там... встає... він ще живий... Семен... Семен...* (М. Коцюбинський);

Тихо в хаті стало;

Тільки наймичка шептала:

«Мати... мати... мати...» (Т. Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то наступне речення (слова автора) пишемо з малої букви: – *Так тому й быть! – усі гукнули* (Л. Глібов); – *Що з тобою? – допитувалась Маланка* (М. Коцюбинський);

Я не Ганна, не наймичка,

Я... – та й оніміла (Т. Шевченко).

Примітка 3. Іноді після знака питання (знака оклику), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації, пишемо малу букву: *Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! це ти? живий?* (М. Коцюбинський);

Сонце! сонце! – на гори й долини, –

Сонце! сонце! – на води й поля.

Хай живе в вільній праці людини

України земля! (П. Тичина).

§ 46. Велика буква у звертаннях і в ремарках

1. З великої букви пишемо:

1) перше слово після знака оклику, яким відокремлене звертання: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш* (Т. Шевченко);

2) перше слово після знака оклику, що стоїть після вигуку або окличного слова, ужитих на початку речення: – *Агов! Де ти?* (В. Нестайко).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишемо з малої букви: *Ждемо день і другий – гай-гай! – немає Тетяни* (С. Васильченко);

3) ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи: – *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків – глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (У залі гучні, захоплені оплески)* (М. Івченко).

З великої букви пишемо й інші ремарки та покликання, узяті в дужки, що стоять після закінченого речення: [Павлина:] *Прощайте! (Вийшла)* (І. Карпенко-Карий).

§ 47. Велика та мала букви в рубриках

1. З великої букви пишемо перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Стаття 1. Поняття громадського об'єднання

1. Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних інтересів.

2. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка (з документа).

2. З малої букви пишемо перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою або комою:

Основні засоби – це ресурс підприємства, і завдання менеджерів – досягти найбільшої ефективності його використання. Для розв'язання цієї проблеми вони мають здійснити такі заходи:

– оцінити ефективність використання основних засобів у звітному періоді;

– провести порівняльний аналіз показників ефективності звітного періоду з попередніми показниками;

– виявити проблемні питання, резерви підвищення використання основних засобів на підприємстві (з навчальної літератури).

3. З малої букви пишемо перше слово рубрик, поданих після арабських цифр або після букв із круглими дужками (див. § 168, п. 1):

Тактичними завданнями державної політики розвитку фінансового ринку України є:

1) розроблення єдиних функцій управління для багатьох державних органів, що регулюють фінансовий ринок;

2) створення жорсткої регулятивної інфраструктури ринку та її правової бази як способу обмеження ризиків інвесторів;

3) закріплення в правовій базі фінансового ринку заходів щодо відповідальності за невиконання встановлених правил (з наукової літератури).

§ 48. Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови, цитати тощо

1. З великої букви пишемо перше слово після двокрапки:

1) коли це початок прямої мови: *Горлиця питає: «**Чи**, може, хто гнізdechko зруйнував?»* (Л. Глібов); *Пішла. А серце моє кричало: «**Вер**нись, вернись, я все прощу!»* (Д. Павличко);

2) коли цитату подано після слів автора як пряму мову, що пов'язана зі словами автора без сполучника й наведена на початку речення: – *Прочитаю вам слова видатного польського письменника Жеромського: «Добути з голої землі щось, таке таємниче, таке чудесне своєю будовою, своїм життям і*

смертю, як колос пшениці, хіба це не означає бути співтворцем дива?» (М. Стельмах).

Примітка. Коли ж цитата входить до складу речення як його частина або наведена із середини речення, то вона переважно починається з малої букви: *Як писала автор цих рядків ще двадцятилітнім дівчиськом, «за століттям засунуться ковані брами і брязнуть у воду ключі»* (О. Забужко).

2. З великої букви пишемо початкове слово постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Кабінет Міністрів України постановляє:

Внести до Положення про Національну комісію зі стандартів державної мови, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 листопада 2019 р. № 911 «Деякі питання Національної комісії зі стандартів державної мови» (Офіційний вісник України, 22 листопада 2019 р., № 90, ст. 2997), зміни, що додаються (з документа).

§ 49. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин⁵

1. З великої букви пишемо власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Володі́мир Іва́нович Верна́дський, Дніпро́ва Ча́йка (Людмі́ла Васи́лівська-Бере́зіна), Ю́рій Клен (О́свальд Бу́ргардт), Іва́н Петро́вич Котляре́вський, Ле́ся Украї́нка (Лари́са Петро́вна Ко́сач), Марко́ Вовчо́к (Марі́я Олекса́ндрівна Вілі́нська); Клі́рик Остро́зький, Не́стор Літопи́сець, також: Каменя́р (про Івана Франка), Кобза́р (про Тараса Шевченка) та ін.*

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуть із дефісом, кожен частину починаємо з великої букви: *Кві́тка-Осно́в'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н.*

2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.)⁶ у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої букви: *Абд ель Ке́рім, Брето́н де лос Ерре́рос, Варнго́ген фон Е́нзе, Жа́нна д'Арк, Леона́рдо да Ві́нчі, Лю́довіг ван Бетхо́вен, Нур ад Дін, але: Ван Гог, Д'Ала́мбер, Ель Гре́ко.*

3. Китайські й корейські прізвища та імена пишемо з великої букви: *Сі Цзіньпі́н, Ван Мен, Лі Чжаода́о, Пак Вансо́, Чхве Чхвіво́н, Пан Гіму́н.*

4. У в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники пишемо з великої букви: *То Хоа́й, Нгуе́н Зу, Він М'ї́н, Джо́ко Відодо́, Ака́т Дамке́нг, Сіндо́ Абе.*

⁵ Про правопис арабських, перських, тюрських імен з компонентами **бей, заде, огли, паша** див. § 146, п. 3. 4.

⁶ Про **правопис** службових слів, ужитих перед прізвищем, див. § 146, п. 1. 4.

5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами, пишемо з малої букви: *донжуа́н, ловелáс, мéнтор, меценáт, робінзо́н, бра́унінг* (пістолет), *галіфе́* (штани), *дізель* (двигун), *макінто́ш* (плащ), *максíм* (кулемет), *рентге́н* (апарат). Так само пишемо загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *франкозна́вець, шевченкі́на, бонапарти́зм*.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, які не втратили свого індивідуального характеру (не стали загальними назвами), пишемо з великої букви: *Ці хлопці в команді – нові Блохіни і Шевченки* (з газети).

Якщо ж прізвища (імена) вжито зневажливо, їх пишемо з малої букви: *азéфи, квіслінги*.

6. Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишемо з малої букви: *ара́би, африка́нці, латиноамерика́нці; ацте́ки, іроке́зи, поля́ни; лати́ш, украї́нка, францу́з; запорі́жці* (мешканці м. Запоріжжя), *ки́яни, львів'я́ни*.

7. З великої букви пишемо власні назви, які стосуються:

1) релігії⁷: *Ису́с Христóс, Бра́хма, Бۇ́дда, Магомéт*;

2) міфологічних істот і божеств: *Антéй, Аполло́н, Афíна, Ахіллéс, Венéра, Мо́лох*.

Примітка 1. Родові назви, які стосуються релігії та міфології, пишемо з малої букви: *а́нгел, архáнгел, де́мон, лісові́к, му́за, ні́мфа, русáлка, титáн, фавн, фе́я*.

Примітка 2. Власні міфологічні назви, що перетворилися на загальні або вживаються в переносному значенні, пишемо з малої букви: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси*;

3) дійових осіб у байках, казках, драматичних творах та ін.: *За́єць, Лиси́ця, Осéл, Щу́ка, Коби́ляча Голова́, Рак-Небора́к; Лісові́к, Ма́вка, Перелéсник, Русáлка Польова́; Котигоро́шко; Будя́к, Троя́нда, Хлі́б*.

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей та ін. вжиті як загальні, їх пишемо з малої букви: *коза́-дереза́, рак-небора́к*.

8. З великої букви пишемо клички свійських тварин, а також приручених або дресированих звірів і птахів: *Сірко́* (собака); *Сніжи́нка* (кішка); *Гні́дко́, Стріла́* (коні); *Круторо́гий, Сі́вий* (воли); *Зі́рка, Лі́ска* (корови); *Ра́ві, Ша́ші* (слони); *Кра́сень, Фарао́н* (папуги) та ін.

Примітка. Власні назви, вжиті як назви видів тварин, пишемо з малої букви: *На подвір'ї гралися мурчики*.

9. З великої букви пишемо:

1) прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-ів, -ов(-а), -ов(-е), -ев(-е), -їв, -єв(-а), -єв(-е), -ин, -ин(-а), -ин(-е), -їн, -їн(-а), -їн(-е)**, якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрі́єві*

⁷ Про інші назви, пов'язані з релігією, див. § 53.

книжкі, Грінченків словник, Зівсова колісниця, Маріїн лист, Малишкова метафора, Рафаїлева «Мадонна», Тичініне слово, Шевченкові поезії;

2) прикметники, що входять до складених власних назв людей як імена-характеристики: *Володимир Великий, Всеволод Велике Гніздо, Данило Галицький, Карл Сміливий, Костянтин Багрянородний, Костянтин Острозький, Річард Лёвове Серце, Ярослав Мудрий;*

3) прикметники, утворені від іменників – власних назв, якщо вони входять до словосполучення зі значенням імені когось, пам'яті когось: *Нобелівська премія, Потебнянські читання, Франківська кімната, Шевченківська премія, Королівський Шекспірівський театр.*

Примітка. З малої букви пишемо прикметники, утворені від власних особових назв:

1) за допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ-), -інськ- (-їнськ-):** *бальзаківські традиції, талатанівська садиба, довженківські фільми, франківські сонети, шевченківський стиль;*

2) якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *авгієві стаїни, ахіллєсова п'ята, гордіїв вузол, дамоклів меч, прокрустове ложе, юдині срібняки; архімедова спіраль, базедова хвороба, бертолетова сіль, віттова хвороба, гайморова порожнина, піфагорова теорема.*

§ 50. Географічні та адміністративно-територіальні назви

1. З великої букви пишемо географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв (*зато́ка, мис, мо́ре, о́стрів, пі́к, хребі́т* тощо): *Азі́я, Азо́вське мо́ре, Антаркти́да, Балка́нський півострі́в, го́ра Гове́рла, Євразі́йський степ, Кам'янець-Поді́льський, Малоазі́йське нагі́р'я, Но́ва Зеланді́я, Пана́мський переши́йок, Пе́рська зато́ка, Півні́чний по́люс, прото́ка Лапе́руза, пі́к Ше́вченка, о́зеро Сві́тязь, Яблуні́цький хребі́т.*

Примітка. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то його пишемо з великої букви: *Бі́ла Це́рква* (місто), *Бі́ловезька Пу́ща* (заповідник), *Булóнський Лі́с* (парк), *Вогня́на Земля́* (архіпелаг), *Золо́тий Рі́г* (затока), *Єлисе́йські По́ля* (вулиця в Парижі).

2. Так само з великої букви пишемо складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капіта́на Дзе́ральда, остро́ви Короле́ви Шарло́тти, ву́лиця Акаде́міка Забо́лотного.*

З великої букви пишемо також назви зі словом *святий*: *зато́ка Свято́го Лавре́нтія, остро́ви Свято́ї Трійці.*

Примітка. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі географічних назв пишемо з малої букви й відокремлюємо дефісом: *Булóнь-сюр-Мер, Па-де-Кале́, Порт-о-Пренс, Ріо-де-Жаней́ро, Фонтен-сюр-Рон, Фра́нкфурт-на-Ма́йні.*

3. Службові слова, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишемо з великої букви і відокремлюємо дефісом: *Де-Брейне́, Ла-Ма́ни* (протоки), *Ле-Крезо́, Лос-А́нджелес* (міста), *Лос-Фра́йлес* (острови).

4. З великої букви пишемо початкові частини *Сан-, Санкт-, Санта-, Сен-, Сент-* (що означають ‘святий’): *Сан-Франціско, Санкт-Моріц, Санта-Барбара, Сен-Лó, Сент-Джóнс* (міста).

Примітка. В іншомовних складних географічних назвах, у яких використано дефіс, з великої букви пишемо й родові позначення: *Иссі́к-Куль* (куль – ‘озеро’), *Му́юн-Кум* (кум – ‘пісок’), *Ріо-Не́гро* (ріо – ‘річка’), *Ха́ра-Нур* (нур – ‘озеро’), але: *Ала́ту, Дихта́у, Амудар’я, Сирдар’я*.

5. Якщо ж складник такої назви увійшов в українську мову як загальна родова назва, то її пишемо з малої букви: *Бе́рклі-сквер, Варáнгер-фіо́рд*.

Так само з малої букви пишемо й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Мі́чигáн-авеню́* (авеню – ‘вулиця’), *У́нтер-ден-Лінден-штра́се* (штра́се – ‘вулиця’), *Яко́б-Ка́йзер-плац* (плац – ‘площа’).

Примітка. Географічні назви, ужиті в переносному значенні, зберігають написання з великої букви: *Верса́ль* (у значенні ‘Версальський мир’), *Ка́нни* (у значенні ‘оточення та розгром’), *Мю́нхен* (у значенні ‘Мюнхенська угода 1938 р.’), *Парна́с* (у значенні ‘світ поезії’), *Седáн* (у значенні ‘воєнний розгром’).

6. Назви держав пишемо з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишемо з великої букви: *Автоно́мна Респу́бліка Крим, Ара́бська Респу́бліка Єгипет, Кита́йська Наро́дна Респу́бліка, Князі́вство Мо́нако, Королі́вство Бахре́йн, Респу́бліка Болга́рія, Респу́бліка Корéя, Руму́нія, Соціалісти́чна Респу́бліка В’єтна́м, Сполу́чені Шта́ти Аме́рики, Угóрищина, Укра́їна, Францу́зька Респу́бліка*.

Примітка. У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишемо перше (або єдине) слово, а також власні назви: *Піднебе́сна імпе́рія*, або *Піднебе́сна* (імператорський Китай), *Тума́нний Альбіо́н* (Англія), *Ві́чне місто* (Рим), *Золотове́рхий* (Київ), *Славу́тич* (Дніпро), *Закавказзя, Букові́на, Вінниччина, Наддні́прянина, Поку́ття, Полі́сся, Приа́зов’я, Слобожа́нина*.

7. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Анта́нта, Балка́нські краї́ни, Скандина́вські краї́ни, Тро́їстий сою́з*.

8. У назвах адміністративно-територіальних одиниць із великої букви пишемо перше слово (або частини складного слова): *Баянго́л-Монго́льський о́круг, Воли́нська о́бласть, Кам’яне́ць-Поді́льська міська́ ра́да, Ко́шицький край, Ново́мліні́вська сі́льра́да, Рожі́щенський райо́н*.

Це правило поширене й на старі назви країн та одиниці старого адміністративно-територіального поділу: *Бі́рма, Пе́рсія, Пру́ссія; Бе́регівський о́круг, Віте́бське воєво́дство, Ло́хвицький пові́т, Черка́ське старо́ство*.

9. У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишемо всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департа́мент Аверо́н* (Франція), *земля́ Ні́жня Саксо́нія* (Німеччина), *о́бласть П’ємо́нт* (Італія), *префекту́ра То́яма* (Японія), *штат Теха́с* (США).

10. Назви сторін світу: *за́хід, південь, північ, схід, норд-о́ст, півде́нний за́хід* – звичайно пишемо з малої букви.

Якщо ці назви вжито на означення країн, народів, регіонів, тоді їх пишемо з великої букви: *Дале́кий Схід, За́хідна Украї́на, країни За́ходу, наро́ди Півночі, Півде́нне Полі́сся, Півні́чна Букові́на.*

11. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських та ін.), каналів, течій (морських) тощо пишемо з великої букви, а їхні родові найменування – з малої: *Андрі́вський узві́з, бульва́р Тара́са Шевче́нка, ву́лиця 295-ї Херсо́нської Диві́зії, Жито́мирська автостра́да, Льві́вська пло́ща, майда́н Незале́жності, Музе́йний прову́лок, Півні́чний морський шлях, Придніпро́вська залізни́ця, Стрі́йський парк, течі́я Куро́сіо.*

Якщо в назвах вулиць, проспектів тощо слова *брі́д, вал, воро́та, міст, шлях, яр* та ін. уже не сприймаються як родові позначення і стали частиною власної назви, то їх пишемо з великої букви: *Бо́ричів Ти́к, До́брый Шлях, Козі́ний Бри́д, Яро́славі́в Ва́л.*

12. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишемо з малої букви: *босто́н* (тканина), *йоркши́р* (порода свиней), *маде́ра* (сорт вина), *сенберна́р* (порода собак), *симента́лка* (порода корів), *тока́й* (сорт вина) та ін.

13. У назвах вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней тощо всі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Примі́ський вокза́л, ста́нція Усти́нівка, порт О́львія, при́стань Ржі́щів* (на Дніпрі).

14. Назви аеропортів, станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беремо в лапки. З великої букви пишемо перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуть з великої букви у складі цих топонімів: аеропорти *«Бори́спіль», «Ки́їв»*; станції метро *«Акаде́ммісте́чко», «Пошто́ва пло́ща», «Сире́ць», «Університе́т», «Черво́ний Ху́тір»*; зупинки *«Ву́лиця Обсерва́торна», «Карава́єві Да́чі», «Льві́вська пло́ща», «Мотоциклéтний заво́д», «Шко́ла».*

§ 51. Астрономічні назви

1. У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань (*гала́ктика, зоря́, сузі́р'я, планéта*) і порядкових позначень яскравості світил (*а́льфа, бе́та, га́мма* та ін.), пишемо з великої букви: *зоря́ Альта́їр, сузі́р'я Вели́кого Пса, Марс, Сату́рн, Юпі́тер, гала́ктика Вели́ка Магелла́нова Хма́ра, а́льфа Мало́ї Ведме́диці, бе́та Терезі́в.*

2. Так само пишемо народні назви зоряних скупчень, сузір'їв і галактик: *Квочка, Великий Віз, Пасіка, Чумацький Шлях* та ін.

Примітка. Слова *земля, місяць, сонце* пишемо з великої букви, коли вони вжиті як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем*, але: *обробіток землі, схід сонця*.

§ 52. Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів

1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишемо перше (або єдине) слово і власні назви: *Версальський мірний договір, Декларація незалежності США, День пам'яті та примирення, День учителя, епоха Бароко* (але *стиль бароко*), *епоха Відродження, Коліївщина, Львівське збройне повстання 1848 р., Новий рік, Паризька комуна, Ренесанс, Семирічна війна, Французька революція*.

2. Так само пишемо назви політичних, культурних, спортивних та ін. заходів міжнародного або загальнодержавного значення: *Міжнародний день рідної мови, Біла олімпіада, Всеукраїнська педагогічна конференція, Ігри нескорених, Кубок УЄФА* (футбол), *Олімпійські ігри, Світовий конгрес українців*.

Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишемо з малої букви: *день інформації, санітарний день*.

Примітка 1. У назвах державних свят України з великої букви пишемо всі слова: *День Конституції України, День Незалежності України, День Соборності України*.

Примітка 2. У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використано дефіс, або від двох географічних назв, велику букву пишемо в обох частинах: *Брест-Литовський мірний договір* (від *Брест-Литовськ*), *Бреттон-Вудська конференція* (від *Бреттон-Вудс*).

Примітка 3. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишемо з малої букви: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, античний світ, доба феодалізму, неоліт, палеоліт, палеозойська ера, середні віки, середньовіччя, трипільська культура*.

§ 53. Назви, пов'язані з релігією

1. З великої букви пишемо слова *Бог, Аллах*, а також імена Бога: *Адонай, Елохім, Єгова, Саваоф*; імена богів і богинь у різних народів: *Брахма, Вішну, Гєба, Даждьбьог, Демєтра, Марс, Перун*.

Так само пишемо імена засновників релігій: *Будда, Заратустра, Магомєт*; апостолів, пророків, святих у християнстві: *Андрій Первозваний, Іван Богослов, Іван Христитель, Микола Чудотворець*.

Примітка. Слово *бог* як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишемо з малої букви: *богі Стародавнього Єгипту, бог Посейдон, бог торгівлі, богиня Гєра*.

2. З великої букви пишемо слова *Трійця, Свята Трійця*, найменування осіб Святої Трійці (*Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий*) і слово *Богородиця*;

інші найменування Бога (*Господь, Спаситель, Всевішний, Творець*) і Богородиці (*Цариця Небесна, Мати Божя, Пречиста Діва*); прикметники, утворені від слів *Бог, Господь* (*слава Божя, воля Господня, Божий промисел*).

Примітка 1. Слова *апостол, блаженний, мученик, преподобний, святий* та ін. пишемо з малої букви: *апостол Матвій, блаженна Феодора, преподобний Феодосій Києво-Печерський, святá великомучениця Варвара, святий Пантелеймон*, але: *Пресвятá Богородиця, Святá Трійця, собór Святого Петра*.

Примітка 2. У церковних і релігійних текстах з великої букви пишемо займенники, вжиті замість слів *Бог, Божий*: *Блажен муж, що боїться Господа, що заповіді Його любить!* (Біблія); *Нехай святиться ім'я Твоє* (Біблія).

Примітка 3. В усталених словосполученнях, які передають емоційну оцінку розмовного спілкування: *бог зна коли* (невідомо коли), *господь з тобою (вами)* (здивування, заперечення, докір), *бог з ним (з тобою)* (знак згоди, примирення, прощення та ін.) або є емоційними вигуками: *боже, боже збав, гóсподи, гóсподи боже мій, їй-богу*, слова *бог, господь* пишемо з малої букви, крім випадків, коли слова *Боже, Гóсподи* є звертанням до Бога.

3. З великої букви пишемо назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: *Благовіщення, Вели́кдень, Петра́ й Павла́, Покро́ва, Різдво́; Вели́кий піст, Петрі́вка, Пили́півка, Різдвя́ний піст, Спа́сівка; Стра́сний ти́ждень, Стра́сна п'ятни́ця*.

4. З великої букви і без лапок пишемо назви релігійних книг: *Бі́блія, Єва́нгеліє, Нові́й Заві́т (Запо́віт), Псалти́р, Святе́ Письмо́, Старі́й Заві́т (Запо́віт), Корáн, То́ра*.

5. З великої букви пишемо перше слово назв церков: *Вірме́нська апо́стольська це́рква, Правосла́вна це́рква Украї́ни, Рі́мсько-католи́цька це́рква, Украї́нська гре́ко-католи́цька це́рква, Украї́нська люте́ранська це́рква, Украї́нська правосла́вна це́рква*.

6. Великі букви вживаємо в повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: *Блаже́нніиший Митропо́літ Ки́ївський і всієї́ Украї́ни, Верхо́вний Архиє́пископ, Вселнськи́й Патріа́рх, Католикóс-Патріа́рх усієї́ Гру́зії, Па́па Рі́мський, Святі́иший Патріа́рх Ки́ївський і всієї́ Руси́-Украї́ни*.

Примітка. Найменування інших церковних звань і посад пишемо з малої букви: *митропо́літ Ві́нницький і Ба́рський, архимандри́т (архімандрі́т), архиє́пископ (архіє́пископ), па́стор, мулла́, іма́м, ксьондз*.

7. З великої букви пишемо всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: *Ки́єво-Пече́рська ла́вра, Миха́йлівський Золото́верхий монасти́р, Володи́мирський собо́р, Кири́лівська це́рква, храм Хри́ста Спа́сителя, Теребовля́нська іко́на Ма́тері Бо́жої*.

8. З малої букви пишемо назви церковних служб та їхніх частин: *вечі́рня, літургі́я, повечі́р'я, полі́елей, проскомі́дія, ра́ння, хре́сний хід*.

§ 54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань з великої букви пишемо перше слово і всі власні назви, що входять до складу цих назв: *Апеляційний суд Закарпатської області, Збройні сили України, Меджліс кримськотатарського народу, Міжнародна асоціація українців, Міжнародний валютний фонд, Міністерство освіти і науки України, Національний банк України, Організація економічного співробітництва і розвитку, Прокуратура міста Києва, Рада Європи, Рада національної безпеки та оборони України, Товариство винахідників та раціоналізаторів України, Управління освіти Шевченківської районної в місті Києві державної адміністрації, Федерація незалежних профспілок України.*

Це стосується також і назв державних установ минулого: *Державна дума, Директорія Української Народної Республіки, Земський собор, Тимчасовий уряд.*

У назвах найвищих органів влади і державних установ України з великої букви пишемо всі слова: *Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд.*

2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви): *Республіканська партія США, Соціал-демократична партія України, Християнсько-демократичний союз Німеччини.*

Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишемо з малої букви: *ліберальна партія, партія війни, партія консерваторів, партія миру.*

3. У назвах наукових установ і закладів освіти, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово і всі власні назви пишемо з великої букви: *Національна академія наук України, Національний університет «Острозька академія», Гарвардський університет, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський академічний театр ляльок, Музей мадам Тюссо, Меморіальний будинок-музей Дмитра Яворницького, Державний ансамбль народного танцю Грузії.*

З великої букви пишемо перше (або єдине) слово скороченої назви: *Будинок учителя (Київський міський будинок учителя), Літературний музей (Одеський державний літературний музей), Український музей (Національний художній музей України).*

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм, організаційно-правових форм тощо початкове слово, що є складником цих назв, пишемо з великої букви. Так само пишемо перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Київська фабрика іграшок, Харківський тракторний завод, Публічне*

акціонерне товариство «Укрнафта», Приватне акціонерне товариство «Київський електровагоноремонтний завод», банк «Південний», Центральний автовокзал, Комунальне підприємство «Київблагоустрій», Садове товариство «Лісова поляна», Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків «Наш дім».

5. У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишемо з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишемо перше або єдине слово і власні назви: *видавництво «Ранок», готель «Дніпро», завод «Фармак», кінотеатр «Київська Русь», магазин «Ярослав», оркестр «Віртуози Києва», ресторан «Лібідь», спортивний клуб «Сокіл», фірма «Імідж».*

Примітка 1. Назви іноземних компаній, фірм тощо подаємо кирилицею: *концерн «Фольксваген», компанія «Данон».*

Примітка 2. За традицією з великої букви пишемо всі слова в назвах: *Європейський Союз, Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй* та ін.

Примітка 3. У назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишемо з великої букви й без лапок: *агентство Інтерфакс-Азербайджан, агентство Сінхуа, агентство Українські Національні Новини, агентство Франс-Пресс.*

Примітка 4. З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: *бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент, сейм, сенат, стортинг.*

Примітка 5. З малої букви пишемо назви закладів, організацій, органів влади та ін., ужиті у множині: *інститути Національної академії наук України, комітети Верховної Ради України, міністерства України.*

6. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *актив, збори, з'їзд, конференція, президія, рада* (інституту тощо), *сесія, симпозіум* пишемо з малої букви: *відділ загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, вчена рада філологічного факультету, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, кафедра історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, конгрес Міжнародної асоціації українців, сесія Хмельницької міськради.*

7. Назви сайтів, мереж, пошукових систем тощо без родового слова пишемо з малої букви: *гугл, фейсбук, ютюб, вікіпедія*; назви з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках: *пошукова система «Гугл», енциклопедія «Вікіпедія», мережа «Фейсбук», системи обміну повідомленнями «Вайбер» і «Сигнал», інтернет-магазин «Розетка», оператор мобільного зв'язку «Київстар»*; найменування сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок: *Київстар уклав окремий договір про надання фінансових послуг.*

§ 55 Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів

1. У складених назвах найважливіших документів, нормативно-правових актів, законів із великої букви пишемо перше слово, власні назви, перше слово після лапок: *Статут ООН, Потсдамська угода, Акт проголошення незалежності України, Версальський мир, Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пенсійне забезпечення»*.

2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишемо з великої букви: *Ейфелева вежа, Колізей, Хотінський замок, Андріївська церква, Ісаакіївський собор, Почаївська лавра, Сикстинська капела, Аполлон Бельведерський, Венера Мілоська, Дев'ята симфонія Бетховена, Камерна симфонія № 1 Євгена Станковича*.

Примітка. Родові найменування в таких назвах пишемо з малої букви: *замок Іф, палац Потопцьких, пам'ятник Володимиру Великому, портрет Мусоргського, реквієм Моцарта, роботи Рєпіна, собор Сан-Марко, собор Святого Петра, храм Василія Блаженного*.

3. Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беремо в лапки і в них перше або єдине слово пишемо з великої букви: *поема «Енеїда», роман «Сто років самотності», підручник «Історія України», балет «Лебедіне озеро», картина «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», кінофільм «Бен Гур», опера «Травіата», пісня «Стоїть гора високая», скульптура «Мислитель», програма «Партнерство заради миру», газета «Літературна Україна», журнал «Всесвіт»*.

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет тощо з великої букви пишемо також перше слово другої назви: *«Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє – тьма», «Глитай, або ж Павук», «Дієлі телеграф енд Морнінг пост»*.

Примітка 2. У назвах писемних історичних пам'яток з великої букви пишемо перше слово і власні назви: *Лаврентіївський літопис, Літопис Самійла Величка, Реймське Євангеліє, «Слово о полку Ігоревім», «Руська правда»*.

§ 56. Назви посад, звань, титулів⁸

1. З великої букви пишемо перше слово офіційних назв найвищих державних посад та посад керівників міжнародних організацій: *Генеральний прокурор України, Генеральний секретар ООН, Голова Верховної Ради України, Президент Сполучених Штатів Америки, Президент України, Прем'єр-міністр Канади*.

Примітка 1. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишемо з малої букви: *голова, декан, директор, канцлер, мер, міністр, президент, прем'єр-міністр, ректор, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, народний артист України, член-кореспондент; доктор наук*.

⁸ Про написання назв церковних посад див. § 53, п. 6.

Примітка 2. З малої букви пишемо також назви титулів, рангів, чинів: *барон, герцог, королева, імператор, князь, колізький асесор, король, принцеса, цар, шах.*

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можна писати з великої букви: *Міністр освіти і науки України, Посол Республіки Польща, Президент Національної академії наук України.*

§ 57. Назви орденів, медалей, відзнак, премій

1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань на зразок *орден, медаль, відзнака* тощо) пишемо перше слово і власні назви: *орден Держави, орден Князя Ярослава Мудрого, орден Княгині Ольги I, II, III ступенів, орден Свободи, відзнака Президента України – Хрест Івана Мазепи, відзнака Міністерства внутрішніх справ України – нагрудний знак «За безпеку народу».*

Якщо таку назву взято в лапки, то з великої букви пишемо:

1) перше слово та власну назву: *орден «За доблесну шахтарську працю», орден «Мати-героїня», медаль «За військову службу Україні», медаль «За врятоване життя»;*

2) усі слова власної назви: *орден «Золота Зірка».*

2. Назви спортивних нагород пишемо з малої букви: *золота (срібна, бронзова) медаль, олімпійська медаль.* Так само: *закінчити школу із золотою (срібною) медаллю.*

3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишемо з великої букви: *Державна премія України в галузі науки і техніки, Державна премія України імені Олександра Довженка, Національна премія України імені Тараса Шевченка, Нобелівська премія.*

§ 58. Назви товарних знаків, марок виробів

1. Торгові назви продуктових, парфумерних товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беремо в лапки і пишемо з великої букви: *ковбаса «Краківська», сир «Королівський», цукерки «Асорті», шоколад «Світоч»; духи «Лілея», взуття «Крокс», кросівки «Пума», шампунь «Оливковий»; вино «Перліна степу», коньяк «Таврія», мінеральна вода «Моршинська», напій «Живчик».*

2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів та ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобілі «Вольво», «Ніссан», «Фольксваген», літак «Бойнг 777», трактор «Слобожанець».*

Але назви самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: *«вольво», «ніссан», «фольксваген» (автомобілі), «бойнг» (літак), «слобожанець» (трактор).*

3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беремо в лапки і перше слово в них (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *круї́зний ла́йнер «Гармо́нія морі́в», по́їзд «Чорномо́рець», літа́к «Мрія».*

4. Аббревіатурні назви виробничих марок і виробів пишемо без лапок: *Ан-225, А-340, В-47, КрАЗ.*

§ 59. Назви порід тварин, видів і сортів рослин

1. Назви порід тварин пишемо з малої букви: *вівча́рка, доберма́н, спані́єль* (собаки), *го́нтер, муста́нг* (коні), *кохі́нхін, пліму́трок* (кури), *лако́н, мерино́с* (вівці).

2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беремо в лапки і пишемо з малої букви (зокрема й власні назви): *гру́ша «пари́жа́нка», мали́на «ге́ракл», пше́нця «золо́токоло́са», троя́нда «гло́рія-дей».*

3. У спеціальній літературі в назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *карто́пля Септа́нок, огіро́к Королю́к, сли́ва За́річна ра́ння, сморо́дина Софі́ївська, тюльпа́н Ре́мбрандта.*

§ 60. Велика буква в особливому стилістичному вживанні

1. З великої букви пишемо такі найменування: *Висо́кі Догові́рні Сто́рони, Надзвича́йний і Повнова́жний Посо́л* (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), *А́втор, Видавни́цтво* (в авторському договорі), *Викона́вець, Замо́вник* (в угодах) та ін.

2. З великої букви пишемо займенники *Ви, Ваш* як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Пові́домляємо Вам..., Віта́ємо Вас..., у відпові́дь на Ваш запит....*

3. З великої букви пишемо деякі загальні назви в контекстах, де наголошено на особливому змісті цих назв: *Ба́тьківщи́на, Вітчизна́, Люди́на, Ма́ти, Честь.*

§ 61. Велика буква у складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (аббревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, мають подвійне написання:

1) з великої букви, якщо ці слова вжито на позначення установ, які є власними назвами: *Держкомтелера́діо, Ки́йвенерго́, Укрпрофра́да, Укрзалізни́ця;*

2) з малої букви, якщо такі слова є родовими назвами: *медуніверситет, міськдержадміністрація, сільрада*.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, пишемо великими буквами: *АРК, АТС, ГЕС, КНР, МАГАТЕ, ООН, ЮНЕСКО*.

У відмінюваних звукових аббревіатурах на зразок *ЦУМ* закінчення пишемо малими буквами і приєднуємо до останньої букви аббревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): у *ЦУМі*, з *ЦУМу*, до *ТЮГу*, перед *ТЮГом*.

Суфіксальні утворення від звукових аббревіатур пишемо малими буквами: *о́нівський, тю́гівець*.

3. У складних словах, які пишемо з дефісом, буквені та звукові аббревіатури зберігають великі букви: *НВЧ-випромінювання, УВЧ-терапія*.

Примітка 1. Аббревіатури, які складаються із двох самостійно вживаних ініціальних аббревіатур, що є назвами різних організацій, пишемо окремо: *ДА МВСУ* (Державний архів Міністерства внутрішніх справ України); *ІФ НАНУ* (Інститут фізики Національної академії наук України).

Примітка 2. У складноскорочених словах мішаного типу, утворених з ініціальних аббревіатур та усічених основ, ініціальну частину звичайно пишемо великими буквами, а усічену – малими: *БілаЗ* (Білоруський автомобільний завод); *КУнАП* (*Кодекс України про адміністративні правопорушення*), *НДІхімماش* (*Науково-дослідний інститут хімічного машинобудування*). Складені назви, у яких поєднані ініціальна частина і нескорочене слово (слова) в непрямому відмінку, пишемо окремо: *НДІ електромеханічних приладів, НДІ транспорту газу*.

Примітка 3. Сполучник *і* у звукових аббревіатурах передаємо малою буквою: «*КіЖ*» («*Культура і Життя*»), «*СіЧ*» («*Слово і Час*»).

Примітка 4. У назвах літаків, що складаються з двох перших букв прізвища конструктора і приєданого до нього дефісом цифрового позначення, пишемо першу велику букву, другу – малу: *Ан-22, Іл-62, Ту-154*.

2.13. Скорочення

§ 62. Графічні скорочення

1. Від аббревіатур потрібно відрізнити умовні графічні скорочення, які вимовляємо повністю і скорочуємо лише на письмі.

2. Після скорочення звичайно ставимо крапку. Слова скорочуємо переважно після приголосного, але зрідка й після голосного. Слова не скорочуємо на голосний, якщо він не початковий у слові, і на *ь*. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ*.

Якщо маємо збіг двох однакових приголосних, скорочення треба робити після першого приголосного: *ден. норма, настін. календар*.

У разі збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від

структури слова: *власноруч.* або *власноручн.* (*власноручний*), але тільки *влас.* (*власі́вий*).

3. Поширені графічні скорочення:

авт. – автор, авторський

акад. – академік

арк. – аркуш

бібл. – біблійний, бібліографічний, бібліотечний

буд. – будинок

бульв. – бульвар

вид. – видання

вип. – випуск

вул. – вулиця

газ. – газета

гр. – громадянин

д. – доктор (наук)

див. – дивись

дияк. – диякон

дол. – долар

доц. – доцент

енцикл. – енциклопедія, енциклопедичний

єп. – єпископ

журн. – журнал

зб. – збірник

знач. – значення

ігум. – ігумен

іл. – ілюстрація, ілюстративний

ім. – імені

ін. – інші

і под. – і подібне

і т. д. – і так далі

і т. ін. – і таке інше

кв. – квартира

кн. – книга, княгиня, князь

коп. – копійка

м. – місто

мист. – мистецтво, мистецький

митр. – митрополит

напр. – наприклад

нар. – народний

наук. – науковий

нац. – національний

н. е. – нашої ери

до н. е. – до нашої ери

о. – острів, отець

обл. – область, обласний
оз. – озеро
п. – пан, параграф, пункт
патр. – патріарх
перев. – переважно
пл. – площа
пор. – порівняй, порівняйте
поч. – початок
пп. – пани, панове, параграфи, пункти
пресвіт. – пресвітер
пров. – провулок
прор. – пророк
проф. – професор
р. – рік, річка
ред. – редактор, редакція
р. н. – рік народження
рр. – роки
Р. Х. – Різдво Христове
с. – село, сторінка
св. – святий
спец. – спеціальний
співавт. – співавтор
ст. – станція, стаття, століття
т. – том
та ін. – та інше (інші)
т-во – товариство
тис. – тисяча, тисячоліття
т. д. – так далі
т. зв. – так званий
т. ін. – таке інше
укр. – український
худ. – художній
церк. – церковний
чв. – чверть
чл.-кор. – член-кореспондент

4. Скорочені назви одиниць вимірювання пишемо без крапок:

Б – байт

Вт – ват

г – грам

га – гектар

год – година

дм – дециметр

кБ – кілобайт

кВт – кіловат

кг – кілограм
км – кілометр
л – літр
м – метр
мм – міліметр
с – секунда
см – сантиметр
т – тонна
хв – хвилина
ц – центнер

Так само пишемо скорочення *грн* (гривня), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд), *трлн* (трильйон), *сmt* (селище міського типу).

5. У графічних скороченнях пропущену середню частину слова позначаємо дефісом: *вид-во* (видавництво), *гр-н* (громадянин), *ін-т* (інститут), *р-н* (район), *ун-т* (університет), *ф-ка* (фабрика).

У таких скороченнях після першої частини слова крапки не ставимо.

6. Дефісом також приєднуємо перші букви частин складного слова: *півд.-зах.* (південно-західний), *півн.-сх.* (північно-східний), *с.-г.* (сільськогосподарський), *с.-д.* (соціал-демократ, соціал-демократичний), *ст.-сл.* (старослов'янський).

У таких випадках після скорочених частин слів ставимо крапку.

7. Скісну риску використовуємо у скорочених словосполученнях, рідше – складних словах: *а/с* (абонентська скринька), *км/год* (кілометрів за годину), *м/с* (метрів за секунду), *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *т/к* (телеканал).

У таких випадках після скорочених частин слів крапки не ставимо.

2.14. Правила переносу

§ 63. Орфографічні правила переносу

1. Частини слів з одного рядка в другий переносимо за складами: *га́й-ка*, *зо́-шит*, *кні́ж-ка*, *ко-ло́-дязь*, *па́ль-ці*, *са-ді́в-ні́к*, *Ха́р-ків*.

2. Під час перенесення:

1) одну літеру не залишаємо в попередньому рядку, не переносимо в наступний: *ака-де́-мія* (не *а-каде́мія*), *Ма-рі́я* (не *Марі́-я*), *олі-ве́ць* (не *о-ліве́ць*).

Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *або́*, *моя́*, *о́ко*, *ши́я* та ін.;

2) не можна розривати сполучення букв **дж, дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *гу'-дзик, хо-джу́*.

Якщо **дж, дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** – до кореня), то їх треба розривати: *над-звичáй-ний* (не *надзвичáйний*), *під-жив-ля́ти* (не *підживля́ти*);

3) не можна розривати сполучення букв **йо,ьо**. Наприклад: *па-йо́к* (не *пай-о́к*), *сльо-за́* (не *сль-о́за*);

4) апостроф, м'який знак, **й** у переносах не відокремлюємо від попередньої літери: *бур'-я́н* (не *бур- 'я́н*), *Лук'-я́н* (не *Лук- 'я́н*), *кіль-це́* (не *кіл-ьце́*), *нізь-ко* (не *ніз-ько*), *ба́й-ка* (не *ба́-йка*), *сті́й-кій* (не *сті-йкій*);

5) коли корінь починається на голосний, то переносимо довільно: *ро-зорáти, роз-орáти, розо-ра́ти; бе-зупі́нно, без-упі́нно, безу-пі́нно*, але коли на приголосний, то від кореня його не відриваємо: *до-зріва́ти* (не *доз-ріва́ти*), *ві-правдан́ня* (не *віп-равдан́ня*);

6) при збігу однакових приголосних одну букву залишаємо, а другу переносимо в наступний рядок: *зако́н-ний, розрі́с-ся*.

В іменниках з подовженим приголосним можливий подвійний перенос: *зна́н-ня́ і зна-н́ня́; жит-тя́ і жи-т́тя́*;

7) не розриваємо у переносах односкладові префікси перед приголосними: *над-мі́рний, най-бі́льший* (не *на-дмі́рний, на-йбі́льший*).

Кількаскладові префікси можна розривати: *пе-ре-працюва́ти, пе-ред-гро́ззя*;

8) у переносах складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступі́нчастий* (не *багатос-тупі́нчастий*), *восьми-гра́нний* (не *восьмиг-ра́нний*), *далеко-схі́дний* (не *далекос-хі́дний*);

9) не можна розривати ініціальні аббревіатури, а також комбіновані аббревіатури, які складаються з ініціальних скорочень і цифр: *АЕС, ЛАЗ-105, МАГАТЕ, МАУ, НТШ, УАПЦ*.

3. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-про́ і Дніп-ро́, Оле-кса́ндра й Олек-са́ндра, се-стра́ і сест-ра́*.

Це правило поширюється і на суфікси: *бли-зькі́й і близь-кі́й, видавни́цтво, видавни́ц-тво і видавни́цт-во, га́ли-цький і га́лиць-кий, росі́й-ський і росі́йсь-кий, убо́-зтво, убо́з-тво і убо́зт-во, суспі́льс-тво і суспі́льст-во*.

§ 64. Технічні правила переносу

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що належать до них: *Т. Г. Шевченко* (не *Т. Г. // Шевченко*), *гр. Іваненко* (не *гр. // Іваненко*), *акад. (доц., проф.) Гончаренко* (не *акад. (доц., проф.) // Гончаренко*), *п. Гнатюк* (не *п. // Гнатюк*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаємо повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Тарас Григорович Шевченко* і *Тарас // Григорович Шевченко*, *академік // Агатангел Кримський* та ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *2008 р.* (не *2008 // р.*), *150 га* (не *150 // га*), *20 см³* або *20 куб. см* (не *20 // см³* або *20 // куб. см*), *5 г* (не *5 // г*).

3. Граматичні закінчення, поєднані із цифрами дефісом, не можна відривати й переносити: *2-й* (не *2- // й*), *4-го* (не *4- // го*), *10-му* (не *10- // му*) та ін.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення на зразок *вид-во*, *і т. д.*, *і т. ін.*, *та ін.*, *т-во* та ін.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

2. 15. Знак наголосу (´)

§ 65. Знак наголосу (´)

1. Знак наголосу ставимо на маловідомих словах (локалізмах та ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи своє значення: *Ми схóдили на гору* і *Ми сході́ли на гору та повернулися додому ще завидна́*; *Обра́зи* (від дієслова *обража́ти*), *о́брази* (художні, літературні), *обра́зі* (ікони).

3. Правопис закінчень відмінюваних слів

3.1. Іменник

§ 66. Поділ на відміни

1. За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділено на чотири відміни:

1) I відміна:

1.1) іменники переважно жініч. і деякі іменники чоловіч. роду, а також спільного роду із закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *вага́, до́нька, дочка́, маши́на, гі́рля, грівня́, організа́ція, пра́ця; воєво́да; бази́ка, зна́йда, листонóша, невдо́ха, пла́кса, сиротá;*

1.2) жіночі особові імена з відповідними закінченнями: *Богда́на, Катери́на, Вале́рія, Зо́я;*

1.3) чоловічі особові імена на **-а, -я**: *Мико́ла, Са́ва;*

2) II відміна:

2.1) іменники чоловіч. роду з кінцевим приголосним основи та із закінченням **-о** в називному відмінку (переважно назви осіб): *бік, ве́леть, заво́д, край, ма́йстер, това́риш; Андрі́й, Віта́лій, Заха́р, Яросла́в; ба́тько, тату́ньо; Дніпрó; Ма́рко, Петро́;*

2.2) іменники середн. роду із закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників із суфіксами **-ат-, -ят-, -ен-** у непрямих відмінках): *крило́, місто́; мо́ре, по́ле, прізви́ще; весі́лля, житт́я, умі́ння;*

2.3) також іменники із суфіксами збільшувально-згрубілого значення **-ищ-, -иськ-**, утворювані від іменників усіх родів, які можуть зберігати й рід твірного, і набувати середн. роду: *вітри́ще* (від *ві́тер*), *діди́ще* (від *ді́д*), *коропи́ще* (від *ко́рон*), *морози́ще* (від *морóз*), *паруби́ще* (від *па́рубок*) – чоловіч. роду, *ножи́ще* (від *нога́*) – середн. роду, *ведмеді́ще* (від *ведмі́дь*) – чоловіч. і середн. роду; *вовчи́сько* (від *вовк*), *дуби́сько* (від *дуб*), *їжачи́сько* (від *їжа́к*), *леви́сько* (від *лев*), *соми́сько* (від *сом*) – чоловіч. роду, *зайчи́сько* (від *за́єць*) – чоловіч. і середн. роду, *свекру́шисько* (від *свекру́ха*) – жіноч. і середн. роду, *хлопчи́сько* (від *хло́пець*) – чоловіч. і середн. роду;

3) III відміна:

3.1) іменники жіноч. роду з кінцевим приголосним основи: *ваго́мість, ві́сть, гідні́сть, кров, любóв, ми́ць, незале́жність, ніч, піч, річ, ро́зкіш, самоті́йність, сі́ль, собо́рність, ті́нь*, слово *ма́ти*, у відмінкових формах якого з'являється суфікс **-ер-**;

3.2) а також деякі жіночі особові імена: *Аде́ль, Любо́в, Ніко́ль;*

4) IV відміна:

4.1) іменники середн. роду:

4.1.1) із закінченнями **-а, -я**, що у формах родового, давального та місцевого відмінків мають суфікси **-ат-, -ят-** перед закінченням: *гуся́ – гуся́ти, гуся́ті, (на) гуся́ті; дівча́ – дівча́ти, дівча́ті, (на) дівча́ті; лоша́ – лоша́ти, лоша́ті, (на) лоша́ті; теля́ – теля́ти, теля́ті, (на) теля́ті;*

4.1.2) із закінченням **-я**, що мають два зразки відмінювання: із суфіксом **-ен-** у формах родового, давального, орудного та місцевого відмінків і без такого суфікса: *вiм'я – вiм'я / вiменi, вiм'ю / вiменi, вiм'ям / вiменем, (на) вiм'ї / вiменi; iм'я – iм'я / iменi, iменi, iм'ям / iменем, iменi; плем'я – плем'я / племени, племени, плем'ям / племенем, племенi; тiм'я – тiм'я / тiменi, тiм'ю / тiменi, тiм'ям / тiменем, (на) тiм'ї / тiменi.*

§ 67. Поділ на групи

1. Іменники I та II відміни поділено на три групи: тверду, м'яку та мішану:

1) I відміна:

1.1) тверда група:

1.1.1) до твердої групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-а** (крім тих, основа яких закінчується на шиплячий приголосний): *жінка, машина, перемога, сівба, фабрика, фірма*, а також іменники спільного роду (чоловічого і жіночого) із таким самим закінченням: *базика, бідаха, витріщак, заводіяка, недоріка, сирота* та чоловічого роду (назви осіб): *джур, Микита, Сава* та ін.;

1.2) м'яка група:

1.2.1) до м'якої групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-я**: *буря, відмінниця, друкарня, земля, надія, пісня, сім'я* та чоловічого роду – назви осіб: *суддя, тесля*; іменники спільного роду із цим самим закінченням: *кровопивця, убивця* та ін., а також іменник чоловічого роду *Ілля*;

1.3) мішана група:

1.3.1) до мішаної групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *вєжа, гуща, їжа, каша, круча, межа, площа, тєща* і чоловічого роду – назви осіб: *вельмєжа, пашиа*, а також іменники спільного роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *листонєша, мїхонєша*;

2) II відміна:

2.1) тверда група:

2.1.1) чоловічий рід:

2.1.1.1) до твердої групи належать іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-о**: *дуб, одуд, палац, темп, ужюнок, успіх; батько, Петрє*; більшість іменників на **-р**: *вир, вїхор, відвар, двір, жир, сир, стєвбур, стєляр, щур, явір*; сюди ж належать іменники *звір, комар, снігур*, які, проте, у називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: *звірі, комарі, снігурі* (іменник *щур* може мати і варіантне закінчення **-ї**: *щурї*), а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -ор, -ур (-юр)**: *iнженєр, колекцїонєр, майстер, парфумєр, фєрмер, шїфєр, шофєр; актєр, дирєктор, iнспєктор, профєсор, свїтлофєр, семафєр*;

абажу́р, каламбу́р, гіпю́р; іменники з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир (-ір, -і́р)**: *базáр, гекта́р, куліна́р, монтанья́р, му́ляр, футля́р, ювіля́р; каси́р, команді́р, пасажи́р, папі́р, сувені́р, конвоі́р*; окремі іменники іншомовного походження на **-ар, -ир** із постійним наголосом на корені в однині та множині: *до́лар – до́лари, па́нцир – па́нцири* та ін.

Примітка. Іменник *ма́ляр* залежно від наголосу належить або до твердої групи (наголос падає на корінь в усіх відмінках однини й множини: *ма́ляр – ма́ляра, ма́лярові, ма́ляра, ма́ляром, (на) ма́лярові – ма́ляри, ма́лярів, ма́лярам, ма́лярів, ма́лярами, (на) ма́лярах*), або до мішаної (наголос переходить на закінчення: *маля́р – маля́рі, малярéві, маля́рі, малярéм, (на) малярі́ – малярі́, малярі́в, малярáми, (на) малярáх*);

2.1.2) середній рід:

2.1.2.1) до твердої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-о**: *болóто, віяло, во́ло, залізо, зерно́, зло, ко́ло, крило́, люсте́рко, мавпеня́тко, ма́йво, місто, молодéцтво, село́, христия́нство* та ін.

2.2) м'яка група:

2.2.1) чоловічий рід:

2.2.1.1) до м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: *боє́ць, ве́леть, зви́чай, краді́й, край, мите́ць, уди́й, учи́тель; діду́ньо, тату́ньо; Анто́сьо, Бенéдьо, Іва́ньо*; сюди належить частина іменників на **-ар, -ир**, які в однині мають наголос на корені: *бо́ндар – бо́ндаря, ко́зир – ко́зиря, ку́хар – ку́харя, лі́кар – лі́каря, пи́сар – пи́саря*, а також іменники, у яких у похідних відмінкових формах наголос переходить з **-ар, -ир** на закінчення: *буква́р – букваря́, вівча́р – вівчаря́, воротáр – воротаря́, друка́р – друкаря́, інвентáр – інвентарі́ю (збі́рне), календа́р – календаря́, кобза́р – кобзаря́, секретáр – секретаря́, суха́р – сухаря́, хаба́р – хабаря́, шахта́р – шахтаря́; гузи́р – гузиря́, проводи́р – проводиря́, пухи́р – пухиря́* та ін.;

2.2.1.2) до м'якої групи належать також і деякі чоловічі особові імена: *І́гор – І́горя, Ла́зар – Ла́заря* та ін.

Примітка. У складних словах із *хаба́р* сполучним голосним є лише **о**: *хабарода́вець, хабаромі́сткість, хабароодéржувач*;

2.2.2) середній рід:

2.2.2.1) до м'якої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-, -ят-** у формах непрямих відмінків і переважно з подовженням кінцевого приголосного основи): *го́ре, місце́, мо́ре, по́ле; житт́я, завда́ння, збі́жжя, здоро́в'я, змага́ння, знаря́ддя, лі́стя, облі́ччя, пі́р'я, по́лум'я* та ін.;

2.3) Мішана група:

2.3.1) чоловічий рід:

2.3.1.1) до мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим шиплячим приголосним основи: *ванта́ж, дощ, слуха́ч, сто́рож, ткач*,

товариш, а також іменники із суфіксом згрубілості **-иш** чол. роду: *вітрище, дідіще, дубіще*; іменники на **-яр** (назви людей за видом їхньої діяльності), у відмінкових формах яких наголос переходить із суфікса на закінчення: *бджоляр – бджолярá, весляр – веслярá, вугляр – вуглярá, газетяр – газетярá, зброяр – зброярá, каменяр – каменярá, пісняр – піснярá, скляр – склярá, смоляр – смолярá, школяр – школярá* та ін.

2.3.2) середній рід:

2.3.2.1) до мішаної групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та основою на шиплячий приголосний: *ложе, плече, прізвище, явище* та ін.

§ 68. Зразки відмінювання іменників

1) I відміна:

1.1) Іменники жіночого роду – загальні назви

1.1.1) Тверда і м'яка групи однини і множини:

	Тверда група	М'яка група	
Однина			
Н.	маші́н-а	відмі́нниц-я	наді́-я
Р.	маші́н-и	відмі́нниц-і	наді́-ї
Д.	маші́н-і	відмі́нниц-і	наді́-ї
Зн.	маші́н-у	відмі́нниц-ю	наді́-ю
Ор.	маші́н-ою	відмі́нниц-ею	наді́-єю
М.	...маші́н-і	...відмі́нниц-і	...наді́-ї
Кл.	маші́н-о	відмі́нниц-е	наді́-є
Множина			
Н.	маші́н-и	відмі́нниц-і	наді́-ї
Р.	маші́н	відмі́нниць	наді́й
Д.	маші́н-ам	відмі́нниц-ям	наді́-ям
Зн.	маші́н-и	відмі́нниць	наді́-ї
Ор.	маші́н-ами	відмі́нниц-ями	наді́-ями
М.	...маші́н-ах	... відмі́нниц-ях	...наді́-ї
Кл.	маші́н-и	відмі́нниц-і	наді́-ї

1.1.2) Мішана група однини і множини:

Однина		
Н.	пліщ-а	душ-á
Р.	пліщ-і	душ-í
Д.	пліщ-і	душ-í
Зн.	пліщ-у	душ-у
Ор.	пліщ-ею	душ-éю
М.	...пліщ-і	...душ-í
Кл.	пліщ-е	душ-é
Множина		

Н.	плóщ-і	дúш-і
Р.	площ	душ
Д.	плóщ-ам	дúш-ам
Зн.	плóщ-і	дúш-і
Ор.	плóщ-ами	дúш-ами
М.	...плóщ-ах	...дúш-ах
Кл.	плóщ-і	дúш-і

1.2) Іменники жіночого роду – власні назви:

1.2.1) Тверда і м'яка групи однини і множини:

	Тверда група	М'яка група	
Однина			
Н.	Оксáн-а	Марі-я	Лес-я
Р.	Оксáн-и	Марі-ї	Лес-і
Д.	Оксáн-і	Марі-ї	Лес-і
Зн.	Оксáн-у	Марі-ю	Лес-ю
Ор.	Оксáн-ою	Марі-єю	Лес-єю
М.	...Оксáн-і	...Марі-ї	...Лес-і
Кл.	Оксáн-о	Марі-є	Лес-ю
Множина			
Н.	Оксáн-и	Марі-ї	Лес-і
Р.	Оксáн	Марій	Лесь
Д.	Оксáн-ам	Марі-ям	Лес-ям
Зн.	Оксáн	Марій	Лесь
Ор.	Оксáн-ами	Марі-ями	Лес-ями
М.	...Оксáн-ах	...Марі-ях	...Лес-ях
Кл.	Оксáн-и	Марі-ї	Лес-і

	Тверда група	М'яка група	
Однина			
Н.	Полта́в-а	Вінниц-я	Терéбл-я
Р.	Полта́в-и	Вінниц-і	Терéбл-і
Д.	Полта́в-і	Вінниц-і	Терéбл-і
Зн.	Полта́в-у	Вінниц-ю	Терéбл-ю
Ор.	Полта́в-ою	Вінниц-єю	Терéбл-єю
М.	...Полта́в-і	...Вінниц-і	...Терéбл-і
Кл.	Полта́в-о	Вінниц-е	Терéбл-е

2) II відміна:

2.1) Іменники чоловічого роду – загальні назви:

2.1.1) Тверда і м'яка групи однини і множини:

	Тверда група		М'яка група	
Однина				
Н.	коза́к	тигр	мудре́ць	о́брій

Р.	козак- а́	тігр- а	мудрець- я́	обри- ю
Д.	козак- ові́ (-у́)	тігр- ові́ (-у)	мудрець- еві́ (-ю)	обри- єві́ (-ю)
Зн.	козак- а́	тігр- а	мудрець- я́	обри́й
Ор.	козак- ом	тігр- ом	мудрець- ем	обри- єм
М.	...козак- ові́ (-у́)	...тігр- ові́ (-у, -і)	мудрець- еві́ , (-ю́, -і́)	...обри- ї́ (-ю)
Кл.	коза́ч- е	тігр- е	мудрець- ю́	обри- ю
Множина				
Н.	козак- и́	тігр- и	мудрець- і́	
Р.	козак- ів	тігр- ів	мудрець- ів	
Д.	козак- ам	тігр- ам	мудрець- ям	
Зн.	козак- ів	тігр- ів	мудрець- ів	
Ор.	козак- ами	тігр- ами	мудрець- ями	
М.	...козак- ах	...тігр- ах	...мудрець- ях	
Кл.	козак- и́	тігр- и	мудрець- і́	

2.1.2) Мішана група:

	Мішана група	
	Однина	Множина
Н.	меч	меч- і́
Р.	меч- а́	меч- ів
Д.	меч- у́ (-еві́)	меч- ам
Зн.	меч	меч- і́
Ор.	меч- ем	меч- ами
М.	...меч- і́ (-еві́)	...меч- ах
Кл.	меч- у	меч- і́

2.2) Іменники середнього роду – загальні назви:

2.2.1) Тверда, м'яка і мішана групи множини:

	Тверда група		М'яка група	Мішана група
	Множина			
Н.	крил- о́	пол- е	умінн- я	плеч- е́
Р.	крил- а́	пол- я	умінн- я	плеч- а́
Д.	крил- у́	пол- ю	умінн- ю	плеч- у́
Зн.	крил- о́	пол- е	умінн- я	плеч- е́
Ор.	крил- ом	пол- ем	умінн- ям	плеч- ем
М.	...крил- і́	...пол- і́ (-ю)	...умінн- і́	...плеч- і́ (-у́, -еві́)
Кл.	крил- о́	пол- е	умінн- я	плеч- е́
	Множина			
Н.	кри́л- а	пол- я́	умі́нн- я	плéч- і́
Р.	крил	пол- ів	умі́нь	плеч- ей , пліч
Д.	кри́л- ам	пол- ям	умі́нн- ям	плеч- ам і плéч- ам
Зн.	кри́л- а	пол- я́	умі́нн- я	плéч- і́

Ор.	крі́л-а ми (крі́ль-мí)	пол-я́ ми	умі́нн-я ми	плеч-і́ ма
М.	...крі́л-а х	...пол-я́ х	...умі́нн-я х	...плеч-а́ х
Кл.	крі́л-а	пол-я́	умі́нн-я	плеч-і́

2.3) Іменники чоловічого роду – власні назви:

2.3.1) Тверда група однини:

	Тверда група	
	Однина	
Н.	Євге́н	Дністе́р
Р.	Євге́н-а	Дністр-а́
Д.	Євге́н-ові́ (-у)	Дністр-у́ (-о́ві)
Зн.	Євге́н-а	Дністе́р
Ор.	Євге́н-о м	Дністр-о́ м
М.	...Євге́н-ові́ (-у, -і)	...Дністр-у́ (-о́ві, -і́)
Кл.	Євге́н-е	Дністр-е

2.3.2) М'яка і мішана групи однини:

	М'яка група		Мішана група
	Однина		
Н.	Оле́сь	І́гор	Тимо́ш
Р.	Оле́с-я	І́гор-я	Тимо́ш-а́
Д.	Оле́с-еві́ (-ю)	І́гор-еві́ (-ю)	Тимо́ш-еві́ (-у)
Зн.	Оле́с-я	І́гор-я	Тимо́ша́
Ор.	Оле́с-е м	І́гор-е м	Тимо́ш-е́ м
М.	...Оле́с-еві́ (-ю, -і)	...І́гор-еві́ (-ю, -і)	Тимо́ш-еві́ (-у, -і)
Кл.	Оле́с-ю	І́гор-ю	Тимо́ш-е

2.3.3) Тверда, м'яка і мішана групи множини:

	Тверда група	М'яка група		Мішана група
	Множина			
Н.	Євге́н-и	Оле́с-і	І́гор-і	Тимо́ш-і
Р.	Євге́н-і в	Оле́с-і в	І́гор-і в	Тимо́ш-і в
Д.	Євге́н-а м	Оле́с-я м	І́гор-я м	Тимо́ш-а м
Зн.	Євге́н-і в	Оле́с-і в	І́гор-і в	Тимо́ш-і в
Ор.	Євге́н-а ми	Оле́с-я ми	І́гор-я ми	Тимо́ш-а ми
М.	...Євге́н-а х	...Оле́с-я х	...І́гор-я х	...Тимо́ш-а́ х
Кл.	Євге́н-и	Оле́с-і	І́гор-і	Тимо́ш-і

2.4) Зразки відмінювання іменників чоловічого роду з основою на -р:

2.4.1) Тверда, м'яка і мішана групи однини і множини:

	Тверда група		М'яка група		Мішана група
	Однина				
Н.	пасажи́р	бульва́р	байка́р	кози́р	ковзана́р

Р.	пасажі́р-а	бульва́р-у	байка́р-я́	ко́зир-я	ковза́няр-а́
Д.	пасажі́р-ові́ (-у)	бульва́р-у (-ові́)	байка́р-е́ві (-ю́)	ко́зир-ю (-еві́)	ковза́няр-е́ві (-у́)
Зн.	пасажі́р-а	бульва́р	байка́р-я́	ко́зир (-я)	ковза́няр-а́
Ор.	пасажі́р-ом	бульва́р-ом	байка́р-е́м	ко́зир-ем	ковза́няр-е́м
М.	...пасажі́р-ові́ (-у, -і)	...бульва́р-і́ (-ові́, -у)	...байка́р-е́ві (-ю́, -і́)	...ко́зир-і́ (-еві́, -ю)	...ковза́няр-е́ві (-у́, -і́)
Кл.	пасажі́р-е	бульва́р-е	байка́р-ю	ко́зир-ю	ковза́няр-е
Множина					
Н.	пасажі́р-и	бульва́р-и	байка́р-і́	ко́зир-і́	ковза́няр-і́
Р.	пасажі́р-ів	бульва́р-ів	байка́р-і́в	ко́зир-ів	ковза́няр-і́в
Д.	пасажі́р-ам	бульва́р-ам	байка́р-я́м	ко́зир-ям	ковза́няр-а́м
Зн.	пасажі́р-ів	бульва́р-и	байка́р-і́в	ко́зир-і́	ковза́няр-і́в
Ор.	пасажі́р-ами	бульва́р-ами	байка́р-я́ми	ко́зир-ями	ковза́няр-а́ми
М.	...пасажі́р-ах	...бульва́р-ах	...байка́р-я́х	...ко́зир-ях	...ковза́няр-а́х
Кл.	пасажі́р-и	бульва́р-и	байка́р-і́	ко́зир-і́	ковза́няр-і́

2.5) Зразок відмінювання іменника *Госпо́дь*:

Н.	Госпо́дь
Р.	Го́спод-а
Д.	Го́спод-ові́ (-у) і Господ-е́ві
Зн.	Го́спод-а
Ор.	Го́спод-ом
М.	...Го́спод-ові́ (-у, -і)
Кл.	Го́спод-и

2.6) Відмінювання іменників на **-ище** (жін. і середн. рід):

	Однина	Множина
Н.	бабі́щ-е	бабі́щ-а
Р.	бабі́щ-і́ (-а)	бабі́щ
Д.	бабі́щ-і́ (-у)	бабі́щ-ам
Зн.	бабі́щ-е (-у)	бабі́щ
Ор.	бабі́щ-ею́ (-ем)	бабі́щ-ами
М.	...бабі́щ-і́	бабі́щ-ах
Кл.	бабі́щ-е	бабі́щ-а

Примітка. Тип відмінювання іменників на **-ище** (*бабі́ще* – жін. і середн. рід, *све́крушище* – жін. і середн. рід та ін.) у хитанні морфологічного роду залежить від значення роду: якщо іменник має дві форми роду (*бабі́ще* – жін. і середн. рід), то для форми жін. роду лише в називному, знахідному та кличному відмінках однини властиве закінчення **-е**, типово для іменників II відміни середнього роду, а в інших відмінках їхні закінчення збігаються із закінченнями іменників I відміни (обидва варіанти наявні в знахідному відмінку), а для середнього роду послідовність відмінювання – за зразками відмінювання іменників II відміни середнього роду;

3) III відміна:

	Однина		
Н.	тінь	по́дорож	гі́дність
Р.	ті́н-і	по́дорож-і	гі́дност-і, гі́дност-и
Д.	ті́н-і	по́дорож-і	гі́дност-і
Зн.	тінь	по́дорож	гі́дність
Ор.	ті́нн-ю	по́дорожж-ю	гі́дніст-ю
М.	...ті́н-і	...по́дорож-і	...гі́дност-і
Кл.	ті́н-е	по́дорож-е	гі́дност-е
	Множина		
Н.	ті́н-і	по́дорож-і	
Р.	ті́н-ей	по́дорож-ей	
Д.	ті́н-ям	по́дорож-ам	
Зн.	ті́н-і	по́дорож-і	
Ор.	ті́н-ями	по́дорож-ами	
М.	...ті́н-ях	...по́дорож-ах	
Кл.	ті́н-і	по́дорож-і	

4) IV відміна:

	Однина		
Н.	курч-а́	і́м'-я́	ті́м'-я
Р.	курч-а́т-и	і́м-ен-і, і́м'-я́	ті́м-ен-і, ті́м'-я
Д.	курч-а́т-і	і́м-ен-і	ті́м-ен-і, ті́м'-ю
Зн.	курч-а́	і́м'-я́	ті́м'-я
Ор.	курч-а́м	і́м-ен-ем, і́м'-я́м	ті́м-ен-ем, ті́м'-ям
М.	...курч-а́т-і	...і́м-ен-і	...ті́м-ен-і, ті́м'-ї, але: по ті́м'-ю
Кл.	курч-а́	і́м'-я́	ті́м'-я
	Множина		
Н.	курч-а́т-а	і́м-ен-а́	ті́м'-я
Р.	курч-а́т	і́м-е́н	ті́м'-їв
Д.	курч-а́т-ам	і́м-ен-а́м	ті́м'-ям
Зн.	курч-а́т(а)	і́м-ен-а́	ті́м'-я
Ор.	курч-а́т-ами	і́м-ен-а́ми	ті́м'-ями
М.	...курч-а́т-ах	...і́м-ен-а́х	ті́м'-ях
Кл.	курч-а́т-а	і́м-ен-а́	ті́м'-я

3.1.1. Уваги до правопису відмінкових форм

3.1.1.1. I відміна

3.1.1.1.1. Однина

§ 69. Родовий відмінок

1. У родовому відмінку однини іменники І відміни мають закінчення **-и, -і, -ї**:

1) **-и** мають іменники твердої групи: *до́ньки, дочкí, кні́жки, ма́ми, маши́ни, перемо́ги, роді́ни, фа́брики*;

2) **-і** (після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**) мають іменники І відміни м'якої та мішаної груп: *бу́рі, відмінниці́, грíвні* (від *грíвня* – грошова одиниця), *дуе́ньї, мрі́ї, наді́ї, пра́ці, сім'ї́; кру́чі, межі́, пло́щі, ті́ші*.

Примітка. Однакові за написанням форми родового відмінка однини та називного множини окремих іменників нерідко мають різні наголоси: *дочкí* – *до́чки*, *землі́* – *зе́млі*, *кні́жки* – *книжкí*, *межі́* – *ме́жі*, *сестрі́* – *сестри*, *сім'ї́* – *сім'ї*.

§ 70. Давальний відмінок

1. У давальному відмінку однини іменники І відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**: *до́ньці, дочці́, кні́жці, маши́ні, перемóзі, фа́бриці; бу́рі, відмінниці́, грíвні, дуе́ньї, наді́ї, сім'ї́, статті́; кру́чі, межі́, пло́щі, ті́ші*.

§ 71. Знахідний відмінок

1. У знахідному відмінку однини іменники І відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у**, м'якої – **-ю**: *до́ньку, дочку́, кні́жку, маши́ну, перемóгу, фа́брику; бу́рю, відмінницю́, грíвню, дуе́нью, наді́ю, сім'ю́, статтю́; кру́чу, межу́, пло́щу, ті́шу*.

§ 72. Орудний відмінок

1. В орудному відмінку однини іменники І відміни твердої групи мають закінчення **-ою**, м'якої та мішаної груп – **-єю**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-єю**: *до́нькою, дочкóю, кні́жкою, маши́ною, перемóгою, фа́брикою; бу́рею, відмінницею́, грíвнею, дуе́ньєю, наді́єю, сім'єю́, статтє́ю; кру́чею, межє́ю, пло́щею, ті́шею*.

§ 73. Місцевий відмінок

1. У місцевому відмінку однини іменники І відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**: *на до́ньці, на дочці́, на кні́жці, на маши́ні, на фа́бриці, по дорóзі, по стéжці, по руці́, у перемóзі; на відмінниці́, на грíвні, на дуе́ньї, у бу́рі, у наді́ї, у сім'ї́, у статті́; на кру́чі, на межі́, по пло́щі, у межі́, у ті́ші*.

Примітка. Перед закінченням **-і** в давальному та місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять відповідно в **з, ц, с**: *нога́* – *нозі́*, *рука́* – *руці́*, *му́ха* – *му́сі*.

§ 74. Кличний відмінок

1. У кличному відмінку однини іменники І відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю**:

1) **-о** властиве іменникам твердої групи: *Га́нно Миха́йлівно, до́нько, до́чко, дру́жінно, кні́жко, перемо́го, се́стро*;

2) **-е** набувають іменники м'якої та мішаної груп, **-є** – іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *во́ле, відмінни́це, грі́вне, ду́ше, зе́мле, Ка́тре, кру́че, мага́радже, ра́дже*; а також *І́лле; дуе́ньє, Мари́є, мрі́є, Соломі́є*;

3) **-ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, Катру́сю, Ле́сю, Мару́сю, мату́сю, тіту́сю*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Мари́є Васи́лівно, Окса́но Іва́нівно*.

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка мають обидва іменники: *добро́дійко Васи́водо, па́ні Гарку́ше, поётко Заба́што*.

3.1.1.1.2. Множина

§ 75. Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники І відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп – **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**: *кни́жк^и, маши́ни, перемо́ги, фа́брики; бу́ри, відмінниці́, дуе́ньї, наді́ї, статті́, сім'ї́; кру́чі, ме́жі, мі́ші, пло́щі*; також іменники чол. роду: *джу́ри, ра́джі, су́дді*.

§ 76. Родовий відмінок

1. У родовому відмінку множини іменники І відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів**:

1) нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *верст* (від *верста́* – давня одиниця вимірювання відстані), *верств* (від *верствá* – 'шар') і *версто́в* (від *верствá* – давня одиниця вимірювання відстані), *ви́гід* (від *ви́года*) і *вигі́д* (від *вигóда*), *губ* (і *губі́в*), *дорі́г, машин, назв, свобóд, фа́брик, шкiл; бур, долóнь, легéнь* (і *легéнів*), *наді́й, робітні́ць; круч, меж, площ*; в іменниках іншомовного походження здебільшого наявне нульове закінчення: *арф, догм, пальм, шайб*;

2) невелика група іменників жін. роду мають закінчення **-ей**: *мише́й, свине́й* або нульову основу на **-ей**: *баде́й* (від *бадді́*), *сіме́й* (від *сім'ї́*), *стате́й* (від *статті́*) та ін.;

3) закінчення **-ів** має невелика група іменників чол. роду: *гайдама́ків*, *старосі́в* (від *старосі́* – у весільному обряді) і *ста́рост* (від *ста́рости* – ‘керівні особи’), *судді́в*, *те́слів*, окремі іменники жініч. роду (див. вище пп. 1 п. 1), а також прізвища: *Журбі́в*, *Чупрі́нків* та ін.; для окремих іменників можливі варіанти із закінченням **-ів** і нульовим закінченням: *мамі́* – *мамі́в* і *ма́ми* – *мам*, *бабі́* – *бабі́в* (і рідко *баб*); у прізвищах: *Ма́йбороди́в* (і *Ма́йбород*), *Ста́рости́в* (і *Ста́рост*).

Примітка 1. В іменниках, що мають у називному відмінку однини сполучення двох різних приголосних, у родовому відмінку множини між такими приголосними з’являються **о** або **е**:

1) **о** з’являється в тих іменниках, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *до́чок* (до́чки), *книжко́к* (книжкі́), *ку́льо́к* (ку́льки), *миско́к* (мискі́) та ін., в іменниках між двома приголосними: *гра* (мн. *ігри*), *ку́хня*, *пове́рхня*, *со́сна́*, *су́кня*, *це́рква* – *ігор*, *ку́хонь*, *пове́рхонь*, *со́сон* (і *со́сен*), *су́конь*, *це́ркво́в*;

2) у низці іменників з’являється відповідно **е** (є): *бо́єнь*, *во́єн* (і *війн*), *гри́вень*, *до́мен*, *ду́еней*, *ескадри́лей*, *копа́лень*, *ла́зень*, *мі́тел*, *шабе́ль*, але: *букв* (одн. *бу́ква*), *мави* (одн. *ма́вна*), *шахт* (одн. *ша́хта*).

Примітка 2. В іменниках іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння збережено: *бонн* (від *бо́нна*), *булл* (від *бу́лла*), *ванн* (від *ва́нна*), *вілл* (від *ві́лла*), *мадо́нн* (від *мадо́нна*), *панн* (від *па́нна*).

§ 77. Давальний відмінок

1. У давальному відмінку множини іменники І відміни мають закінчення **-ам**, **-ям**:

1) закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжкáм*, *маші́нам*, *фа́брикам*; *кру́чам*, *ме́жам*, *пло́щам*;

2) закінчення **-ям** мають іменники м’якої групи: *бу́рям*, *відмінни́цям*, *гри́вням*, *ду́еньям*, *ескадри́льям*, *наді́ям*, *сі́м’ям*, *стаття́м*.

§ 78. Знахідний відмінок

1. У знахідному відмінку множини іменники І відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

1) іменники – назви істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *ведме́диць*, *відмінни́ць*, *вовчи́ць*, *листоно́ш*, *міхоно́ш*, *молоді́ць*, *україно́к*; *ду́еней*, *свине́й*.

Примітка. Іменники – назви окремих свійських тварин, комах мають також менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка: *гна́ти ове́ць* (і *вівці́*), *па́сти корі́в* (і *коро́ви*), *годува́ти свине́й* (і *свіні́*), *лови́ти мух* (і *му́хи*);

2) іменники – назви неістот уживані у формі, однаковій із формою називного відмінка: *книжкі́*, *маші́ни*, *фа́брики*; *ву́лиці*, *гри́вні*, *друка́рні*, *ескадри́лі*, *мрі́ї*, *сі́м’ї*; *кру́чі*, *ме́жі*, *пло́щі*.

§ 79. Орудний відмінок

1. В орудному відмінку множини іменники І відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**:

1) закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжкáми, машинáми, фáбриками; кру́чами, ме́жами, плóщами*;

2) закінчення **-ями** властиве іменникам м'якої групи: *відмінниця́ми, вулиця́ми, грíвнями, друка́рнями, дуе́ньями, ескадрі́льями, мрія́ми, сім'я́ми, стаття́ми*;

3) варіантні закінчення **-ми** (поряд із формами на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: *слізьми́* (і *сльозáми*), *свиньми́* (і *сві́нями*).

§ 80. Місцевий відмінок

1. У місцевому відмінку множини іменники І відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** – для м'якої групи: *на машинáх, по дорóгах, по рука́х, по стежкáх, у книжкáх; на кру́чах, на ме́жах, на грíвнях, на дуе́нях, на ескадрі́лях, у стаття́х, у сім'я́х*.

§ 81. Кличний відмінок

1. У кличному відмінку множини іменники І відміни мають форму, однакову з називним: *бабу́, дочкí, жінкí, відмінницí, грíвні, дуе́ньї*.

2.1.1.2. II відміна

2.1.1.2.1. Однина

§ 82. Родовий відмінок

1. У родовому відмінку однини іменники II відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю**.

2. Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка – у мішаній групі): *міста, селá, плечá, прізвища; знаряддя, мóря, обліччя, по́ля, узбіччя, уміння*.

3. Іменники чол. роду із закінченням **-о** в родовому відмінку однини набувають закінчення лише **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *бáтька, Дмитрá, Дорошéнка, Теслénка, Франкá, Шевчénка; Антóся, Бенéдя, Олексі́я*.

4. Іменники чол. роду з основою на приголосний у родовому відмінку однини набувають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю** залежно від значення істоти або неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.

5. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чол. роду:

1) назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: *академіка, воїна, делегата, священика, співака, тесляра, феномена* (людина); *митця, незнайомця, промовця, татуся, учителя, учня, фахівця; Богдана, Бориса, Олександра, Тараса; Андрія, Василя, Віталія, Сергія, Юрія; козаченька, хлопчика; вівчика, зайчика, сокола*, а також персоніфікованих предметів і явищ: *Вітра, Мороза* та ін.

2) назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети:

2.1) назви дерев: *береста, дуба, клена, явора, ясеня; дубка, яворонька, ясенючка;*

2.2) назви технічних реалій, машин та їх деталей: *вагона, електрокара, ескалатора, комп'ютера, літака, монітора, мотора, поїзда, трактора; автомобіля, дизеля, поїзда; вагончика, літачка;*

2.3) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: *атома, вектора, елемента, еліпсоїда, інтеграла, катода, квадрата, кварка, коефіцієнта, конуса, косинуса, циліндра; афікса, інтерфікса, локатива, префікса, суфікса* та ін., але: *сінтаксису, фразеологізму* (про інші категорії термінів див. у цьому параграфі підпункт 1.4 пункту 6);

2.4) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: *відмінка, восьмикутника, додатка, займенника, знаменника, іменника, прикметника, прислівника, трикутника, чисельника, числівника, шків*; *променя*, але: *виду, роду, складу, способу* (див. у цьому параграфі підпункт 1.4 пункту 6);

2.5) назви одиниць вимірювання довжини: *дюйма, кілометра, метра* або маси: *грама, кілограма, фунта, фунтика;*

2.6) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня; вівторка, понеділка; тижня; листопада, місяця, січня*, але: *віку, листопаду* (явище природи), *року* (сукупність місяців, тижнів і днів), *поясу* (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі) (див. п. 2.2), а також числові назви: *десятка, мільйона, мільярда;*

2.7) назви грошових знаків: *грошá, дóлара, карбóванця, санти́ма, ф́ранка, цéнта, черв́інця, черв́інчика*;

2.8) назви органів і частин тіла: *животá, кишкíвникá, м'я́за, нóса, пáльця, рóта, скелéта, суглóба, хребтá, шлу́нка; живóтика, пáльчика, але стравохóду та ін.*;

2.9) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель та їхніх частин, архітектурних деталей: *барáка, димаря́, ко́мина, одві́рка, підда́шка, причíлка, сво́лока, флі́геля; ві́трякá, ву́лика, голубникá; акведу́ка, баге́та, балко́на, е́ркера, карні́за, па́ндуса, та́мбура; балко́нчика, але: підму́рку, покóю*;

2.10) назви предметів побуту: *ножá, ча́йника, черпакá; дивáна, ми́сника, серва́нта, сті́льця; сті́льчика*;

2.11) назви одягу і взуття: *дже́мпера, жупа́на, кобеня́ка, костю́ма, ку́нтуша, піджа́ка, плащá, по́яса (елемент одягу), свéтра; ке́да, череви́ка, чо́бота; костю́мчика, пла́щика; череви́чка*;

2.12) назви виробів із борошна: *батóна, бу́блика, калачá, рогáлика; бу́бличка, калáчика*;

2.13) назви церковних реалій: *амво́на, іконоста́са, ві́таря*;

2.14) назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -ець-**, формантами **-бург-, -град-** (**-город-**), **-піль-** (**-поль-**), **-мир-, -слав-, -фурт-**: *Бердя́нська, Лу́цька, Бóбринця, Крéменця, Трускавця́; Пі́ттсбурга, Ві́шгорода, Ми́ргорода, Ша́ргорода, Бори́споля, Терно́поля, Я́мполя, Жито́мира, Яросла́ва, Франкфу́рта*, а також назви річок, населених пунктів і різні географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів-** (**-їв-**), **-ев-** (**-єв-**), **-ов-, -ин-** (**-ін-**), **-ач-, -ич-**: *Бика́, Дні́пра, Дні́стра, Збруча́, Псла́; Вільхíвця́, Ді́нця, Інгульця́, Тори́ця, Хусти́ця; Те́терева, Ки́єва, Колгу́єва, Льво́ва, Олесько́ва, Ха́ркова, Хо́дорова; Бату́рина, Пиря́тина, Свято́шина, Сня́тина; Ба́хмача, Га́дяча, Га́лича*, лише в окремих іменниках з наголосом на корені: *Бре́ча, Во́вка, До́вжика, Мало́го Куя́льника, Салги́ра, Сви́жа, Смо́трича*.

Примітка. Закінчення **-у, -ю** наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Даві́дового Бро́ду, Зелéного Га́ю, Кривóго Ро́гу, Часовóго Я́ру, Широ́кого Ла́ну та ін.*

6. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1) абстрактні іменники чоловічого роду:

1.1) назви якостей і властивостей: *геро́їзму, ліри́зму, націо́налізму, патріоті́зму*;

1.2) назви почуттів, хвороб: *бо́лю, гні́ву, жа́лю, жа́ху, ро́зпачу, сну, со́рому, сті́ду* (і *стида́*), *стра́ху; авітаміно́зу, артро́зу, бронхі́ту, гайморі́ту, гри́пу, діабе́ту, ка́шлю, ко́літу, ко́ру, на́бряку, о́піку, о́пуху, оті́ту, правці́ю, тифу́, ящу́ру;*

1.3) назви процесів, станів, властивостей, явищ суспільного життя, загальних понять: *ана́лізу, бі́гу, ві́дгуку, за́думу, за́пису, заробі́тку, зато́ру, зву́ку* (але як термін *звукá*), *ідеа́лу, імпульсу́, кло́поту, коло́квіуму, конфлі́кту, кро́ку, ле́ту* (льо́ту), *по́штової, прибу́тку, приї́зду, прогрéсу, регрéсу, ремо́нту, ру́ху, сінтезу́, сму́тку, спо́кою, сто́гону, су́мніву, у́спіху, хо́ду, шу́му*, але: *ривка́, стрибка́, стусана́;*

1.4) назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять: *абсолю́ту, абсу́рду, агности́зму, антропоцентри́зму, дисона́нсу, догматі́зму, до́гмату; авра́лу, акту́, доста́тку, е́кскурсу, е́кспорту, ідеа́лу, со́рту, спо́собу, фено́мену* (явище), *фрейді́зму, хі́сту* та ін., а л е як конкретні іменники-терміни: *ду́ха і Ду́ха* (у значенні *Свято́го Ду́ха* (третя іпостась єдиного Бога);

1.5) назви явищ природи: *ві́хору, ві́тру, вогні́ю, гра́ду, гро́му, дощу́, землетру́су, моро́зу, сме́рчу, тумáну, урага́ну, хо́лоду, цикло́ну*, але: *Ві́тра, Моро́за* як персоніфікованих явищ (див. у цьому параграфі підпункт 1 пункту 5);

1.6) назви віртуальних (соціальних та ін.) мереж: *інстагра́му, телегра́му, фейсб́уку, юту́бу* та ін.;

2) іменники на позначення сукупності істот: *бата́льйо́ну, взво́ду, дивізіо́ну, електорáту, ко́рпусу* (військове з'єднання), *орде́ну* (чернеча громада), *орке́стру, по́лку, ро́ю, хо́ру* (але з наголосом на останньому складі *табунá*) або неістот:

2.1) дерев, кущів: *га́ю, лісу́, са́ду* (але *садка́*), *чагарнику́;*

2.2) трав'янистих рослин: *барві́нку, бузку́, буркуну́, горо́ху, звіробо́ю, кро́пу, молочáю, очерéту, щавлі́ю, ячме́ню* (але *вівса́*);

2.3) предметів побуту: *о́дягу, ремане́нту, суво́ю, това́ру;*

2.4) сортів плодових дерев: *кальві́лю, ране́ту, ренкло́ду* та ін.;

3) іменники на позначення установ, закладів, організацій, об'єднань держав та ін.: *інститу́ту, ко́леджу, ліце́ю, ма́ркету, музе́ю, університéту; клу́бу, коміте́ту, у́ряду; сою́зу, бло́ку*, але *бло́ка* (механізм або камінь);

4) назви спортивних ігор і танців: *альпінізму, бадмінтону, баскетболу, бейсболу, біатлону, боксу, бобслею, бобслію, хокію, вальсу, краков'яку, танку* (але переважно з наголосом на закінченні *танка́*), *танцю*, але: *гопакá, козакá* (танець), *сёрфінга* (спортивне знаряддя);

5) іменники – назви просторових понять та їхніх різновидів: *байра́ку, ва́лу, лимáну, лу́гу, майдáну, то́ку; всесвіту, рі́нгу, ро́ву, світу, стéну, урі́вку, я́ру; кра́ю, небокра́ю, руча́ю*, але: *горба́, ху́тора*.

До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: *бастіо́ну, буди́нку, вігва́му, вокза́лу, гурто́житку, та́нку, да́ху, заво́ду, за́лу, за́мку, інтерна́ту, кана́лу, коридо́ру, метрополіте́ну, мо́лу, му́ру, пала́цу, парapéту, підва́лу, плóту, по́верху, порта́лу, приту́лку, сара́ю, ти́ну, універма́гу, фасáду, фільва́рку, чу́му, ши́нку, шта́бу*, але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажá, гаражá, куреня́, млина́, сажá, хліва́*; обидва закінчення – **-а (-я)** та **-у (-ю)** – мають іменники: *моста́* (конкретний предмет) і *мо́сту* (цілісність), подібно: *парканá* і *паркáну, плотá* і *плóту, столá* і *сто́лу*.

До просторових реалій належать і назви річок (крім зазначених у підпункті 2.14 пункту 5 цього параграфу), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей та ін.: *Бу́гу, Га́нгу, До́ну, Дуна́ю, Нілу, Ре́йну, Се́йму, Сті́ру, Стрі́ю; Байка́лу, Сві́тязю; Алта́ю, Ельбру́су, Памі́ру, Ура́лу; Кі́пру, Крі́ту, Родо́су; Алжі́ру, Афганіста́ну, Ватика́ну, Єгі́пту, Іра́ку, Іра́ну, Кита́ю, Тайва́ню; Гонко́нгу, Донба́су, Ельза́су, Кавка́зу, Караба́ху, Мікелóну, Сен-П'є́ру, Сибі́ру*.

Примітка. Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)** має розрізнявальну функцію в деяких іменниках: *Алжі́ра, Рі́ма, Туні́са* (місто) і *Алжі́ру, Рі́му, Туні́су* (країна), *Нью-Йо́рка* (місто) і *Нью-Йо́рку* (штат);

6) речовинні іменники: *азо́ту, асфа́льту, бальза́му, бо́ру, борщó, брóму, во́ску, га́су, гі́псу, грані́ту, йо́ду, ква́су, льо́ду, ме́ду, піску́, плазміноге́ну, поро́ху, спі́рту, фібриноге́ну; алюміні́ю, во́дню, вуглеці́ю, кі́сню, ма́гнію, ра́дію, та́лію, ту́лію*, але: *білка́, хліба́* (конкретний іменник);

7) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водогóну, вододі́лу, газогóну, живо́пису, живоплóту, манускри́пту, родово́ду, рукóпису, суходо́лу*, але: *електровóза, паропла́ва*;

8) назви населених пунктів (крім зазначених у підпункті 2.14 пункту 5 цього параграфу): *Амстерда́му, Го́мелю, Ліверпу́лю, Ло́ндону, Мадри́ду, Пари́жу, Чорно́білю*.

Примітка. Ці іменники можуть мати і варіантне закінчення – **-а (-я)**: *Амстерда́ма, Го́меля, Ліверпу́ля, Ло́ндона, Мадри́да, Пари́жа, Чорно́біля*;

9) більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *вібою, віпадку, віслову, відбою, відгуку, заробітку, запису, затору, побуту, поштовху, прибутку, прикладу, сувоя, усміху, успіху*.

Примітка. У низці іменників відмінність закінчень відображає відмінність значень слів на позначення конкретних та абстрактних понять, а також на позначення сукупностей, процесів, інших семантичних відмінностей співвідносних лексем: *акта* (документ) – *акту* (дія), *алмаза* (коштовний камінь) – *алмазу* (мінерал), *апарата* (прилад) – *апарату* (установа), *бала* (одиниця вимірювання) – *балу* (святковий вечір), *блока* (частина споруди, машини) – *блоку* (об'єднання держав), *бора* (свердло) – *бору* (хімічний елемент), *борта* (край одягу, посуду) – *борту* (судно), *булата* (зброя) – *булату* (сталь), *вала* (деталь машини) – *валу* (насип), *дзвона* (інструмент) – *дзвону* (звук), *Духа* / *духа* (безплотна надприродна істота; безсмертна, нематеріальна основа істоти) – *духу* (здібність, властивість, стан, зміст і напрям; процес), *елемента* (конкретне) – *елементу* (абстрактне), *звука* (термін) – *звуку* (процес), *імэйла* (поштова електронна скринька) – *імэйлу* (система електронної пошти), *інструмента* (одиничне) – *інструменту* (збірне), *каменя* (одиничне) – *каменю* (збірне), *кліна* (предмет) – *кліну* (просторове поняття), *корпуса* (тулуб) – *корпусу* (сукупне), *листа* (одиничне) – *лісту* (збірне), *листопада* (місяць) – *листопаду* (процес), *органа* (частина тіла) – *органу* (установа), *оригінала* (особа) – *оригіналу* (документ), *папéра* (документ) – *папéру* (матеріал), *потяга* (поїзд) – *потягу* (почуття), *пояса* (предмет) – *поясу* (просторове поняття), *придатка* (відросток) – *придатку* (додаток), *рахунка* (документ) – *рахунку* (дія), *сирка* (сиркова маса) – *сирку* (зменшене до сир), *сónяшника* (рослина) – *сónяшнику* (насіння), *ста́на* (технічний термін) – *ста́ну* (музичний термін), *телефона* (апарат) – *телефону* (вид зв'язку), *те́рміна* (слово) – *те́рміну* (строк), *фа́ктора* (маклер) – *фа́ктору* (чинник), *фенóмена* (особа) – *фенóмену* (явище), *шаблoна* (пристрій; кресленник) – *шаблoну* (зразок), *шлúнка* (орган травлення) – *шлúнку* (страва; фізіологічна потреба в їжі) та ін.

§ 83. Давальний відмінок

1. У давальному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-ові, -еві (-єві), -у (-ю)**.

2. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), **-єві** (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у підпункті 2 пункту 3 цього параграфа): *ба́тькові, буди́нкові, бу́кові, дире́кторові, ді́дові, дро́тові, запáсові, кі́лимові, ма́йстрові, набóрові, пала́цові, Петрóві, побраті́мові, працівникóві, си́нові, та́тові; вéлетневі, дощéві, журавлéві, ка́меневі, пла́чéві, плацéві, пнéві, секретарéві, товáришеві, шахтарéві; га́єві, доброді́єві, кра́єві, Сергі́єві, солов'éві* та ін.

Ці ж іменники набувають і закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі): *буди́нку, бу́ку, дире́ктору, дро́ту, запáсу, кі́лиму, ма́йстру, пала́цу, Петрú; вéлетню, Віта́лію, га́ю, журавлю́, ка́меню, кра́ю, солов'ю́*.

Примітка. Коли в тексті вжито поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку використовувати закінчення **-ові, -еві (-єві)**, а тоді – **-у (-ю)**: *Леоні́дові Миколáйовичу Куцéнку, Симонéнкові Олéсю Андрі́йовичу, доброді́єві бригаді́ру, па́нові капіта́ну*.

Варіантні закінчення **-ові** та **-у** мають іменники середн. роду із суфіксом **-к-**, що означають недорослих істот: *дитя́ткові – дитя́тку, лошáткові –*

лоша́тку, немовля́ткови – немовля́тку, порося́ткови – порося́тку, теля́ткови – теля́тку, ягня́ткови – ягня́тку та ін.

3. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1) іменники середн. роду: *мі́сту, свя́ту, селу́; прізвищу; знаряддо́ю, облі́ччю, підда́ишю, роздорі́жжю, се́рцю, со́нцю, умі́нню*.

У деяких іменниках середн. роду можливі варіантні закінчення **-у, -ю** та **-ові, -еві**: *лі́ху – лі́хові, мі́сту – мі́стові, о́зеру – о́зерові, се́рцю – се́рцеві*;

2) іменники чол. роду на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин**: *Льві́в – Льво́ву, о́стрів – о́строву, рі́в – ро́ву, Ха́рків – Ха́ркову, Ки́їв – Ки́єву; Ма́монтов – Ма́монтову; Колгу́єв – Колгу́єву; Бату́рин – Бату́рину, Лебеди́н – Лебеди́ну*.

Примітка. У прізвищах на зразок *Васи́лішин, Во́лошин, Семені́шин, Якові́шин, Ільї́н* можливі варіантні закінчення **-у** та **-ові**: *Васи́лішину – Васи́лішинові, Во́лошину – Во́лошинові, Миха́йли́шину – Миха́йли́шинові, Семені́шину – Семені́шинові, Степа́нішину – Степа́нішинові, Якові́шину – Якові́шинові, Ільї́ну – Ільї́нові* та ін.

§ 84. Знахідний відмінок

1. У знахідному відмінку однини іменники II відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка:

1) омонімічну з формою родового відмінка мають усі іменники чол. роду – назви істот, а також найменування персоніфікованих явищ: *будівни́ка, доповідача́, коня́, хло́пця; Ві́тра, Моро́за*;

2) усі іменники – назви неістот чол. роду, а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *буді́нок, декре́т, інститут, колекти́в, мі́ст, наро́д, полк, сон, сти́ль, сти́л, ячмі́нь; корі́ння, мі́сто, мі́сце, мо́ре, село́*.

Примітка. Деякі конкретні іменники чол. роду, переважно назви побутових предметів, дерев, документів та ін., можуть мати варіантні форми, спільні з формами або називного, або родового відмінків: (уклав) *акт* і *акта́*, (вивчив) *ві́рш* і *ві́рша*, (розгорнув) *дові́дник* і *дові́дника́*, (зрізав) *дуб* і *ду́ба*, (написав) *лист* і *листа́*, (узяв) *ніж* і *ножа́*, (поклав) *оли́вець* і *оли́вця́*, (подарував) *пе́рстень* і *пе́рсня́*, (поставив) *плуг* і *плу́га*.

§ 85. Орудний відмінок

1. В орудному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им**:

1) закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа – **-єм**) – іменники чол. та середн. роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середн. роду з кінцевим **-я**): *ма́йстром, мі́стом, праці́внико́м, село́м; бійце́м, кобза́ре́м, коне́м, ку́ще́м, місце́м, мо́рем, ноже́м, плече́м, прізви́щем, секретаре́м, слухаче́м; тирі́єм, ро́єм, солов'е́м, урожа́єм; Багрі́єм, Кублі́єм, Червоне́м*;

2) закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я**: *ворожі́нням, житт́ям, змага́нням, знаряддя́м, кілля́м, лі́стям, луб'я́м, облі́ччям, підда́шшям, пір'я́м, роздо́ріжжя́м, умі́нням, щастя́м*;

3) закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

3.1) іменники – прізвища чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**: *Виногра́довим, Звє́гінцевим, Ковале́вим* (від *Ковалі́в*), *Ле́синим, Льві́ним*.

Неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін**, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Бю́ловом, Да́рвіном, Ке́львіном, Ча́пліном*.

3.2) іменники – географічні назви середн. роду із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-)**, що відмінюються як прикметники: *Барві́нкове – Барві́нковим, Св́атове – Св́атовим, Котеле́ве – Котеле́вим, Гору́шине – Гору́шиним*.

Іменники – географічні назви чол. та середн. роду із суфіксами **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**, що не відмінюються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Ха́рковом, Ки́євом, Козя́тином, Лебедино́м, Пиря́тином, Святóшином, Яготино́м*.

§ 86. Місцевий відмінок

1. У місцевому відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-і (-ї), -ові, -еві (-єві), -у (-ю)**:

1) закінчення **-і** (після голосного та апострофа – **-ї**) мають:

1.1) іменники чол. роду (переважно безсуфіксні) – назви неістот: *на ду́бі, на міся́ці, на по́версі, на поро́зі, на столі́, на язичі́; по асфаль́ті, по фунда́менті; при дні́, при столі́, при хара́ктері; в акті́, в ду́сі; у байра́ці, у бе́резі, у гру́нті, у декре́ті, у комп'ю́тері, у телефо́ні*.

Примітка 1. Деякі іменники цього зразка можуть мати варіантні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю)**, що залежить від місця наголосу в слові: *на льо́ді – на льодо́у, на ро́ді – на родо́у, на ста́ві – на ставу́, на то́рзі – на торго́у; у га́ї – у гаю́, у кра́ї – у краю́*;

1.2) іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м'якої груп: *на облі́ччі, на пись́мі, на підда́шші, на плечі́, на роздо́ріжжі; по завє́ршенні; при зга́рищі, при мо́рі, при узбі́ччі; в о́зері; у го́рі, у місті́, у навча́нні, у прізви́щі, у селі́, у сло́ві*;

2) закінчення **-у** (після голосного – **-ю**) мають:

2.1) іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к, -ак, -ик, -ок, -к-(-о), -еньк-, -ечк- (-ечок-), -ищ-** – назви неістот: *на держаку́, на літаку́; на до́щику; на мішку́, при підраху́нку, у буди́нку, у гуртку́, у ставку́; на ліжку́, на яє́чку, у війську́; при ба́теньку; у містечку́, у горі́щечку; по горі́щу*.

Наявні також і варіантні форми з **-ові**: *на / по / при / у держак**ові**, на / по / при / у літак**ові**, на / по / при / у будінк**ові**, на / по / при / у ліжк**ові*** та ін.;

2.2) іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *на льод**у**, на сніг**у**, на шлях**у**; по дах**у**; у сок**у**, у степ**у**, у яр**у**, у бо**ю**, у га**ю**.*

Примітка 1. Із прийменником **по** деякі іменники набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по дуб**у** і по дуб**і**, по Дніпр**у** і по Дніпр**і**, по міст**у** і по міст**і**, по навч**анн**ю і по навч**анн**і, по обліч**ч**ю і по обліч**ч**і, по озер**у** і по озер**і**, по пол**ю** і по пол**і**, по сел**у** і по сел**і**; на позначення часу вживається переважно закінчення **-і (-ї)**: *по закінч**енн**і, по обід**і***; зрідка – **-у (-ю)**: *по в**еч**ор**і** і по в**еч**ору, по досягн**енн**і і по досягн**енн**ю, по зав**ерш**ен**н**і і по зав**ерш**ен**н**ю, по закінч**енн**і і по закінч**енн**ю, по здійсн**енн**і і по здійсн**енн**ю.**

Примітка 2. Із прийменниками **в (у)** деякі іменники також набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *у по**тя**гу і у по**тя**зі;*

3) закінчення **-ові** у твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа – **-єві**) у м'якій та мішаній групах мають:

3.1) іменники чол. роду – переважно назви істот: *на / при ба**ть**ков**і**, на / при лісник**ові**; на / при в**ч**ител**еві**, на / при кон**еві**, на / при тов**ариш**ев**і**; на / при воді**є**в**і**;*

3.2) іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви недорослих істот): *на дит**я**тк**ові**, на левен**я**тк**ові**, на немовл**я**тк**ові**, на тел**я**тк**ові**, на хлоп**'я**тк**ові**, на ястр**уб**'ятк**ові**.*

Примітка 1. Іменники чол. роду твердої групи з основою на **-г, -к, -х**, безсуфіксні та із закінченням **-о** – назви осіб, а також іменники середн. роду із суфіксами зі значенням пестливості – назви істот, ужиті з прийменниками **на, у (в), по, при**, поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** мають і варіантні закінчення **-у (-ю)**: *на ба**ть**ков**і** і на ба**ть**ку, при співроб**і**тник**ові** і на співроб**і**тник**у**, на чума**к**ов**і** і на чума**к**у, на дит**я**тк**ові** і на дит**я**тку, на тел**я**тк**ові** і по тел**я**тку.*

Іменники чол. роду – назви істот (не осіб) мають поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** й закінчення **-і (-ї)**: *на зв**і**ров**і** і на зв**і**рі, на кит**ові** і на кит**і**, на осл**ові** і на осл**і**, на т**і**гр**ові** і на т**і**гр**і**; на вуж**еві** і на вуж**і**, на кон**еві** і на кон**і**, на л**ос**ев**і** і на л**ос**і; на буга**є**в**і** і на буга**ї**; **-ові** та **-у** – переважно в іменниках з основою на **-к**: *на борсук**ові** і на борсук**у**; на віслук**ові** і на віслук**у**; на в**ов**ков**і** і на в**ов**ку; на воя**к**ов**і** і на воя**к**у.**

Примітка 2. Із прийменником **по** іменники набувають варіантних закінчень **-ові, -еві (-єві)** та **-у (-ю)**: *по в**ов**ков**і** і по в**ов**ку, по л**ев**ов**і** і по л**ев**у; по буга**є**в**і** і по буга**ю**, по з**ай**цев**і** і по з**ай**цю; по вуж**еві** і по вуж**у**.*

Примітка 3. Окремі іменники – назви осіб чол. роду, вжиті з прийменниками **на, у (в), по, при**, мають три варіанти закінчень: **-ові / -у (-ю) / -і (-ї)** – у твердій групі, а в м'якій і мішаній групах – **-еві (-єві), -ю, -і (-ї)**: *на / у (в) / по / при кап**і**тан**ові**, кап**і**тан**у**, кап**і**тан**і**; на / у (в) / по / при прем'**є**р-міністр**ові**, прем'**є**р-міністр**у**, прем'**є**р-міністр**і**; на / у (в) / по / при проф**є**сор**ові**, проф**є**сору, проф**є**сор**і**; на / у (в) / по / при студ**є**нт**ові**, студ**є**нту, студ**є**нт**і**; на / у (в) / по / при уч**и**тел**еві**, уч**и**тел**ю**, уч**и**тел**і**; на / у (в) / по / при нос**і**єв**і**, нос**і**ю, нос**і**ї; на / у (в) / по / при неб**о**ж**еві**, неб**о**жу, неб**о**ж**і**; на / у (в) / по / при тов**ариш**ев**і**, тов**ариш**у, тов**ариш**і; на / у (в) / по / при чит**ач**ев**і**, чит**ач**у, чит**ач**і.*

§ 87. Кличний відмінок

1. Іменники II відміни у кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -е**:

1) закінчення **-у** мають іменники твердої групи, зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к-(-о)**, іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Пётрику, робітнику́* (і *робітні́че*), *сі́нку, ба́тьку, Іва́нку; погони́чу, слуха́чу, това́ришу; Лю́двігу, Дже́ку, Жа́ку, Фрі́дріху*, а також іменники *ді́ду, си́ну, та́ту*;

2) закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віта́лію, вчи́телю, Грі́цію, кра́ю, ліка́рю, міся́цю, розма́ю, ясе́ню*;

3) закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богда́не, Бо́же, го́лубе, дру́же, коза́че, мо́сте, о́рле, па́не, Оле́же* (й *Оле́гу*), *Пётре, по́сле, со́коле, Степа́не, чума́че; жёнче* (від *жнець*), *кра́вче, мо́лодче, хло́пче, шев́че* (але переважно: *бійцю́, украї́нцю, умі́льцю* та ін.); *Довбу́ше; гу́сляре, ма́ляре, тесля́ре, школя́ре; сто́роже*.

В окремих іменниках можливі варіанти: *повста́нцю* і *повста́нче, умі́льцю* і *умі́льче*;

4) закінчення **-е** мають прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, такі, як *Королéве, Рома́нове, Щого́леве, Глі́бове, Гуля́єве, Чугу́єве, Романі́шине, Степані́шине* та ін. і варіантні форми, спільні з називним відмінком: *Рома́нів, Чугу́їв, Королів, Щого́лів, Глі́бов, Гуля́єв, Романі́шин, Степа́нин*.

Географічні назви, до складу яких уходять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Льво́ве, Ки́єве, Лебеди́не*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *добро́дію бригади́ре, па́не лейтена́нте*.

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форми кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне особове ім'я: *бра́те Пётре, дру́же Грі́цію, коле́го Степа́не, ліка́рю Ігорю, па́не Віта́лію, побрати́ме Іва́не*.

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форми кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я, і прізвище: *дру́же Макси́менку; коле́го Євге́не Ониху́ку, па́не Кова́лю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника – загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *дру́же Макси́менко; коле́го Ониху́к, па́не Кова́ль*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володи́мire Хомичу́, Пётре Кузьми́чу, Яросла́ве Андрі́йовичу*.

Примітка 5. Іменники *гер, сер, сір* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *гер, сер, сір*.

Примітка 6. Іменник *Госпо́дь* у кличному відмінку має форму *Го́споди*; іменник *Христос* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Хри́сте, Христé*, рідко *Христóсе*.

3.1.1.2.2. Множина

§ 88. Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники II відміни мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я)**:

1) закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *батькі́, береги́, городи́, директори́, заводи́, класи́, ліси́, працівники́, футляри́*, але *дру́зі*.

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин), -ин, -їн** у множині втрачають **-ин (-їн)**: *громадяни́, кияни́, львів'яни́, селяни́; болгари́, татари́; хазяї́ (хазяїни́)*, але: *грузи́ни, осети́ни, руси́ни*;

2) закінчення **-і** (після голосного та апострофа – **-ї**) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *вєлетні́, герої́, ковалі́, купці́, лікарі́, обрі́ї, пазури́ (і па́зури), секретарі́, солов'ї́, теслярі́, школярі́; ножі́, слухачі́, товариши́; очі́ (зрідка ві́чі), плечі́*.

Примітка 1. Іменники чол. роду із числівниками **два, три, чотири** мають закінчення **-и, -і (-ї)**: *два хлопці́, три робітники́, чотири слухачі́*.

Примітка 2. В урочистому мовленні замість форми множини слова *брат* – *брати́* вживають форму збірності *браття́* (зрідка – *братове́*);

3) закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка мішаній групах) мають усі іменники середн. роду: *де́на (від дно́), міста́, пе́ра, стреме́на; прізви́ща, урви́ща; моря́, облі́ччя, підда́шшя, поля́, прислів'я́, роздорі́жжя́, умі́ння*.

Декілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини варіантні закінчення **-и** та **-а**: *ву́си – ву́са, ґрунті́ – заст. ґрунта́ (збірне), рукаві́ – рука́ва, хлібі́ – хліба́ (збірне)*, але тільки *ві́вса*.

Примітка. Іменник *Госпо́дь* форм множини не має.

§ 89. Родовий відмінок

1. У родовому відмінку множини іменники II відміни мають закінчення **-ів (-їв), нульове закінчення та -ей**:

1) закінчення **-ів** (після голосного та апострофа – **-їв**) мають іменники чол. роду та іменники середн. роду на **-е, -я**: *батькі́в, береги́в, ва́тїв, во́льтїв, герої́в, гра́мїв, дру́зів, доці́в, захисникі́в, ме́трїв, обрі́їв, о́мїв, підписі́в, робітникі́в, солда́тїв, солов'ї́в, степі́в, таті́в (множина тати́) і та́тїв (множина тати́), школярі́в; верхі́в'їв, відкритті́в, житті́в, міжгі́р'їв, морі́в, подві́р'їв, полі́в, покритті́в, почутті́в, прислів'їв*.

Примітка. Невелика група іменників чол. роду має і нульове закінчення (основу): *ва́тїв (ват), кілова́тїв (кілова́т), чо́ботїв (чобі́т)*, а також у сполученні із числівниками: *сто раз (і разі́в)*, але: *дні́в сім, разі́в сто*; *чолові́к сім і сім чолові́к*, тобто 'сім осіб', але: *сім чолові́ків* – 'сім осіб чоловічої статі', *чолові́к із дві́сті*, а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси **-ин, -їн**: *болга́р, громадя́н, селя́н, тата́р*, але: *ві́рме́нів, грузи́нів, осети́нів*;

2) нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о, -е** та більшість іменників на **-я** (переважно з попереднім м'яким подовженим приголосним **н**): *бажа́нь, бо́літ, вага́нь, верхові́ть, весі́ль, ві́дер, ві́кон, до́літ, завда́нь, засі́дань, кі́л, кі́лець, ко́ліс, міс́ць, озéр, облі́ч, пальт, пита́нь, підда́ш, поклика́нь, поло́тен, прізви́щ, роздорі́ж, серде́ць (і серце́), сі́л, слі́в, сприйня́ть, умі́нь, ху́тер, яе́ць*, але: *морі́в, полі́в* (рідко *піль*) та ін.

Примітка. У разі збігу двох приголосних у кінці основи з нульовим закінченням між ними часто з'являються голосні **о** або **е**: *ві́кон, па́сом, суко́нь; боли́тець, ві́дер, віко́нець, га́сел, ден* (від *дно*), *кі́лець, озéрець (озере́ць), ре́бер*;

3) закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *го́сте́й, ко́ней* і середн. роду: *оче́й* (і *віч*), *плече́й* (і *пліч*).

§ 90. Давальний відмінок

1. У давальному відмінку множини іменники чол. та середн. роду II відміни мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м'якій групі): *батька́м, працівника́м, слухача́м, трактора́м; ко́лінам, міста́м, прізви́щам, се́лам; лікаря́м, моря́м, об́рія́м, поля́м, шахтаря́м; а також бажа́нням, друзя́м, місця́м, облі́ччям, пита́нням, підда́шиям, роздорі́жжям, узві́шиям*.

§ 91. Знахідний відмінок

1. У знахідному відмінку множини іменники II відміни мають омонімічну форму або з називним, або з родовим відмінком множини:

1) іменники – назви істот мають закінчення, омонімічне з родовим відмінком множини: *вчителі́в, геро́їв, кравці́в, лікарі́в, олені́в, працівникі́в, хруці́в*, але: *піти́ у гварді́йці, перейти́ в робітниківі́*.

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакову з родовим відмінком: *волі́в* (і *волі́*), *ко́ней* (і *ко́ні*), *порося́ток* (і *порося́тка*);

2) усі іменники – назви неістот мають форму, омонімічну з називним відмінком множини: *берегі́, тракторі́; вантажі́, олі́вці́; міста́, сели́ща; моря́, облі́ччя, поля́, узві́шся*.

§ 92. Орудний відмінок

1. В орудному відмінку множини іменники II відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**:

1) закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій, зрідка в мішаній групах) мають іменники чол. і середн. роду: *берега́ми, працівника́ми, товари́шами, трактора́ми; ву́хами, міста́ми, прізви́щами, се́лами, яви́щами; коваля́ми, лікаря́ми, шахтаря́ми; знаряддя́ми, місця́ми, облі́ччями, поля́ми, роздорі́жжями, узві́шиями*;

2) закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. і середн. роду: *гістьми́* (і *го́стями*), *кіньми* (і *ко́нями*), *чобітьми́* (і *чобо́тями, чо́ботами*); *коліньми* (і *колі́нами*), *колісьми* (і *коле́сами*), *крі́льми́* (і *крі́лами*).

Примітка. Іменники середн. роду *о́ко, плече́* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има**: *очи́ма, плечі́ма*.

§ 93. Місцевий відмінок

1. У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на дуба́х, на працівника́х, у горизо́нтах, в озе́рах, у календаря́х; по ліса́х, при берега́х, при стола́х, у се́лищах; на учителя́х, на шахтаря́х, на чо́ботах (чобо́тях); на місця́х, на облі́ччях, на роздорі́жжях, на узві́шшях; по буди́нках, по міста́х, по се́лах, по га́ях, по о́брях*.

§ 94. Кличний відмінок

1. У кличному відмінку множини іменники II відміни мають форму, омонімічну з називним: *брати́, працівникі́; діячі́, товариші́; о́брїї, учителі́, лікарі́; моря́, поля́, се́ла*.

У поетичному та урочистому мовленні використовують форми на зразок *брато́ве, пано́ве, свато́ве*.

3.1.1.3. III відміна

§ 95. Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники III відміни мають закінчення **-ї**: *вані́лі, га́лузі, герáні, гідно́сті, кро́ві, любо́ві, мо́ці, незале́жності, не́хвороці́, но́чі, о́сені, о́сі, по́дорожі, прія́зні, ре́чі, со́лі, ста́лі, су́міші, ті́ні, фа́льші, фла́нелі, хоро́брості; Бе́ршаді́, Обо́ло́ні, Ру́сі, Ума́ні*.

Примітка 1. Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любóв, о́сінь, сіль, Білору́сь, Русь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідно́сти, незале́жності, ра́дості, сме́рти, че́сти, хоро́брості; кро́ви, любо́ви, о́сени, со́ли; Білору́си, Ру́сі*.

Примітка 2. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височи́нь, глибочи́нь, далечи́нь, широчи́нь*, крім знахідного та орудного, уживають зрідка; їх замінюють відповідні слововформи із суфіксом **-ин(-а)**: *височина́, глибочина́, широчина́*.

2. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни набувають закінчення **-ю**:

1) якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то після голосного перед закінченням цей приголосний подовжується (на письмі відповідна буква подвоюється): *вані́ллю, височі́нню, ві́ссю, га́луззю, герáнню, мі́ддю, мі́ццю, ні́чню, по́дорожжю, сі́ллю, су́мішню, ті́нню; Бе́ршаддю, Обо́ло́нню, Ру́ссю, У́манню*;

2) якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний (**б, п, в, м, ф**), а також на **р, шч** (буква **щ**), то подовження не відбувається: *ве́рф'ю, гідні́стю, жов́чю, кі́новар'ю, кро́в'ю, любо́в'ю, ма́тір'ю, незале́жністю, не́хворо́цю, Об'ю, при́язню, ра́дістю, я́кістю*.

4. У місцевому відмінку однини вживаємо закінчення **-і**: *у га́лузі, у до́повіді, у по́дорожі, у ра́дості, у со́лі, у ті́ні, на о́сі, при свідо́мості; в У́мані, на Обо́ло́ні, на Ру́сі, у Бе́ршаді*.

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *любо́ве, но́че, ра́досте, сме́рте, У́мане*.

§ 96. Множина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники III відміни мають закінчення **-і**: *відповіді́, ві́сті, но́чі, о́сі, по́дорожі, су́міші́, ті́ні*.

2. У родовому відмінку множини вживаємо закінчення **-ей**: *відо́мостей, відпові́дей, ві́стей, га́лузей, герáней, до́повідей, но́чей, областéй, осéй, по́дорожсей, су́мішей, ті́ней*.

3. У давальному відмінку множини вживаємо закінчення **-ям** (після шиплячого – **-ам**): *відповідя́м, ві́стя́м, герáням, о́сям, ті́ням; но́ча́м, по́дорожжам, су́мішам*.

4. В орудному відмінку множини вживаємо закінчення **-ями** (після шиплячого – **-ами**): *відповідя́ми, ві́стя́ми, герáнями, костя́ми* (рідко *кістьми́*), *о́сями; но́ча́ми, по́дорожжями, су́мішами*.

5. У місцевому відмінку множини вживаємо закінчення **-ях** (після шиплячого – **-ах**): *на герáнях, на о́сях, у відпові́дях, у ві́стях, у ті́нях; по но́чах, у по́дорожжях, у су́мішах*.

§ 97. Відмінювання слова МА́ТИ

	Однина	Множина
Н.	ма́т-и (рідко – ма́т-і́р)	ма́т-ер-і́
Р.	ма́т-ер-і́	ма́т-ер-і́в
Д.	ма́т-ер-і́	ма́т-ер-я́м
Зн.	ма́т-і́р	ма́т-ер-і́в
Ор.	ма́т-і́р'-ю	ма́т-ер-я́ми
М.	...ма́т-ер-і́	...ма́т-ер-я́х
Кл.	ма́т-и	ма́т-ер-і́

3.1.1.4. IV відміна

§ 98. Однина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники IV відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого – **-а**): *ві́м'я, галченя́, голуб'я́, гуся́, дитя́, ім'я́, козеня́, плéм'я, сі́м'я, ті́м'я*; *ко́лиця́, курча́, ло́шя́*.

2. У родовому відмінку однини вживаємо форми на **-ят-и** (після шиплячого – **-ат-и**) та **-ен-і**: *галченя́ти, голуб'я́ти, гуся́ти, дитя́ти, козеня́ти; ко́лиця́ти; курча́ти, ло́шя́ти; ві́мені (ві́м'я), і́мені (ім'я́), плéмені (плéм'я), сі́мені (сі́м'я), ті́мені (ті́м'я)*.

3. У давальному відмінку однини вживаємо форми на **-ят-і** (після шиплячого – **-ат-і**) та **-ен-і**: *галченя́ті, гуся́ті, дитя́ті, козеня́ті; курча́ті, ло́шя́ті; ві́мені (ві́м'ю), і́мені, плéмені, сі́мені (сі́м'ю), ті́мені (ті́м'ю)*.

4. В орудному відмінку однини вживаємо форму (без суфікса **-ят-, -ат-**) на **-ям** (після шиплячого – **-ам**), а іменники із суфіксом **-ен-** мають варіантні форми на **-ем, -ен і -ям**: *галченя́м, гуся́м; дитя́м, козеня́м; курча́м, ло́шя́м; ві́менем (ві́м'ям), і́менем (ім'я́м), плéменем (плéм'ям), сі́менем (сі́м'ям), ті́менем (ті́м'ям)*.

5. У місцевому відмінку однини вживаємо форми на **-ят-і** (після шиплячого – **-ат-і**) та **-ен-і**: *на галченя́ті; на курча́ті; в і́мені, у плéмені*; іменники *ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я* мають варіантні форми: *на ві́мені (ві́м'ї), на сі́мені (сі́м'ї), на ті́мені (ті́м'ї); по ві́мені (ві́м'ю), по сі́мені (сі́м'ю), по ті́мені (ті́м'ю)*.

§ 99. Множина

1. У називному та кличному відмінках множини іменники IV відміни мають форми на **-ят-а** (після шиплячого – **-ат-а**) та **-ен-а**: *гуся́та, теля́та*;

курча́та, лоша́та; іме́на́, племе́на́, але: *ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я* (ці іменники у множині відмінюємо як іменники II відміни).

2. У родовому відмінку множини іменники IV відміни мають нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого — **-ат**) і **-ен**: *гуся́т, теля́т; курча́т, лоша́т; іме́н, племе́н*, але: *ві́м'їв, сі́м'їв, ті́м'їв*.

3. У давальному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ам** (після шиплячого — **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гуся́там, теля́там; курча́там, лоша́там; іме́на́м, племе́на́м*, але: *ві́м'ям, сі́м'ям, ті́м'ям*.

4. У знахідному відмінку множини іменники IV відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *коліща́та; іме́на́, племе́на́; ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я*, з родовим відмінком (для назв людей): *дівча́т, хлоп'я́т* або обидві форми (для назв тварин): *гуся́т і гуся́та; курча́т і курча́та, ягня́т і ягня́та*.

5. В орудному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ами** (після шиплячого — **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гуся́тами, ягня́тами; курча́тами, лоша́тами; іме́на́ми, племе́на́ми*, але: *ві́м'ями, сі́м'ями, ті́м'ями*.

6. У місцевому відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ах** (після шиплячого — **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гуся́тах, на ягня́тах; на курча́тах, на лоша́тах; в іме́на́х, у племе́на́х*, але: *на ті́м'ях, у ві́м'ях, у сі́м'ях*.

3.1.2. Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

§ 100. Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

1. У називному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-и**: *в'язи́* ('тильна частина шиї'), *діти́, джінси́, збо́їни, каніку́ли, лю́ди, но́чви, окуля́ри, са́ни, сі́ни, Су́ми, сходи́, фінанси́, штани́*.

Примітка. Деякі іменники, зокрема *гу́си, ді́ти, ку́ри, лю́ди*, мають форму однини, але від інших основ: *гу́ска, дити́на, ку́рка, люди́на*;

2) закінчення **-і** (після голосного — **-ї**): *го́рдоци́, граблі́, двéрі, дріжджі́, коно́плі, но́жиці́, ра́доци́, хі́троци́, Черні́вці, помі́ї*;

3) закінчення **-а** (зрідка — **-я**): *ві́ла, воро́та, дро́ва, я́сла, я́сна, ві́нця*.

2. У родовому відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ей**: *гро́ше́й, двере́й, люде́й, сане́й, сіне́й*;

2) закінчення **-ів**: *в'язі́в, граблі́в* (і *грабе́ль*), *джінсі́в, дріжджі́в, кліщі́в, окуля́рів, сходи́в, фінансі́в, хі́троци́в, Черні́вці́в*;

3) нульове закінчення: *вил, воріт, дров, збоїн, канікул, конопель, лещат, нóжиць, нóчóв (ночв), Сум, ясел, ясен.*

3. У давальному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *весéлоц**ам**, віл**ам**, ворóт**ам** (і ворóт**ям**), в'яз**ам**, нóчв**ам**, рáдоц**ам**, Сум**ам**, схóд**ам**, фінáнс**ам**, штáн**ам** (і штáн**ям**), ясл**ам**.*

Винятки: *гусь**ам**, діть**ам**, курь**ам**, людь**ам**, сáнь**ам**, сінь**ам**;*

2) закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і, -ї, -я**: *грабл'я**м**, двéрь**ам**, нóжиц**ям**, Чернівц**ям**, помі**ям**, вінц**ям**.*

4. У знахідному відмінку вживаємо форми:

1) однакові з називним відмінком: *віл**а**, вінц**я**, грабл'і, конóплі, окуляр**и**, сáни, фінáнс**и**, ясл**а**;*

2) однакові з родовим відмінком (для назв людей): *діт**ей**, люд**ей**;*

3) однакові з родовим і називним відмінками (для назв деяких свійських тварин): *гус**ей** і гус**и**, кур**ей** і кур**и**.*

5. В орудному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *віл**ами**, нóчв**ами**, Сум**ами**, схóд**ами**, фінáнс**ами**; весéлоц**ами**, рáдоц**ами**;*

2) закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і, -ї, -я**: *вінц**ями**, грабл'я**ми**, конóпл**ями**, нóжиц**ями**, Чернівц**ям**, помі**ями**;*

3) закінчення **-ми**: *воріть**ми** (і ворóт**ами**), гріш**ми** (і грош**има**), гусь**ми**, двер**ми** (і двер**има**), діть**ми**, кур**ми**, людь**ми**, сань**ми** (і сань**ями**), сінь**ми**, штáнь**ми** (і штáн**ами**, рідше – штáн**ями**).*

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаємо закінчення **-ах, -ях**: *на віл**ах**, на ворóт**ах** (рідше – ворóт**ях**), на канікул**ах**, на нóжиц**ях**, на фінáнс**ах**, на штáн**ах** (рідше – на штáн**ях**), у джінс**ах**, у нóчв**ах**, у Сум**ах**, у ясл**ах**; на грабл'я**х**, у двéрь**ах**, у помі**ах**, у Чернівц**ях**.*

3. 2. Прикметник

За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділено на дві групи – тверду та м'яку.

§ 101. Тверда група прикметників

1. До твердої групи належать:

1) якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ий**: *босий, бурхливий, величний, веселий, весняний, відважний, відповідний, гіркий, глухий, довічний, житомирський, замощний, західний, книжний, майстерний, модний, молодий, навчальний, нагірний, народний, незалежний, новий, питомий, поперечний, постмодерний, поточний, працюючий, продажний, рідний, свіжий, семирічний, сізний, сірий, сліпий, старший, східний, творчий, телячий, тогобічний, тотожний, тугий, тямуючий, хоробрий, чистий, чотирикутний, чудовий, шляхетний, щасливий*;

2) присвійні прикметники із суфіксами **-ів** (після голосного та апострофа – **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа – **-їн**), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *Андріїв, батьків, Галин, дідів, доччін, Ігорів, Маріїн, нєнин, няньчин, шевців*;

3) усі короткі форми прикметників: *варт, вінен, гóден, готóв, жив, згóден, здорóв, зéлен, лáден, пéвен, пóвен, повінен, прав, рад, ясен*.

§ 102. М'яка група прикметників

1. До м'якої групи належать:

1) відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний **-н** і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ій** (після голосного – **-їй**): *будній, верхній, вечірній, всесвітній (кругосвітній), горóдній, давній (недавній), дорóжній (подорóжній), досвітній, достáтній, дру́жній (але дру́жний – з іншим значенням), житній, за́дній, крáйній, ку́тній, літній (повнолітній), майбу́тній, могу́тній, му́жній, незабу́тній, новітній, обі́дній (пообі́дній), осві́тній, осі́нній, остáнній, перéдній, пі́зній, порóжній, прису́тній (відсу́тній, посу́тній), пу́тній, ра́нній, самобу́тній, само́тній (але самі́тний), серéдній (посерéдній), спі́дній, сторо́нній, сусі́дній, ха́тній, худóжній та ін., а також замі́жня*;

2) усі прикметники на **-жній, -шній**, що походять від прислівників: *блі́жній, вну́трішній, вчорáшній, давні́шній, дома́шній, за́втрашній, зóвнішній, коли́шній, нині́шній, поздо́вжній, ра́нішній, спра́вжній, сьогóднішній, тепе́рішній, торі́шній (але цьогорі́чний), туте́шній та ін.; також прийдéшній, сінéшній та ін.;*

3) відносні прикметники з основою на **-й**: *безкра́йй, довгові́йй, короткоші́йй*; відносні прикметники з відтінком присвійності: *бра́тній, о́рлій*, а також якісний прикметник *сі́ній*.

§ 103. Зразки відмінювання прикметників

	Однина		
	Тверда група		
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	га́рн-ий	га́рн-е	га́рн-а
Р.	га́рн-ого	га́рн-ого	га́рн-ої
Д.	га́рн-ому	га́рн-ому	га́рн-ій
Зн.	= Н. або Р.	га́рн-е	га́рн-у
Ор.	га́рн-им	га́рн-им	га́рн-ою
М.	...га́рн-ому (-ім)	...га́рн-ому (-ім)	...га́рн-ій
Н.	бра́тів	бра́тов-е	бра́тов-а
Р.	бра́тов-ого	бра́тов-ого	бра́тов-ої
Д.	бра́тов-ому	бра́тов-ому	бра́тов-ій
Зн.	= Н. або Р.	бра́тов-е	бра́тов-у
Ор.	бра́тов-им	бра́тов-им	бра́тов-ою
М.	...бра́тов-ому (-ім)	...бра́тов-ому (-ім)	...бра́тов-ій
	М'яка група		
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	сі́н-ій	сі́н-є	сі́н-я
Р.	сі́нь-ого	сі́нь-ого	сі́нь-ої
Д.	сі́нь-ому	сі́нь-ому	сі́н-ій
Зн.	= Н. або Р	сі́н-є	сі́н-ю
Ор.	сі́н-ім	сі́н-ім	сі́нь-ою
М.	...сі́нь-ому (сі́н-ім)	...сі́нь-ому (сі́н-ім)	... сі́н-ій
Н.	безкра́-йй	безкра́-є	безкра́-я
Р.	безкра́й-ого	безкра́й-ого	безкра́й-ої
Д.	безкра́й-ому	безкра́й-ому	безкра́-йй
Зн.	= Н. або Р	безкра́-є	безкра́-ю
Ор.	безкра́-ім	безкра́-ім	безкра́й-ою
М.	...безкра́й-ому (безкра́-ім)	...безкра́й-ому (безкра́-ім)	...безкра́-йй

	Множина			
	Тверда група		М'яка група	
Н.	га́рн-і	бра́тов-і	сі́н-і	безкра́-ї
Р.	га́рн-их	бра́тов-их	сі́н-іх	безкра́-їх

Д.	га́рн-им	бра́тов-им	си́н-ім	безкра́-ім
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	га́рн-ими	бра́тов-ими	си́н-іми	безкра́-іми
М.	...га́рн-их	...бра́тов-их	...си́н-іх	...безкра́-іх

Примітка 1. Іменники прикметникового походження *будівничий, лютий* (місяць), *подорожній* і подібні відмінюємо як прикметники: *до будівничого, будівничі, з будівничими; лютого, у лютому*. Пор.: *сьогодні п'яте лютого і п'ятого лютого 2018 року*.

Примітка 2. Прикметники, складені з **-лиций**: *білолиций, блідолиций, круглолиций, повнолиций* та ін., відмінюємо так:

	Однина			Множина
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	
Н.	білолиц-ий	білолиц-е	білолиц-я	білолиц-і
Р.	білолиц-ого	білолиц-ого	білолиц-ої	білолиц-их
Д.	білолиц-ому	білолиц-ому	білолиц-ій	білолиц-им
Зн.	= Н. або Р.	білолиц-е	білолиц-ю	= Н. або Р.
Ор.	білолиц-им	білолиц-им	білолиц-ою	білолиц-ими
М.	...білолиц-ому (білолиц-ім)	...білолиц-ому (білолиц-ім)	...білолиц-ій	...білолиц-их

§ 104. Ступенювання прикметників

1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

1) суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий; дешев-ш-ий, солод-ш-ий*.

Додавання суфікса **-ш-** може зумовити появу звукосполучень, які на письмі позначаємо буквами **щ** і **жч**: *віщий, то́вщий* (поряд із *товсті́ший*); *блі́жчий, ва́жчий, ву́жчий, дорóжчий, ду́жчий, ні́жчий, тя́жчий* тощо;

2) слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *більш вда́лий, більш глибо́кий; менш вередлі́вий*;

3) деякі прикметники вищого ступеня порівняння утворюються від інших основ: *вели́кий – бі́льший, малі́й – ме́нший, га́рний – кра́щий, пога́ний – гі́рший*.

2. Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

1) **най-** до форми вищого ступеня: *на́йбі́льший, на́йкра́ща, на́йме́нше*;

2) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *на́йбі́льш зру́чний, на́йбі́льш сті́йка; на́йме́нш при́ємне*.

Для посилення ознаки додаємо до форм найвищого ступеня порівняння прикметників частки **що** і **як**; пишемо їх із прикметниками разом: *що́найсильні́ший; я́кна́йбі́льший, я́кна́йшви́дший*.

3.3. Числівник

§ 105. Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник *одін, одне (одно), одна* відмінюємо так:

	Однина			Множина
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	
Н.	одін	одне (рідше – одно)	одна	одні́
Р.	одного́	одного́	одні́єї (рідше – одно́ї)	одні́х
Д.	одному́	одному́	одні́й	одні́м
Зн.	= Н. або Р.	одне́ (одно́)	одну́	= Н. або Р.
Ор.	одні́м	одні́м	одні́єю (рідше – одно́ю)	одні́ми
М.	...одно́му (одні́м)	...одно́му (одні́м)	...одні́й	...одні́х

Примітка. У займенниках *одін до одного, одін одному, одін з одним* та ін. наголос у словах *о́дного, о́дному, о́дній* та ін. – на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюємо так:

Н.	два	дві	три	чоти́ри
Р.	двох	двох	трьох	чотирьо́х
Д.	двом	двом	трьом	чотирьо́м
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	двома́	двома́	трьома́	чотирма́
М.	...двох	...двох	...трьох	... чотирьо́х
Н.	п'ять	шість	сім	вісім
Р.	п'яти́, п'ятьо́х	шесті́, шістьо́х	семі́, сімо́х	восьмі́, вісьмо́х
Д.	п'яти́, п'ятьо́м	шесті́, шістьо́м	семі́, сімо́м	восьмі́, вісьмо́м
Зн.	п'ять або п'ятьо́х	шість або шістьо́х	сім або сімо́х	вісім або вісьмо́х
Ор.	п'ятьма́, п'ятьома́	шістьма́, шістьома́	сьома́, сімома́	вісьма́, вісьмомо́ма
М.	...п'яти́, п'ятьо́х	...шесті́, шістьо́х	...семі́, сімо́х	...восьмі́, вісьмох

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюємо числівники *дев'ять, десять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять, два́дцять, три́дцять*.

4. Складні числівники *п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т* відмінюємо за таким зразком:

Н.	п'ятдеся́т
Р.	п'ятдесяти́, п'ятдесятьо́х

Д.	п'ятдесяти́, п'ятдесятьо́м
Зн.	п'ятдеся́т або п'ятдесятьо́х
Ор.	п'ятдесятьма́, п'ятдесятьома́
М.	...п'ятдесяти́, ...п'ятдесятьо́х

5. Складні числівники *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюємо за такими зразками:

Н.	двісті	п'ятсот
Р.	двохсо́т	п'ятисо́т
Д.	двомста́м	п'ятиста́м
Зн.	двісті	п'ятсот
Ор.	двомаста́ми	п'ятьмаста́ми, п'ятьомаста́ми
М.	...двохста́х	...п'ятиста́х

6. У складених кількісних числівниках відмінюємо всі частини: з *чотирьохсот сімдесяти́ восьми́ тисяч шістсот п'ятдесяти́ дев'яти́* (гривень).

7. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках мають закінчення **-а**: *сорока́, дев'яноста́, ста́*.

8. Збірні числівники *двоє, обое́, троє* в непрямих відмінках мають форми від *два, оба́* (давня форма), *три*: *двох, двом...*, *обо́х, обом...*, *трьох, трьом...*

9. Збірний числівник *обидва (обидві)* має в непрямих відмінках такі форми: *обо́х, обом, обома́, на обо́х*.

10. Збірні числівники *чотверо, п'ятеро, шістьеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьо́х, чотирьо́м..., п'ятьо́х, п'ятьо́м..., шістьо́х, шістьо́м...* та ін.

11. Числові назви *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюємо як іменники відповідних відмін.

12. Неозначено-кількісні числівники *кільканадцять, кількадесят* відмінюємо як числівник *п'ять*: *кільканадцяти́ і кільканадцятьо́х, кількадесятьма́ і кількадесятьома́*.

§ 106. Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюємо як прикметники твердої групи: *пе́рший (пе́рша, пе́рше), дру́гий, четве́ртий, п'я́тий, шосто́гий*,

сьо́мий, во́сьмий, дев'я́тий, деся́тий, одина́дцятий, двана́дцятий..., два́дцятий, три́дцятий, сороко́вий, п'ятдеся́тий, ші́стдеся́тий, сі́мдеся́тий, ві́сімдеся́тий, дев'яно́стий, со́тий, дво́хсо́тий, трьо́хсо́тий, чоти́рьохсо́тий, п'яти́со́тий..., ті́сячний, дво́хті́сячний, трьо́хті́сячний, чоти́рьохті́сячний, п'яти́ті́сячний..., мі́льйо́нний, дво́хмі́льйо́нний, трьо́хмі́льйо́нний, чоти́рьохмі́льйо́нний, п'яти́мі́льйо́нний...; числі́вник *трéтий* (*трéтя*, *трéте*) відмінюємо як прикметник м'якої групи.

2. У складених порядкових числівниках відмінювана остання частина: *ві́сімдеся́т во́сьмий, ві́сімдеся́т во́сьмого, ті́сяча дев'ятсо́т дев'яно́сто пе́ршого (року), у ті́сяча сі́мсо́т ві́сімдеся́т дев'я́тому (році), у дві ті́сячі ві́сімна́дцятому (році).*

Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: *пе́рше бе́резня, ші́стий по́верх.*

Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцеву частину порядкового слова пишемо з дефісом: *5-й по́верх, на 36-му кіломе́трі, після 7-ї годі́ни* (але у позначеннях дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишемо: *1 сі́чня 2000 року, 120 сторі́нка, 1 тис́ячолі́ття, ХХІ столі́ття).*

§ 107. Відмінювання дробових числівників

1. Дробові числівники читаємо так: $\frac{1}{2}$ – *одна́ дру́га*, $\frac{1}{3}$ – *одна́ трéтя*, $\frac{1}{4}$ – *одна́ четве́рта*, $\frac{2}{3}$ – *дві трéтіх*, $\frac{2}{7}$ – *дві сьо́мих*, $\frac{3}{4}$ – *три четве́ртих*, $\frac{3}{5}$ – *три п'яти́х*, $\frac{4}{3}$ – *чоти́ри трéтіх*, $\frac{5}{2}$ – *п'ять дру́гих*, $\frac{9}{10}$ – *де́в'ять деся́тих*.

Відмінюємо їх як звичайні числівники: *дво́м трéтім, трьо́ма п'яти́ми; ді́літи на одну́ два́дцяту.*

Полови́на ($\frac{1}{2}$), *трети́на* ($\frac{1}{3}$), *чверть* ($\frac{1}{4}$) відмінюємо як іменники.

2. Числівники *півтора́* (*ві́дрá, кілогра́ма, кіломе́тра*), *півтори́* (*добі́, грі́вні, ті́сячі*), *півтора́ста* невідмінювані.

3.4. Займенник

§ 108. Особові займенники

1. Відмінювання особових займенників:

	Однина		Множина	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	мене́ (до мене́)	тебе́ (до тебе́)	нас	вас
Д.	мені́	тобі́	нам	вам
Зн.	мене́ (на мене́)	тебе́ (на тебе́)	нас	вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	на́ми	ва́ми
М.	...мені́	...тобі́	...нас	...вас

	Однина			Множина
Н.	він	воно́	вона́	вони́
Р.	його́ (до нього)		її́ (до неї́)	їх (до них)
Д.	йому́		їй	їм
Зн.	його́ (на нього)		її́ (на неї́)	їх (на них)
Ор.	ним		не́ю	ні́ми
М.	...нього́му (ні́м)		...ні́й	...них

2. Форми займенника третьої особи (*він, вона́, оно́, вони́*) після прийменників уживаємо з приставним **н**: *до нього, на неї́, з них*.

Орудний відмінок має форму з **н** і без прийменника: *ним, не́ю, ні́ми*.

§ 109. Зворотний займенник

1. Відмінювання зворотного займенника:

Н.	—
Р.	себе́ (до себе́)
Д.	собі́
Зн.	себе́ (на себе́)
Ор.	собо́ю
М.	...собі́

§ 110. Присвійні займенники

1. Відмінювання присвійних займенників:

	Однина			Множина
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	
Н.	мій	моє́	моя́	мої́
Р.	мого́	мого́	моєї́	мої́х
Д.	моє́му	моє́му	мої́й	мої́м
Зн.	= Н. або Р.	моє́	мою́	мої́х
Ор.	мої́м	мої́м	моєю́	мої́ми
М.	...моє́му (мої́м)	...моє́му (мої́м)	...мої́й	...мої́х

2. Так само відмінюємо займенники *твій, свій*.

3. Займенники *наш, ваш* відмінюємо як прикметники твердої групи.

4. Займенник *їхній* відмінюємо як прикметник м'якої групи.

§ 111. Вказівні займенники

1. Відмінювання вказівних займенників:

	Однина			Множина
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	
Н.	той	те	та	ті
Р.	того́	того́	тієї́ (рідко – тої́)	тих
Д.	тому́	тому́	тій	тим
Зн.	= Н. або Р.	те	ту	= Н. або Р.
Ор.	тим	тим	тією́ (рідко – тою́)	тіми
М.	...то́му (ті́м)	...то́му (ті́м)	...тій	...тих

Так само відмінюємо займенник *отой*.

	Однина			Множина
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	
Н.	цей	це	ця	ці
Р.	цього́	цього́	цієї́	цих
Д.	цьому́	цьому́	цій	цим
Зн.	= Н. або Р.	це	цю	= Н. або Р.
Ор.	цим	цим	цією́	цими
М.	...цьо́му (ці́м)	...цьо́му (ці́м)	...цій	...цих

Так само відмінюємо *оцей* та рідковживаний варіант *сей*.

§ 112. Питальні займенники

1. Відмінювання питальних займенників:

Н.	хто	що
Р.	кого́	чого́
Д.	кому́	чому́
Зн.	кого́	що
Ор.	ким	чим
М.	...ко́му (кі́м)	...чо́му (чі́м)

	Однина			Множина
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	
Н.	чий	чиє́	чия́	чиї́
Р.	чийо́го	чийо́го	чиєї́	чиї́х
Д.	чийо́му (чиє́му)	чийо́му (чиє́му)	чийї́	чиї́м
Зн.	= Н. або Р.	чиє́	чию́	= Н. або Р.
Ор.	чиї́м	чиї́м	чиєю́	чиї́ми
М.	...чийо́му (чиє́му, чиї́м)	...чийо́му (чиє́му, чиї́м)	...чийї́	...чиї́х

Займенники *який*, *котрий* відмінюємо як прикметники твердої групи.

§ 113. Означальні займенники

Відмінювання означальних займенників

	Однина			Множина
	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	
Н.	весь (увесь, ввесь)	все (усе)	вся (уся)	всі (усі)
Р.	всього (усього) [до всього (усього)]		всієї (усієї)	всіх (усіх)
Д.	всьому (усьому)		всій (усій)	всім (усім)
Зн.	= Н. або Р.	все (усе)	всю (усю)	= Н. або Р.
Ор.	всім (усім)		всією (усією)	всіма (усіма)
М.	...всьому (усьому), ...всім (усім)		...всій (усій)	...всіх (усіх)

Примітка 1. У всіх відмінках у чергується з **в** за загальним правилом (див. § 23).

Займенники *ко́жен (ко́жний), вся́кий, всі́лякий, са́мий і са́мий (са́мий хлі́б, але то́й са́мий), са́м (сама́, са́мі)* відмінюємо як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до ме́не, до те́бе, на се́бе, з ньо́го, у не́ї, бі́ля ко́го (ко́гось), від то́го, від чо́го (чо́гось), у цьо́го, з усьо́го, на то́му, при цьо́му, у чо́му (чо́мусь), в усьо́му.*

Але коли прийменник поєднується не із займенником, а з іншою частиною мови, від якої цей займенник залежить, то наголос не змінюється: *до йо́го хати́, до її́ до́му.*

§ 114. Складні займенники (неозначені й заперечні)

Відмінювання складних займенників

1. Займенники, до складу яких уходять частки **аби-, де-, ні-, -небудь, -сь**, відмінюємо так:

1) *аби́хто, аби́кого, аби́ в ко́го, аби́кому, аби́ким, аби́ з ким, аби́ на ко́му (і аби́ на кім);*

2) *аби́який, аби́якого, аби́якому, аби́яким, аби́ з яки́м, аби́ на яко́му (і аби́ на яки́м);*

3) *де́хто, де́кого, де́кому, де́ з ким, де́ на ко́му (і де́ на кім), на де́кому;*

4) *де́який, де́якого, де́яким, на де́яких (і де́ на яких);*

5) *котри́йсь, котро́гось, котро́мусь, котри́мсь, на котро́мусь;*

6) *ніхто́, ніко́го, ніко́му, ніки́м, ні з кі́м, ні на ко́му (і ні на кім);*

7) *нія́кий, нія́кого, нія́кому, нія́ким, ні на я́кому (і ні на я́кім);*

8) *хто-не́будь, ко́го-не́будь, ко́му-не́будь, ким-не́будь, на ко́му-не́будь;*

9) *хто́сь, ко́гось, ко́мусь, кимсь (і кі́мось), у ко́мусь;*

10) *чийсь, чийо́гось, чийо́мусь (і чие́мусь), чий́мсь (і чий́мось), на чийо́мусь (і на чие́мусь, чий́мсь, чий́мось);*

11) *що-бу́дь, чо́го-бу́дь, чо́му-бу́дь, чим-бу́дь, на чо́му-бу́дь* (і на *чім-бу́дь*);

12) *що-не́будь, чо́го-не́будь, чо́му-не́будь, чим-не́будь, на чо́му-не́будь* (і на *чім-не́будь*);

13) *щось, чо́гось, чо́мусь, чимсь* (і *чімось*), *на чо́мусь* (і на *чімсь, чімось*).

Примітка. Займенникові числівники *де́кілька, кі́лька, скі́льки, сті́льки* відмінюємо як числівник *два*: *де́кілько́х, де́кілько́м, де́кількома́*; *бага́то* відмінюємо так: *багати́ох, багати́ом, багати́ма і багати́ома́*.

3.5. Дієслово

§ 115. Дійсний спосіб

1. Теперішній час.

1.1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

I дієвідміна						
	Однина			Множина		
1 ос.	ід- у́	кол- ю́	чу́- ю	ід-емó	ко́л-емо	чу́-емо
2 ос.	ід-éш	ко́л-еш	чу́-єш	ід-етé	ко́л-ете	чу́-ете
3 ос.	ід-é	ко́л-е	чу́-є	ід-у́ть	ко́л-ють	чу́-ють
II дієвідміна						
	Однина			Множина		
1 ос.	робл- ю́	ба́ч-у	го́-ю	ро́б-имо	ба́ч-имо	го́-їмо
2 ос.	ро́б-иш	ба́ч-иш	го́-їш	ро́б-ите	ба́ч-ите	го́-їте
3 ос.	ро́б-и ть	ба́ч-и ть	го́-ї ть	ро́бл-я ть	ба́ч-а ть	го́-я ть

За такими зразками відмінюємо й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

2. Поділ дієслів на дієвідміни:

2.1. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) дієслова поділено на дві дієвідміни: першу (I) і другу (II).

2.2. Лише чотири дієслова (див. пункт 4 цього параграфа) становлять окрему групу.

2.3. До I дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють)**.

2.4. До II дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять)**.

2.5. Визначаючи особові закінчення дієслів, потрібно враховувати те, що:

1) дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до II дієвідміни:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
ба́чи-ти	ба́ч-у	ба́ч-а ть
ва́рі-ти	ва́р-ю́	ва́р-я ть
до́ї-ти	до́-ю́	до́-я ть
ле́ті-ти	ле́ч-у́	ле́т-я ть
си́ді-ти	си́дж-у́	си́д-я ть
крича́-ти	крич-у́	крич-а ть

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти**: *булькотіти*, *бурмотіти*, *муркотіти*, *цокотіти*, а також дієслова *бо́я-тися*, *сто́я-ти* (з основою на **-я**), *спа́-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *бі́г-ти* (з основою на приголосний);

2) усі інші дієслова належать до I дієвідміни, а саме:

2.1) дієслова з односкладовою інфінітивною основою на голосні **-и, -у**, які зберігаються в дієвідмінюваних формах, а також похідні від них:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
ви́-ти (док. зави́-ти)	ви́-ю	ви́-ю ть
жи́-ти	жив-у́	жив-у́ ть
кри́-ти	кри́-ю	кри́-ю ть
ми́-ти	ми́-ю	ми́-ю ть
ни́-ти	ни́-ю	ни́-ю ть
ши́-ти	ши́-ю	ши́-ю ть
чу́-ти	чу́-ю	чу́-ю ть

В особових формах дієслів *бі́ти*, *ви́ти* (док. *зві́ти*), *лі́ти*, *пі́ти* кореневий голосний **и** не зберігається: *б'ю* – *б'ють*, *в'ю* – *в'ють*, *л'ю* – *л'ють*, *п'ю* – *п'ють*;

2.2) дієслова з основою інфінітива на **-і-**, що зберігається у формах дієвідмінювання:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
білі́-ти	білі́-ю	білі́-ю ть
жовті́-ти	жовті́-ю	жовті́-ю ть
сині́-ти	сині́-ю	сині́-ю ть

2.3) дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного, а також після шиплячого, коли це **-а-** в дієвідмінюваних формах зберігається, та дієслова з основою інфінітива на **-я-**:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
гна́-ти	жен-ý	жен-ýть
закиса́-ти	закиса́-ю	закиса́-ють
міша́-ти	міша́-ю	міша́-ють
писа́-ти	пиш-ý	пи́ш-уть
сі́я-ти	сі́-ю	сі́-ють

2.4) дієслова з основою інфінітива на **-ува-** (**-юва-**), які у формах теперішнього часу та майбутнього часу дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-**:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
буд-ува́-ти	буд-ý-ю	буд-ý-ють
гор-юва́-ти	гор-і́ю-ю	гор-і́ю-ють
намал-юва́-ти	намал-і́ю-ю	намал-і́ю-ють

Примітка. Від суфікса **-ува-** (**-юва-**) потрібно відрізнити суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-ва́-ти* – *бу-ва́-ю*, *бу-ва́-ють*; *відчу-ва́-ти* – *відчу-ва́-ю*, *відчу-ва́-ють*, але: *ку-ва́-ти* – *ку-ю́*, *пізна-ва́-ти* – *пізна-ю́*, *ста-ва́-ти* – *ста-ю́*.

2.5) дієслова з основою інфінітива на **-оло-**, **-оро-**:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
полó-ти	пол-і́ю	пол-і́ють
поборó-ти	побор-і́ю	побор-і́ють

2.6) дієслова з основою інфінітива на **-ну-**:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
гля́ну-ти	гля́н-у	гля́н-уть
кі́ну-ти	кі́н-у	кі́н-уть

2.7) дієслова з основою інфінітива на приголосний:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
нес-ті́	нес-ý	нес-ýть
па́с-ти	пас-ý	пас-ýть
те́р-ти	тр-у	тр-уть

2.8) дієслова з основою на **-ота-**:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
бульк-ота́-ти	булькоч-ý	булькоч-уть
мурк-ота́-ти	муркоч-ý	муркоч-уть

2.9) окремі дієслова:

Інфінітив	1 ос. однини	3 ос. множини
-----------	--------------	---------------

жа́-ти	жн-у	жн-уть
іржа́-ти	ірж-у́	ірж-у́ть
реві́-ти (і ревті́)	рев-у́	рев-у́ть
сла́-ти (= поси́лати)	шл-ю	шл-ють
сла́-ти (= стелі́ти)	стел-ю́	стел-ю́ть
хоті́-ти	хоч-у	хоч-уть

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим **р** основи наявний **е**, втрачають його **і** в особових формах, **і** у формах наказового способу: *завме́р-ти* – *замр-у́*, *замр-у́ть*, *замр-і́*; *те́р-ти* – *тр-у*, *тр-у́ть*, *тр-и*; *упе́р-ти* – *упр-у́*, *упр-у́ть*, *упр-і́*, але: *де́рти* – *дер-у́*, *дер-у́ть*, *дер-і́*; *же́р-ти* – *жер-у́*, *жер-у́ть*, *жер-і́*.

3. Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках:

3.1. У дієсловах І дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г** → **ж**, **к** → **ч**, **х** → **ш**, **з** → **ж**, **с** → **ш**, **т** → **ч**, **ст** → **шч** (буква **щ**), **ск** → **шч** (буква **щ**) у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти́* – *мо́жу*, *мо́жеш*; *пекти́* – *печу́*, *пече́ш*; *колиха́ти* – *колиш́у*, *колі́шеш*; *в'язáти* – *в'яз́у*, *в'я́жеш*; *чесáти* – *чес́у*, *че́шеш*; *хоті́ти* – *хоч́у*, *хоче́ш*; *свистáти* – *сви́щу*, *сві́щеш*; *полоска́ти* – *поло́щу*, *поло́щеш*.

3.2. У дієсловах II дієвідміни в першій особі однини приголосні **д**, **т**, **з**, **с** змінюються на **дж**, **ч**, **ж**, **ш**, а **зд**, **ст** → **ждж**, **шч** (буква **щ**): *води́ти* – *вод́жу*, *верті́ти* – *верчу́*, *возі́ти* – *во́жу*, *носи́ти* – *но́шу*; *і́здити* – *і́жджу*, *ві́мстити* – *ві́мощу*.

Примітка. У дієслові *бі́гти* й похідних від нього *забі́гти*, *прибі́гти* та ін., що належать до II дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду): *бі́гти* – *бі́жу*, *бі́жиш*.

3.3. Приголосні **г**, **з** змінюються на **ж**; **к**, **т** → **ч**; **с** → **ш**; **д**, **дз** → **дж**; **ст**, **ск** → **шч** (буква **щ**):

1) у дієприкметниках перед суфіксом **-ен(-ий)**: *перемо́жений*, *во́жений*, *пече́ний*, *кру́чений*, *но́шений*, *збу́джений*, *ві́їжджений*, *ві́мощений*, *пу́щений*;

2) у похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а-**: *заморо́жувати*, *вико́чувати*, *вино́шувати*, *розко́шувати*, *прина́дждувати*, *ви́їжджувати*, *вимо́щувати*; *походжа́ти*, *саджа́ти*, але: *заважа́ти*, хоч *завáдити*, *завáджу*;

3) у віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(-я)**: *відно́шення*, *розхо́дження*, *розгні́дження*, *спро́щення*, але перед **-інн(-я)** ці приголосні зберігаються: *води́ння*, *возі́ння*, *гні́здіння*, *круті́ння*, *носі́ння*.

Примітка 1. У дієсловах II дієвідміни після губних перед **я**, **ю** з'являється **л**: *ку́плять*, *ло́влять*, *ло́млять*, *лю́блять*; *ку́плю*, *ло́влю*, *ло́млю*, *лю́блю*.

Л з'являється також після губних:

1) у дієприкметниках на **-ен(-ий)**: *зро́блений*, *ку́плений*, *розгра́флений*;

2) у дієприслівниках на **-ячи**: *гу́блячи*, *лю́блячи*, *ро́блячи*;

3) у віддієслівних іменниках перед **-енн-(-я)**: *здеше́влення, погли́блення*.

Примітка 2. Постфікс **-ся (-сь)** із дієсловами пишемо разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть-**: *б'є́ться, лле́ється, сме́ється*.

4. Форми дієслів **да́ти, ї́сти, відпові́сті** (та інших з компонентом **-вісти**), **бу́ти**:

4.1. Дієслова *да́ти, ї́сти, відпові́сті, розпо́вісті* та інші на **-вісти**, а також *бу́ти* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень дієслів теперішнього часу (або майбутнього часу доконаного виду) окрему групу:

	Однина			Множина		
1 ос.	дам	їм	відпові́м	дамó	їмó	відпові́мó
2 ос.	дасі́	їсі́	відпові́сі	дасте́	їсте́	відпові́сте
3 ос.	дасть	їсть	відпові́сть	даду́ть	їдя́ть	але: дадуть відпові́дь

Від дієслова *бу́ти* вживаємо тільки форму *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини – *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживані ще архаїчні форми: для другої особи однини – *єси́*, а для третьої особи множини – *суть*.

5. Майбутній час:

5.1. Майбутній час дієслів:

1) недоконаного виду вживаємо в таких формах:

1.1) особових формах допоміжного дієслова *бу́ти* – *бу́ду, будеш, буде, будемо* (зрідка *будем*), *будете, будуть* + інфінітив: *бу́ду писа́ти, будете ходи́ти*;

1.2) особових формах, утворених з інфінітива та скорочених особових форм колишнього дієслова *я́ти* (*иму́...*) – **-му, -меш, -ме, -мемо** (зрідка **-мем**), **-мете, -муть**, що стали дієслівними закінченнями: *пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо* (зрідка *пекти́мем*), *пекти́мете, пекти́муть*;

2) доконаного виду вживаємо в таких формах:

2.1) префікс + теперішній час: *зроблю́, напишу́*;

2.2) деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду із закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *гри́мну, ля́жу, пу́щу, сту́кну*.

6. Минулий і давноминулий час:

6.1. Дієслова минулого часу особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або нульове закінчення в чол. роді, **-ла** – у жін. роді, **-ло** – у середн. роді однини, **-ли** – у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; бра́ла, несла́, пекла́; бра́ло, несло́, пекло́; бра́ли, несли́, пекли́*.

6.2. Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бути**: *ходів був, ходіла була, ходіли були*.

Примітка 1. Про чергування **о, е** з **і** в дієсловах *вів, ніс, ріс* та ін. див. § 9, п. 1е. За аналогією до форм *вів, ніс, стеріг* та ін., у яких **о, е** чергуються з **і**, утворилися такі форми, як *запріг* (від *запрягті*), *ліг* (від *лягті*), де маємо **і** замість **я**.

Примітка 2. У дієсловах, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **н** з особовими закінченнями, відповідний суфікс **-ну-** у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс **-ну-** ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу із суфіксом **-ну-** або без нього немає: *збліднути* – *зблід*, *зблідла*; *посóхнути* – *посóхти* – *посóхнув*, *посóх*, *посóхнула*, *посóхла*; *слабнути* – *зслабти* – *зслаб*, *зслабла*; *тягнути* – *тягті* – *тягнув*, *тягнула* – *потяг*, *тягла*.

Примітка 3. Постфікс **-ся** після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого часу та закінчень першої особи однини, множини й другої особи множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду може змінюватися на **-сь** в усному мовленні та художньому стилі: *узя́тись, узя́всь, узяла́сь, узяло́сь, узяли́сь*; *візьме́сь, візьметесь*; *бра́тимусь, бра́тимемось, бра́тиметесь*. У формі однини чол. роду минулого часу це буває тільки після приголосного **в**: *знайшо́всь, одягну́всь, усміхну́всь*, але: *стері́гся, облі́кся* та ін.

§ 116. Наказовий спосіб

1. Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос. однини	-и	-Ø (нульове закінчення)
1 ос. множини	-імо (-ім),	-мо
2 ос. множини	-іть,	-те

2. Закінчення **-и, -імо (-ім), -іть** звичайно бувають:

1) під наголосом: *бері́, бері́мо (бері́м), бері́ть; живі́, живі́мо (живі́м), живі́ть; іді́, іді́мо (іді́м), іді́ть; печі́, печі́мо (печі́м), печі́ть; припусті́, припусті́мо (припусті́м), припусті́ть;*

2) у дієсловах із наголошеним префіксом **ви-**: *ві́бери, ві́берімо (ві́бері́м), ві́беріть; ві́жени, ві́женімо (ві́жені́м), ві́женіть* та ін., які без префікса мають кінцевий наголос: *бері́, бері́мо (бері́м), бері́ть; жені́, жені́мо (жені́́м), жені́ть;*

3) у дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивну́ти* – *кивні́, кивні́мо (кивні́́м), кивні́ть; крі́кнути* – *крі́кни, крі́кнімо (крі́кні́́м), крі́кніть; моргну́ти* – *моргни́, моргни́мо (моргни́́м), моргни́ть; сту́кнути* – *сту́кни, сту́кнімо (сту́кні́́м), сту́кніть;*

4) у дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкрéсли, підкрéслимо (підкрéслим), підкрéслить; прові́три, прові́тримо (прові́трим), прові́трите*.

3. В інших дієсловах ненаголошеного голосного в закінченнях наказового способу немає:

1) після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ші́ймо, ші́йте*;

2) після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, шч** (буква **щ**), **р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); си́п, си́пмо, си́пте; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́м, ознайо́мте; рі́ж, рі́жмо, рі́жте; поклі́ч, поклі́чмо, поклі́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; мори́, мори́мо, мори́те; пові́р, пові́рмо, пові́рте*;

3) після приголосних **д, т, з, с, л, н** ненаголошений голосний у закінченнях також зникає, причому ці приголосні стають м'якими: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чи́стьмо, чи́стьте; злязь, зля́зьмо, зля́зьте; пові́сь, пові́сьмо, пові́сьте; ві́зволь, ві́звольмо, ві́звольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте*.

Примітка 1. Від дієслова *і́сти* утворюються такі форми наказового способу: *їж, ї́жмо, ї́жте*; від дієслів *допові́сті, розпові́сті* звичайно вживаємо форми: *доповідáй (від доповідáти), розповідáй (від розповідáти)*.

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бі́гти – бі́жй, бі́жймо (бі́жйім), бі́жйть; лягті́ – ля́ж, ля́жмо, ля́жте; пекті́ – печі́й, печі́ймо (печі́йм), печі́ть* (пор. теперішній або майбутній час: *бі́жу, ля́жу, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах на зразок *каза́ти, писа́ти, бреха́ти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *каза́ти – ка́жй, ка́жймо (ка́жйім), ка́жйть; писа́ти – пи́шй, пи́шймо (пи́шйім), пи́шйть; бреха́ти – (не) бре́шй, (не) бре́шйть* (пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́*).

Примітка 3. Усі дієслова із суфіксом **-ува- (-юва-)** мають перед закінченням наказового способу голосний **у (ю)**: *вимі́рюй, просмо́люй, розка́зуй*.

§ 117. Умовний спосіб

1. Частки **б, би** в умовному способі пишемо окремо; **б** пишемо після слів, що закінчуються на голосний: *я хоті́ла б; вона б сказа́ла; ра́да б узя́ти; я б про це розпо́вів; би* – після слів, що закінчуються на приголосний: *я хоті́в би; він би сказа́в; я міг би взя́ти; він би це да́вно був зробі́в*.

§ 118. Неозначена форма дієслова (інфінітив)

1. Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *гли́бшати, годувáти, ду́мати, жи́ти, кину́ти, лі́зти, мандрува́ти, нести́, пекті́й, пекті́ся (пекті́сь), ре́вти, розумі́ти, стоя́ти, ході́ти, хоті́ти*.

Примітка 1. В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на **-ть**, коли основа дієслова закінчується на голосний: *братъ, казѣть, кѣнуть, терпѣть, ходѣть*.

Примітка 2. Про форми із суфіксом **-ну-** й без нього див. у примітці 2 до пункту 6 § 115; там же в примітці 3 див. про постфікс **-ся (-сь)**.

§ 119. Дієприкметник

1. В українській мові розмежовують:

1) дієприкметники активного стану:

1.1) теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** (уживані переважно як прикметники та іменники): *живу́чий, квіту́чий, лежа́чий, стоя́чий*;

1.2) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зжѡвклий, навіслий, осілий, почорнілий*.

2) дієприкметники пасивного стану минулого часу:

2.1) на **-ний (-аний, -яний, -ений, -єний), -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний (-а, -е)**: *(зі)гнаний, (по)сіяний, (с)тво́рений, окрі́лений, (за)го́єний, (з)будѡваний, скопѣйѡваний, сформульѡваний, знѣхтуваний, очѡлюваний*;

2.2) на **-тий (-а, -е)**: *бі́тий, взу́тий, жа́тий, закрі́тий, мі́тий, поча́тий, те́ртий, ужі́тий, узя́тий*.

Примітка.

1. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)**: *верну́ти – ве́рнутий і ве́рнений; замкну́ти – за́мкнутий і за́мкнений; кѣнути – кѣнутий і кѣнений; усуну́ти – усу́нутий і усу́нений; розви́нути – розви́нутий і розви́нений*.

2. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо й від дієслів з основою інфінітива на **-оло-, -оро-**: *ко́лоти – ко́лотий і ко́лений; поро́ти – по́ротий і по́рений*.

Від дієслова *молѡти* маємо варіантні форми *мо́лотий* і рідше *ме́лений*.

§ 120. Дієприслівник

1. Дієприслівники теперішнього часу утворюємо від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)**.

Суфікс **-учи (-ючи)** вживаємо в дієприслівниках, утворених від дієслів І дієвідміни, а суфікс **-ачи (-ячи)** – у дієприслівниках, утворених від дієслів II дієвідміни: *беру́ть – беручі́, виробля́ють – виробля́ючи, іду́ть – ідучі́, ка́жуть – ка́жучи; ба́чать – ба́чачи, летя́ть – летячі́, сидя́ть – сидячі́, спля́ть – сплячі́*.

2. Дієприслівники минулого часу утворюємо від основи дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав – бра́вши, купува́в – купува́вши, купѣв – купѣвши, налетѣв – налетѣвши; принѣс – принѣши, спік – спі́киши, став – ста́вши*.

Примітка. Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс **-сь**: *сміючісь, узявшись*; рідше – **-ся**: *сміючіся, узявшися*.

4. Правопис слів іншомовного походження⁹

4.1. Приголосні звуки і букви на позначення приголосних

§ 121. Звук [l]

1. Звук [l] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким л – залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові:

1) твердим л (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсенáл, бал, вулkáн, інтегрáл, капітáл, футбóл, халвá; аероплáн, балáнс, галáнтний, глазúр, клас, молéкула, новéла, план, прíмула, фóрмула; блок, велосипéд, колóнія, sóло, соціолóгія, флот; блúза, лу́на, металúргія; Алба́нія, Атланті́чний океáн, Гренла́ндія, Ла-Ма́нш, Ло́ндон, О́сло, Тулу́за; Велáскес, Ламáрк, Флобе́р* та ін.

У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [l] передаємо твердим л: *ланч, сейл, таблóїд, файл* та ін.;

2) м'яким л (**ль, льо, лю, ля**) у словах: *автомобі́ль, асфáльт, бульдо́г, гі́льза, гольф, магістра́ль, педáль, та́бель; туберкульо́з; алюмі́ній, блю́мінг, револю́ція; вакуо́ля, пілю́ля, пляж, полярний, регуля́тор; Ба́зель, О́льстер, Лю́бек, Аля́ска, Фінля́ндія; Ві́льсон, Крóмвель, Лінко́льн, Міше́ль, Рафае́ль, Лю́тер, Зо́ля* та ін.

2. Звукосполучення [le] передаємо через **ле**: *еле́ктрика, желе́, кілер, легéнда, ле́кція, плéср, плéнум, телегра́ф; Валéнсія, Каледо́нія, Палéрмо, Толéдо; Ле́ннон, Ле́ссінг, Пеле́* та ін.

§ 122. Звуки [g], [h]

1. Звук [g] та близькі до нього звуки, позначені на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *аванга́рд, агіта́ція, агрéсор, бло́гер, гва́рдія, генерáл, гламу́р, гра́фік, грoг, емба́рго, лінгві́стика, марке́тинг, мігра́ція, негаті́вний, се́рфінг, синаго́га; Гвіне́я, Гольфстрі́м, Гренла́ндія, Гру́зія, Люксембу́рг, Чика́го; Вахта́нг, Гайнетді́н, Гарсі́я, Гео́рг, Ге́те, Гурамішві́лі, Ердога́н, Магомéт; завод «Фольксва́ген».*

2. Буквою **г** передаємо звук [g] у давнозапозичених загальних назвах, таких як *га́нок, гату́нок, гвалт, гра́ти, гру́нт* і под. (див. § 6), та в похідних від них: *га́нковий, гратча́стий, гру́нто́вний* і т. ін.

⁹ **Правопис** іншомовних власних назв, що походять зі слов'янських мов, подано в **4** розділі «Правопис власних назв» (§§ 141–154).

3. У прізвищах та іменах людей звук [g] можна передавати двома способами: через адаптацію до звукового ладу української мови – буквою **г** і через імітацію іншомовного [g] – буквою **ґ**: *Верґілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер*; *Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер* і т. ін.

4. Звук [h] передаємо переважно буквою **г**: *гандбол, гербарій, гінді, гіпотеза, горизонт, гостіс, госпіталь, гумус*; *Гарвард, Гельсінкі, Гіндустан; Ганнібал, Гейне, Гораций; авіаперевізник «Люфтганза»*.

5. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою **х**: *брахман, джихад, моджахед, ханум, харакірі, хіджаб, хобі, хокей, хол, холдинг, шахід; Аллах, Ахмед, Мухаммед, Сухроб, Хакім, Хаммурані* та ін.

§ 123. Буквосполучення ТН у словах грецького походження

1. Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *антолógія, антрополógія, аптéка, астма, бібліотéка, католицький, ортодóкс, ортопéдія, теа́тр, те́орія; Амальтéя, Прометéй, Таїсія, Тékля, Теодóр*.

2. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, можлива орфографічна варіантність на зразок: *анáфема* і *анáтема*, *дифіра́мб* і *дити́ра́мб*, *ефі́р* і *етéр*, *ка́федра* і *катéдра*, *логарі́фм* і *логарі́тм*, *міф*, *міфоло́гія* і *міт*, *мітолóгія*; *Агафáнгел* і *Агатáнгел*, *Афі́ни* й *Атéни*, *Борисфéн* і *Бористéн*, *Демосфéн* і *Демостéн*, *Ма́рфа* і *Ма́рта*, *Фесса́лія* і *Тесса́лія* та ін.

§ 124. Буква W та буквосполучення ТН у словах англійського походження

1. Англійську букву **w** на позначення звука [w] передаємо звичайно через **в**: *віке́нд; Ва́шингто́н, Ве́бстер, Вел́лінгтон, Вільсон, Вінніпéг* та ін.; у деяких словах за традицією – через **у**: *уайт-спі́рит; Уельс* та ін.

2. Англійське буквосполучення **th** на позначення звука [θ] передаємо звичайно через **т**: *трі́лер; Ага́та, Арту́р, Блэксмíт, Во́рдсворт, Мередíт*; на позначення звука [ð] – звичайно через **з**: *Везербі́, Резерфорд, Сазерленд*; рідше – через **т**: *Са́уті, Со́тбі* або **с**: *Голсуо́рсі*.

§ 125. Буквосполучення LL та ILL у словах французького походження

1. Французькі буквосполучення **ll** та **ill** після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через **й**: *макія́ж; Війо́н, Шанті́й*.

2. У деяких загальних і власних назвах буквосполучення **-aille, -eille, -ille** за традицією передаємо як **-аль, -ель, -іль**: *вані́ль; Верса́ль, Марсе́ль*.

§ 126. Звук [j]

1. Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а у звукосполученнях [je], [ji], [ju], [ja] – буквами **є, ї, ю, я**: *бу́єр, е́ті, ін'є́кція, конве́єр, плéєр, проє́кт, проє́кція, суб'є́кт, трає́кторія, феєрве́рк, фла́єр, фоє́; круї́з, моза́йка; ло́яльний, парано́я, плея́да, ро́яль, сакво́яж, секво́я, фая́нс; Йога́нн; Є́йтс, Кає́нна, Ма́єр, Рамбу́є, Со́єр, Феєрба́х, Хеєрда́л; Гаї́ті; Юно́на; Го́я, Іса́я, Саво́я, Хая́м*.

§ 127. Кінцеві буквосполучення -DR, -TR

1. Кінцеве **-tr** передаємо через **-тр**, а кінцеве **-dr** – через **-др**: *баро́метр, діа́метр, семéстр, теа́тр, термо́метр, цен́тр; олеа́ндр, цилі́ндр*.

§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

1. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо: *аба́т, акумуля́тор, баро́ко, беладóна, белетрі́стика, браві́симо, ват, гру́па, гун (гу́ни), ідилі́чний, інтелектуа́льний, інтерме́цо, колекті́в, комі́сія, лібрéто, піані́симо, пі́цикато, стака́то, су́ма, фін (фі́ни), шасі́ та ін.*

За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: *анна́ли, білль, бо́нна, бру́тто, бу́лла, ва́нна, ві́лла, до́нна, ду́рра, мадо́нна, ма́нна, мі́рра, мулла́, не́тто, панно́, пе́нні, то́нна* та слово *Алла́х*.

2. У разі збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєння звичайно зберігаємо, зокрема тоді, коли в українській мові є непрефіксальне слово з тим самим коренем: *і́ммігра́ція* (пор. *мі́грація*), *і́ннова́ція* (пор. *но́вація*), *і́рраціона́льний* (пор. *раціо́нальний*), *і́рреа́льний* (пор. *реа́льний*), *контрре́волю́ція* (пор. *револю́ція*), *контрре́форма́ція* (пор. *реформа́ція*), *сюрреа́лізм* (пор. *реа́лізм*).

Примітка. Букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо, коли семантичний зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або суттєво послаблений: *ано́тація, коно́тація* (пор. *но́тація*), *кореля́ція* (пор. *реля́ція*), *кореспонде́нт* (пор. *респоне́нт*) і т. ін.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андо́рра, Гаро́нна, Голла́ндія, Маро́кко, Міссу́рі, Ні́цца, Тенне́сі, Яффа́; Бессе́мер, Бе́тті, Білл, Ботті́челлі, Джо́нні, Кіркконнелл, Ллойд, Мю́ллер, Руссо́, Смо́ллетт* та в загальних назвах, які від них утворені

за допомогою афіксів: *андо́ррець*, *бессеме́рівський*, *голлáндський*, *марокkáнець* і т. ін.

У загальних назвах, утворених від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

Примітка. За традицією в деяких власних назвах подвоєння не зберігаємо (*Пенсі́льва́нія*) або зберігаємо частково (*Миссісі́пі*).

4. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k], відтворюємо українською буквою **к**: *Стокго́льм*; *Бе́кі*, *Бісмарк*, *Бро́кес*, *Брю́кнер*, *Бу́кінгем*, *Дже́ксон*, *Дікенс*, *Дікінсон*, *Ламáрк*, *Ру́дбек*, *Те́керей*, *Ше́рлок*, *Што́кманн*.

Примітка. Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас**, **Мс** поєднується з основою, що починається на [k], коли в мові-джерелі їх пишуть як одне слово: *Макка́ртні*, *Макке́нзі*, *Макке́нна*, *Маккі́нлі*, а також у загальних назвах, утворених від таких власних назв: *маккарті́зм* і т. ін.

4.2. Голосні звуки і букви на позначення голосних

§ 129. Голосний [i]

1. Залежно від позиції у слові, особливостей вимови та мовної традиції букви на позначення звуку [i], зокрема **і**, **у** (ігрек), **е**, буквосполучення **еа**, **ее**, **іе** та ін., передаємо українськими буквами **і**, **ї** та **и**.

2. **І** пишемо:

1) на початку слова: *іде́я*, *інстру́кція*, *інтернаціона́льний*; *Іліа́да*, *Індіа*, *Ітон*; *Ібсен*, *Іден*, *Ізабе́лла*;

2) після приголосного перед голосним та буквами **є**, **ї**, **й**: *аксіо́ма*, *артеріа́льний*, *геніа́льний*, *діа́гноз*, *діа́лектика*, *індустріа́ліза́ція*, *матеріа́л*, *радіу́с*, *раціо́н*, *революціо́нер*, *соціалі́зм*, *соціоло́гія*, *тріу́мф*, *фіа́лка*, *фіоле́товий*, *ціа́нід*, *чаба́та*; *аудіє́нція*, *гі́єна*, *кліє́нт*, *піе́тєт*, *ріє́лтор*, *тампліє́р*; *копі́їст*; *парті́йний*, *раді́й*; *Біаррі́ц*; *Віардо́*, *Іглезіа́с*, *Марціа́л*, *Оссіа́н*, *Сіа́м*; *Ліє́на*, *Шанті́ї*.

У кінці слова іншомовне **-іа** передаємо звичайно через **-ія**: *арте́рія*, *індустрі́я*, *матері́я*; *Га́ллія*, *Гарсі́я*, *Іта́лія*;

3) в іменах і прізвищах після приголосного перед наступним приголосним і в кінці слова: *Беатрі́че*, *Грі́мм*, *Дідро́*, *Дізелъ*, *Ові́дій*, *Річа́рд*; *Анрі́*, *Меді́чі*, *Россі́ні*.

Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *ди́зель* (від прізвища *Рудольфа Дізеля*), *силу́єт* (від прізвища *Етьє́на де Сілу́єтта*);

4) у географічних назвах після приголосних, крім **дж, ж, ч, ш, щ, ц і р**, перед наступним приголосним, крім [j], і в кінці слова, а також у похідних прикметниках: *Лісабон, Монтевідео, Ніл, Севілья, Сідней; Замбезі, Канзас-Сіті, Кáпрі, Міссісіпі, Сомалі; лісабонський, сомалійський;*

5) після приголосних у кінці слова: *візаві, віскі, журі, колібри, мерсі, парі, попурі, сүші, таксі, харакірі, шасі;*

6) у всіх інших словах після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, пілót, вібра́ція, акаде́мік, фіна́нси, гра́фік, гіпопо́там, логі́чний, гі́мн, кібу́ц, кілогра́м, кіно́, архі́в, хі́мія, хіру́рг, літе́ратура, респу́бліка, ні́ша, піа́нісмо.*

За традицією в деяких словах іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо **и**: *баши́р, ві́мпел, схі́дна, імбі́р, калмі́к, кипа́ріс, кисе́т, лимáн, мі́ля, мирт, ні́рка, спирт, химе́ра* та ін.

За традицією з **и** пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *дия́кон, єпі́скоп, єписті́мія, єпитрахі́ль, мі́ро, мі́тра, митрополі́т, христия́нство* тощо.

3. **Ї** пишемо після голосного: *альтруї́ст, егої́ст, кофеї́н, маї́с, мозаї́ка, наї́вний, руї́на, стої́к, теї́н; Аделаї́да, Аї́да, Каї́р, Саї́д, Таї́р, Хаї́м, Хусаї́нов.*

Примітка. У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *неоі́мперіалі́зм, псевдоі́сторичний*, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний: *воі́стину, доі́сторичний, неіндукти́вний, поінформувáти* і т. ін.

4. **И** пишемо:

1) у загальних назвах після приголосних **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**): *ді́зель, динáмо, диплóм, дире́ктор, мето́дика; інститут, матема́тика, сті́мул, тип; позі́ція, фізі́чний; таксі́ст, родзі́нка, силуе́т, систе́ма; цисте́рна, ці́фра; режі́м, джигі́т, джі́нси, джип; ши́рма, шифр; брига́да, риф, фа́брика;*

2) у географічних назвах із кінцевими **-ида, -ика**: *Антаркти́да, Атланті́да, Флорі́да; Адріа́тика, Аме́рика, Анта́рктика, Арктика, Атла́нтика, А́фрика, Ба́лтика, Ко́рсика, Ме́ксика;*

3) у географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Вірджі́нія, Алжі́р, Жиро́нда, Чика́го, Чілі, Ва́шингтон, Гемтши́р, Йо́ркшир, Лейпци́г, Цинда́о* та в похідних від них: *алжі́рець, йоркши́рський, чилі́йський* та ін.

Перед голосним **і** в кінці слова пишемо **і**: *Віші́, Шіо́фок;*

4) у географічних назвах після **р** перед приголосним, крім [j]: *Брита́нія, Крит, Маврита́нія, Магри́б, Мадрі́д, Рив'є́ра, Рі́га* та ін., а також у похідних від них: *брита́нський, маврита́нський, рі́зький* та ін.

Примітка 1. У компоненті власних назв **-стріт** пишемо **і**: *Бе́йкер-стрі́т, Волл-стрі́т, Рі́джент-стрі́т, Флі́т-стрі́т.*

Примітка 2. У географічних назвах після **р** перед [j] та в похідних від них пишемо **і**: *Бріє́нн, Ер-Рі́яд, Тріє́ст; еррі́ядський, тріє́стський;*

5) за традицією в деяких географічних назвах після приголосних **д, т** перед наступним приголосним, крім [j]: *Ватика́н, Единбу́рг, Кордильє́ри, Меді́на, Палесті́на, Сарді́нія, Скандина́вія, Тибе́т* та в похідних від них: *ватика́нський, едина́бу́рзький, скандина́вський* та ін.

Примітка. Після приголосних **д, т** перед голосним і [j] пишемо **і**: *Гала́тія, І́ндія;*

6) у деяких географічних назвах за традицією: *Бразі́лія, Вифле́с, Єгíпет, Єрусали́м, Кита́й, Пакиста́н, Сираку́зи, Сі́рія, Сиці́лія* та в похідних від них: *єгíпетський, сирі́єць* та ін.

§ 130. Голосні [e], [u]

1. Голосний [e] звичайно передаємо буквою **е**: *е́нергія, е́ра, філе́, шардоне́, шевроле́; Есхі́л, Е́тна*, зокрема після іншої букви **е** в іншомовних власних назвах, коли подвоєння **ее** в записі назви мовою оригіналу позначає довготу звука [e]: *Ян Вермеєр, Зеєлов, Шпрее.*

2. Букву **є** пишемо в таких випадках:

1) за традицією в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *євхарі́стія, єпі́скоп, єпиті́мія, єпитрахі́ль, єресь; Єва́нгеліє* та ін.;

2) у сполученні [e] з попереднім [j]: *е́гер, конве́єр, проє́кт, реє́стр, ста́єр, феєрве́рк, фоє́, Єллоусто́ун, Є́ль, Є́мен, Рамбу́є*, зокрема в позиції після апострофа і **ь**: *бар'е́р, круп'е́, досьє́, портьє́; Сьє́рра-Леоне́; Мерсьє́;*

3) після букви **і**: *абіту́рієнт, кліє́нт, ріє́лтор, Тріє́ст, Аріє́ль, Вандріє́с, Дани́єль, Діе́го, Маріє́тта.*

Примітка. Після префіксів і перших компонентів складного слова, що закінчуються на **і**, пишемо **е**: *діеле́ктрик, поліе́др, квазіе́літа, мінієскала́тор* та ін.

3. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після них пишемо **е**: *агроеколо́гія, геоеконо́міка, діеле́ктрик, діеті́л, євроелі́та, квазіетні́чний, мегаефе́кт, металоємáль, мінієскала́тор, поета́пний, поліе́др, псевдоефе́кт, ультраеро́зія.*

4. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українську букву **у**: *брошу́ра, жу́рі, парашу́т.*

§ 131. Буквосполучення AU, OU

1. Буквосполучення **au**, **ou** на позначення звукосполучень [au], [ou] передаємо через **ау**, **оу**: *аутсáйдер*, *гауптвáхта*, *мáузер*; *Кáунас*; *Клáус*, *Крáузе*, *Пáуль*, *Фáуст*, *Джбóуль*.

2. У словах, що походять здебільшого з латинської мови, а також із давньогрецької мови, буквосполучення **au** звичайно передаємо через **ав**: *автенті́чний*, *автобіогра́фія*, *автомо́біль*, *áвтор*, *авторитéт*, *автохто́н*, *ла́вра*; *Маверита́нія*; *Аврора́*, *Павло́*.

3. У запозиченнях, що мають усталену традицію передавання латиничного буквосполучення **au** українським **ау**, можливі орфографічні варіанти: *аудиéнція* і *авдіéнція*, *аудито́рія* і *авдито́рія*, *лауреáт* і *лавреáт*, *пáуза* і *пáвза*, *фáуна* і *фáвна*.

§ 132. Букви та буквосполучення Ö, Ø, EU, OE

1. Голосні, яким на письмі відповідають букви й буквосполучення **ö**, **ø**, **oe**, **eu** у німецькій, данській, іспанській, норвезькій, турецькій, французькій, шведській та деяких інших мовах, і фонетично подібні до них голосні передаємо українською буквою **е**: *Вільне́в*, *Ге́те*, *Е́нченінг*, *Ке́льн*, *Ма́льме*, *Пасте́р*, *Рентге́н*, а після звуку [j] – буквою **є**: *Б'е́рнсон*, *Рішельє́*.

§ 133. Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження

1. Англійські дифтонги [au], [ei], [ou] звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау**, **ей**, **оу**: *бра́узер*, *бра́унінг*; *гейм*, *диспле́й*; *сно́уборд*, *шо́у*; *Джорджста́ун*, *Па́уелл*; *Дже́ймс*; *Бе́ллоу*, *Сі́ллітоу*, *Сно́у*.

2. Окремі слова з дифтонгами [ei] і [ou] ввійшли в українську мову в адаптованому вигляді з голосними **е**, **о**: *брек*, *ле́ді*; *гол*, *готéль*, *до́пінг*, *смо́кінг*; *Айве́нго*, *Бе́кон*, *Джеро́м*, *Чемберлен*, *Шекспі́р*; *Гладсто́н*, *Дефо́*, *Лонгфе́лло*, *Марло́*, *По*.

§ 134. Звук [æ] у словах англійського походження

1. Англійський звук [æ], якому на письмі відповідає англійська буква **a**, звичайно передаємо українською буквою **а**: *макінто́ш*, *спам*, *ха́кер*, *чат*; *А́длер*, *Кана́верал*, *Ланка́стер*, *Манче́стер*; *А́дамс*, *А́лекс*, *Га́ррісон*, *Ча́плін*.

2. У багатьох словах за традицією цей звук передаємо через **е**: *бізнесме́н*, *мене́джер*; *Бле́квуд*, *Ке́мерон*, *Ле́мберт*, *Се́лінджер*, *Сем*, *Тетчер*; *Пелл-Ме́лл* та ін.

§ 135. Звук [ə:] у словах англійського походження

1. Англійський звук [ə:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **ear, er, ir, or, ur, yr**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ер**: *сёрфінг; Бёрд, Бёркшир, Бёртон, Вёртінг, Ерл, Ернест, Мёрфі, Чёрчилль, Шёрлі* та ін.

2. Деякі слова, засвоєні українською мовою в транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *гамбургер, курсор; Вордсворт, Ірвінг, Урбана* та ін.

§ 136. Буквосполучення EI, EU у словах німецького походження. Буквосполучення IJ та буква Y у словах нідерландського походження

1. Німецьке буквосполучення **ei** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ай (яй)**: *Айзенáх, Вáйзенборн, Вáйнрайх, Віттгеништáйн, Кáйзер, Máйнгоф, Нортга́йм; Бля́йбтрой, Кля́йн, Кля́йнерт, Фля́йшер*; буквосполучення **eu** – через **ой**: *фрóйляйн; Нойба́уер, Нойбра́нденбург*.

2. За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення **ei** передаємо в транслітерованому вигляді через **ей**: *гросме́йстер, капельме́йстер, кре́йда, кре́йцер, маркше́йдер, штрейкбрéхер; Ге́йне, Ле́йпциг, Рейн, Швейца́рія*.

3. У запозиченнях із нідерландської мови буквосполучення **ij** та букву **y** передаємо через **ей**: *ге́йзер, дрейф*.

§ 137. Подвоєння букв на позначення голосних

1. Подвоєння букв на позначення голосних в іншомовних власних назвах звичайно передаємо подвоєнням відповідних українських букв: *А́арне, Аáхен, Авраáм, Ванзéе, Заáле, Каáба, Ку́усінен, Саарбрю́кен, То́омінг*.

§ 138. Апостроф

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишемо перед **я, ю, є, ї**, які позначають сполучення звуку [j] з наступним голосним:

1) після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, інтерв'ю, кар'єра, комп'ютер, п'єдестáл, прем'єр; Ак'я́б, Барб'є́, Б'ю́кенен, До́наг'ю, Жене́в'є́ва, Іх'я́мас, Монте́ск'є́, П'ємо́нт, П'яче́нца, Рив'є́ра, Руж'є́, Ф'єзо́ле, Фур'є́, Ях'я́;*

2) після кінцевого приголосного у префіксах: *ад'ю́нкт, ад'юта́нт, диз'ю́нкція, ін'є́кція, кон'ю́нктура*.

2. Апостроф не пишемо:

1) перед **йо**: *курйо́з, серйо́зний*;

2) коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь; бю́джет, бю́ро, кю́вет, мю́рид, пю́ітр, пю́ре, рю́кза́к, рюш, фюзеля́ж; Барбю́с, Бю́ффон, Вю́ртемберг, Гю́го, Мю́ллер*.

§ 139. М'який знак (ь)

1. М'який знак (ь) у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

1) перед **я, ю, є, ї, йо**: *ателье́, віньє́тка, кондотьє́р, конференсьє́, марсельє́за; дуе́нья, мілья́рд; бульйо́н, каньо́н, сеньйо́р; В'єнтья́н, Кордильє́ри, Севі́лья; Віньі́, Готьє́, Лавуазьє́, Мольє́р, Ньюто́н, Реньє́*;

2) у низці слів після **л** перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатро́с, джо́уль, ко́льт, магістра́ль, фі́льм; Альбе́рта, Ба́зель, Було́нь, Дельфи, Кро́мвель, Нельсон, Рафае́ль, Ча́рльз, Шампа́нь* та ін.

4.2. Відмінювання слів іншомовного походження

§ 140. Відмінювані й невідмінювані слова іншомовного походження

1. Іменники іншомовного походження звичайно відмінюємо як відповідні українські іменники:

1) І відміна: *ка́псула – ка́псули, ка́псулі; фі́зика – фі́зики, фі́зиці; вакуо́ля – вакуо́лі, вакуо́лею; ескадри́лья – ескадри́льї, ескадри́льею, родовий відмінок множини ескадри́лей; Будо́да – Будо́ди, Будо́дою; Вене́ція – Вене́ції, Вене́цією; Го́я – Го́ї, Го́єю*;

2) II відміна: *арсе́нал – арсе́налу, арсе́налом, в арсе́налі; бло́к – бло́ка (і бло́ку), бло́ком, на бло́ці; авто́мобіль – авто́мобіля, авто́мобілем; Рафае́ль – Рафае́ля, Рафае́лем; Бю́лов – Бю́лова, Бю́ловом; Да́рвін – Да́рвіна, Да́рвіном*;

3) III відміна: *магістра́ль – магістра́лі, магістра́ллю; верф – ве́рфі, ве́рф'ю*.

2. Деякі іменники іншомовного походження не відмінюємо, а саме:

1) іменники на **-а** з попереднім голосним: *амплу́а, боа́, буржуа́; Бенуа́, Валу́а, Джо́шуа, Жоффруа́, Нікара́гуа, Па́пуа*;

2) односкладові слова на **-а, -я**: *бра, па, спа, фа, ля*;

3) іменники на **-е, -є**: *валіде́, ду́че, желе́, кабаре́, каберне́, кафе́, кашне́, негли́же, пенсне́, піке́, суфле́, турне́, шале́, шосе́; ателье́, сомелье́; Беранже́, Гейне́, Гете́, Данте́, Туансе́; Барбе́, Готьє́, Ле Корбюзьє́, Лавуазьє́, Рамбуе́;*

4) іменники на **-и, -і, -ї**: *ві́скі, ефе́нді, колі́бри, мерсі́, парі́, по́ні, таксі́; Алмати́, Амангельді́, Тбілісі́; Анрі́, Гальва́ні, Россі́ні, Фірдоусі́, Шеллі́; Віньї́, Шанті́ї;*

5) іменники на **-о**: *бюро́, депо́, жабо́, євро́, казино́, какао́, кауді́льйо, кімоно́, кіно́, кре́до, лото́, мае́стро, метро́, радіо́, ре́тро; Мака́о; Анто́ніо, Арно́, Бази́ліо, Буало́, Вано́, Віардо́, Во́дро, Дідро́, Джо́, Ма́ріо, Ла́о, Лонгфе́лло, Піка́ссо, По́, Торкват́о Та́ссо; Во́льво, Пежсо́, Рено́; за традицією відмінюємо вино́, пальто́, ситро́;*

6) іменники на **-у, -ю**: *какаду́, рагу́, рандеву́, фра́у, шо́у, Баку́, Катманду́, Пала́у, Сно́у; інженю́, інтерв'ю́, меню́, парвеню́, Кюсю́, Сю́;*

7) топоніми з компонентами **-лейн, -ривер, -роуд, -сквер, -стріт**: *на Дру́рі-лейн, біля Па́рк-лейн, біля Фолл-Рі́вер, на Е́ббі-ро́уд, на Монтріо́л-ро́уд, на Та́ймс-сквер, на А́дам-стрі́т, біля Рі́джент-стрі́т, на Сент-Дже́ймс-стрі́т;*

8) етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний: *мада́м, мадемуазе́ль, міс, мі́сис, фре́кен, фро́йляйн, хану́м;*

9) жіночі особові імена, що закінчуються на **-й** і на твердий приголосний (крім губних): *Беатрі́с, Гюльчатáй, Долóрес, Елма́с, Енн, Жанне́т, Іре́н, Ка́рмен, Кім, Клоді́н, Ленóр, Ма́ргарет, Мерсе́дес, Моні́к, Тріш, Фара́х* та ін.

Примітка. Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо: *Ізабел́ь – Ізабелі́, Етель́ь – Етелі́, Жізел́ь – Жізелі́, Зейна́б – Зейна́бі, Мішель́ь – Мішелі́, Ніколь́ь – Ніко́лі, Сесі́ль – Сесі́лі, Руф́ь – Руфі́.*

3. У дво- і полікомпонентних іменах і прізвищах відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *Жа́на-Жа́ка, Марі́-Сесі́лі, Марі́ї-Антуане́тти; Ка́рла Гу́става Емі́ля Маннерге́йма; Кло́да Жозе́фа Руже́ де Лі́ля; Хуа́на Ка́рлоса Альфо́нсо Вікто́ра Марі́ї де Бурбо́на.*

4. У чоловічих формах арабських, перських, тюркських імен з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін., відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: з *Ахме́дом Гаса́ном-оглі́, у Маме́да-заде́, до Мехме́да-бе́я, з Кема́лем-паше́ю, у Мірзі́-ха́на.*

Примітка. Не відмінюємо особові імена у складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом **кизі**: до *Зульфії Мурад-кизі*, з *Фатімою Гасан-кизі* та ін.

5. Правопис власних назв

5.1. Українські та інші слов'янські прізвища та імена

§ 141. Українські прізвища та імена

1. Українські прізвища передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Біловірхий, Ведмедів, Зяць, Кривоніс, Миколасенко, Олександрович, Олексієнко, Швець*.

§ 142. Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов'янські¹⁰ прізвища, що мають закінчення іменників І відміни, відмінюємо як відповідні загальні назви І відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюємо за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни:

Гміря – *Гмірі, Гмірі, Гмірю, Гмірею...*;
Майборода – *Майбороди, Майбороди, Майбороду...*;
Мамаліга – *Мамаліги, Мамалізі...*;
Панібудьласка – *Панібудьласки, Панібудьласці...*;
Бусел – *Бусла, Буслові (Буслу)...*;
Гнатюк – *Гнатюка, Гнатюкові (Гнатюку)...*;
Журавель – *Журавля, Журавлеві (Журавлю)...*;
Зяць – *Зайця, Зайцеві (Зайцю)...*;
Іваньо – *Іваня, Іваневі (Іванові, Іваню)...*;
Кривоніс – *Кривоноса, Кривоносові (Кривоносу)...*;
Лєбідь – *Лєбеда, Лєбедеві (Лєбедю)...*;
Моток – *Мотка, Моткові (Мотку)...*;
Свєкор – *Свєкра, Свєкрові (Свєкру)...*;
Симоненко – *Симоненка, Симоненкові (Симоненку)...*;
Снігір – *Снігиря, Снігиреві (Снігирю)...*;
Снігур – *Снігура, Снігурові (Снігуру)...*;
Соловей – *Солов'я, Солов'єві (Солов'ю)...*
Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки:
Врубель – *Врубеля, Врубелеві (Врубелю)...*;
Жнець – *Жнеця, Жнецеві (Жнецю)...*;
Чернець – *Чернеця, Чернецеві (Чернецю)...*;
Швець – *Швеця, Швецеві (Швецю)...*

Примітка 1. Прізвища на зразок *Дідуньо, Іваньо* в давальному і місцевому відмінках мають варіанти закінчень **-еві (-ьові, -ю)**: *Дідуневі (-ьові, -ю), Іваневі (-ьові, -ю)*.

¹⁰ Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 140.

Примітка 2. Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв: *Куліш – Куліш-а, Мороз – Мороз-а, Коровай – Коровай-я, Рись – Рись-я, Чорнотінь – Чорнотінь-я* і загальні назви *коровай – корова-ю, куліш – кулеш-у, мороз – мороз-у, рись – рись-і, тінь – тінь-і*.

Примітка 3. За відповідними відмінами відмінюємо неслов'янські змінювані прізвища:

Дітель – Дітеля, Дітелеві (Дітелю)...;

Окуджав – Окуджави, Окуджаві...;

Стендаль – Стендаль, Стендалеві (Стендалю)...;

Шекспір – Шекспіра, Шекспірові (Шекспіру)... (див. § 140).

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий (-ій)** відмінюємо як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи):

Авдієвський – Авдієвського, Авдієвському...;

Кобил'янська – Кобил'янської, Кобил'янській...

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюємо за такими зразками:

	Однина			
Н.	Павлов	Ковалів	Прокопів	Кірчів
Р.	Павлов-а	Ковалев-а (-лів-а)	Прокопов-а (-пів-а)	Кірчев-а (-чів-а)
Д.	Павлов-у	Ковалев-у (-лів-у)	Прокопов-у (-пів-у)	Кірчев-у (-чів-у)
Зн.	Павлов-а	Ковалев-а (-лів-а)	Прокопов-а (-пів-а)	Кірчев-а (-чів-а)
Ор.	Павлов-им	Ковалев-им (-лів-им)	Прокопов-им (-пів-им)	Кірчев-им (-чів-им)
М.	...Павлов-і (-у)	...Ковалев-і (-у) (-лів-і, -у)	...Прокопов-і (-у) (-пів-і, -у)	...Кірчев-і (-у) (-чів-і, -у)
Кл.	Павлов-е	Ковалев-е (-лів-е)	Прокопов-е (-пів-е)	Кірчев-е (-чів-е)
	Множина			
Н.	Павлов-и	Ковалев-и (-лів-и)	Прокопов-и (-пів-и)	Кірчев-и (-чів-и)
Р.	Павлов-их	Ковалев-их (-лів-их)	Прокопов-их (-пів-их)	Кірчев-их (-чів-их)
Д.	Павлов-им	Ковалев-им (-лів-им)	Прокопов-им (-пів-им)	Кірчев-им (-чів-им)
Зн.	Павлов-их	Ковалев-их (-лів-их)	Прокопов-их (-пів-их)	Кірчев-их (-чів-их)
Ор.	Павлов-ими	Ковалев-ими (-лів-ими)	Прокопов-ими (-пів-ими)	Кірчев-ими (-чів-ими)
М.	...Павлов-их	...Ковалев-их (-лів-их)	...Прокопов-их (-пів-их)	...Кірчев-их (-чів-их)
Кл.	Павлов-и	Ковалев-и	Прокопов-и	Кірчев-и

		(-лі́в-и)	(-пі́в-и)	(-чі́в-и)
--	--	-----------	-----------	-----------

	Однина		Множина	
Н.	Га́ршин	Романі́шин	Га́ршин-и	Романі́шин-и
Р.	Га́ршин-а	Романі́шин-а	Га́ршин-их	Романі́шин-их
Д.	Га́ршин-ові (-у)	Романі́шин-ові (-у)	Га́ршин-им	Романі́шин-им
Зн.	Га́ршин-а	Романі́шин-а	Га́ршин-их	Романі́шин-их
Ор.	Га́ршин-им	Романі́шин-им	Га́ршин-ими	Романі́шин-ими
М.	...Га́ршин-і (-у)	...Романі́шин-і (-у)	...Га́ршин-их	...Романі́шин-их
Кл.	Га́ршин-е	Романі́шин-е	Га́ршин-и	Романі́шин-и

Примітка 1. У відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Га́шек – Га́шека, Га́шекові...*; *Ло́кетек – Ло́кетека, Ло́кетекові...* .

Так само зберігаємо **-е-** при відмінюванні прізвищ з кінцевими **-ер, -ел**: *Пе́тер – Пе́тера...*, *Па́вел – Па́вела...*; але в іменах він випадає: *Пе́тер – Пе́тра...*, *Па́вел (Па́вол) – Па́вла.*

У відмінкових формах прізвищ слов'янського походження на **-ець** суфіксальний **-е-** випадає: *Ка́ролець – Ка́рольця, Ка́рольцеві...*; *Ма́лець – Ма́льця, Ма́льцеві...*; *Мора́вець – Мора́вця, Мора́вцеві...*; *О́равець – О́равця, О́равцеві...* .

Примітка 2. Жіночі прізвища на приголосний та **-о** не відмінюємо: *Марі́ї Се́ник, Наді́ї Бала́й, з Лі́ною Косте́нко, без Ні́ни Ба́йко.*

Аналогічні чоловічі прізвища відмінюємо як відповідні іменники: *Васи́ля Се́ника, Миха́йлові Бала́єві, з Іва́ном Косте́нком, без Анд́рія Ба́йка.*

Примітка 3. Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романі́шин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок *Ру́сін*: пор. *Романі́шиним*, але *Ру́си́ном*.

§ 143. Відмінювання імен

1. Українські імена передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Богда́н, Васи́ль, Інокенти́й, Мико́ла, Петро́, Семе́н, Яросла́в; Га́нна, І́нна, Нади́я, Окса́на, Світла́на* та ін.

2. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а, -я**, відмінюємо як відповідні іменники І відміни:

	Однина					
	Тверда група		М'яка група			
	Чол. рід	Жін. рід	Чол. рід	Жін. рід		
Н.	Мико́л-а	Га́нн-а	Ілл-я́	Соломі́-я	Мо́тр-я	Ната́л-я
Р.	Мико́л-и	Га́нн-и	Ілл-і́	Соломі́-ї	Мо́тр-і	Ната́л-і
Д.	Мико́л-і	Га́нн-і	Ілл-і́	Соломі́-ї	Мо́тр-і	Ната́л-і
Зн.	Мико́л-у	Га́нн-у	Ілл-ю́	Соломі́-ю	Мо́тр-ю	Ната́л-ю
Ор.	Мико́л-ою	Га́нн-ою	Ілл-е́ю	Соломі́-єю	Мо́тр-єю	Ната́л-єю
М.	...Мико́л-і	...Га́нн-і	...Ілл-і́	...Соломі́-ї	...Мо́тр-і	...Ната́л-і
Кл.	Мико́л-о	Га́нн-о	Ілл-е	Соломі́-є	Мо́тр-е	Ната́л-ю

	Множина					
	Тверда група		М'яка група			
	Чол. рід	Жін. рід	Чол. рід	Жін. рід		
Н.	Микóл-и	Гáнн-и	Ілл-і́	Соломі́-ї	Мо́тр-і	Ната́л-і
Р.	Микóл	Гáнн	Ілл-і́в	Соломі́й	Мо́тр	Ната́ль
Д.	Микóл-ам	Гáнн-ам	Ілл-я́м	Соломі́-ям	Мо́тр-ям	Ната́л-ям
Зн.	Микóл	Гáнн	Ілл-і́в	Соломі́й	Мо́тр	Ната́ль
Ор.	Микóл-ами	Гáнн-ами	Ілл-я́ми	Соломі́-ями	Мо́тр-ями	Ната́л-ями
М.	...Микóл-ах	...Гáнн-ах	...Ілл-я́х	...Соломі́-ях	...Мо́тр-ях	...Ната́л-ях
Кл.	Микóл-и	Гáнн-и	Ілл-і́	Соломі́-ї	Мо́тр-і	Ната́л-і

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г, к, х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням змінюємо на **з, ц, с**: *О́льга – О́льзі, Пала́жка – Пала́жці, Соло́ха – Соло́сі.*

Примітка 2. У жіночих іменах на зразок *Ода́рка, Парáска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук **о**: *Ода́рок, Парáсок.*

3. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **-о**, відмінюємо як відповідні іменники II відміни:

	Однина		
	Тверда група		
Н.	Оле́г	Анті́н	Дмитр-о́
Р.	Оле́г-а	Анто́н-а	Дмитр-а́
Д.	Оле́г-ові́ (-у)	Анто́н-ові́ (-у)	Дмитр-о́ві́ (-у)
Зн.	Оле́г-а	Анто́н-а	Дмитр-а́
Ор.	Оле́г-ом	Анто́н-ом	Дмитр-о́м
М.	...Оле́г-ові́ (-у)	...Анто́н-ові́ (-у)	...Дмитр-о́ві́ (-у)
Кл.	Оле́ж-е (Оле́г-у)	Анто́н-е	Дми́тр-е

	Однина			
	М'яка група			Мішана група
Н.	Сергі́-й	І́гор	Тере́нь	Тими́ш
Р.	Сергі́-я	І́гор-я	Тере́н-я	Тимо́ш-а́
Д.	Сергі́-єві́ (-ю)	І́гор-єві́ (-ю)	Тере́н-єві́ (-ю)	Тимо́ш-е́ві́ (-у)
Зн.	Сергі́-я	І́гор-я	Тере́н-я	Тимо́ш-а́
Ор.	Сергі́-єм	І́гор-ем	Тере́н-ем	Тимо́ш-е́м
М.	...Сергі́-єві́ (-ю, -ї)	...І́гор-єві́ (-ю)	...Тере́н-єві́ (-ю)	...Тимо́ш-е́ві́ (-у́, -і́)
Кл.	Сергі́-ю	І́гор-ю	Тере́н-ю	Тимо́ш-е

	Множина		
	Тверда група		
Н.	Оле́г-и	Анто́н-и	Дмитр-и́
Р.	Оле́г-ів	Анто́н-ів	Дмитр-и́в

Д.	Олѣг-ам	Антѡн-ам	Дмитр-ам
Зн.	Олѣг-ів	Антѡн-ів	Дмитр-ів
Ор.	Олѣг-ами	Антѡн-ами	Дмитр-ами
М.	...Олѣг-ах	...Антѡн-ах	...Дмитр-ах
Кл.	Олѣг-и	Антѡн-и	Дмитр-і

	Множина			
	М'яка група			Мішана група
Н.	Сергі-ї	Їгор-і	Терѣн-і	Тимош-і
Р.	Сергі-ів	Їгор-ів	Терѣн-ів	Тимош-ів
Д.	Сергі-ям	Їгор-ям	Терѣн-ям	Тимош-ам
Зн.	Сергі-їв	Їгор-їв	Терѣн-їв	Тимош-ів
Ор.	Сергі-ями	Їгор-ями	Терѣн-ями	Тимош-ами
М.	...Сергі-ях	...Їгор-ях	...Терѣн-ях	...Тимош-ах
Кл.	Сергі-ї	Їгор-і	Терѣн-і	Тимош-і

Примітка 1. В іменах на зразок *Антѣн, Нѣстѣр, Ничѣпѣр, Прѡкѣп, Сѣдѣр, Тимѣш, Фѣдѣр* і вживаємо в називному відмінку (в закритому складі), у непрямих відмінках – **о**: *Антѡна, Антѡнові...*; *Нѣстора, Нѣсторові...*, але: *Авенѣр – Авенѣра, Лаврѣн – Лаврѣна, Олефѣр – Олефѣра.*

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: *Вѣктор – Вѣктора, Макѣр – Макѣра, Свѣтозѣр – Свѣтозѣра*, але імена з історично м'яким **р** мають закінчення **-я**: *Їгор – Їгоря, Лѣзар – Лѣзаря.*

Примітка 3. Ім'я *Лев* має паралельні відмінкові форми: *Лѣва* і *Лѣва́, Лѣвові* і *Лѣвові́...*, але в кличному відмінку тільки *Лѣве*.

4. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюємо як відповідні іменники III відміни:

	Однина	
Н.	Любѡв	Адѣль
Р.	Любѡв-і	Адѣл-і
Д.	Любѡв-і	Адѣл-і
Зн.	Любѡв	Адѣль
Ор.	Любѡв'-ю	Адѣлл-ю
М.	...Любѡв-і	...Адѣл-і
Кл.	Любѡв-е	Адѣл-е

Примітка. Форми множини від таких імен рідковживані.

5. Зразок відмінювання чоловічого імені та по батькові:

Н.	Ярослѣв Васѣльович (Олексѣйович, Їгорьович)
Р.	Ярослѣв-а Васѣльович-а (Олексѣйович-а, Їгорьович-а)
Д.	Ярослѣв-ові (-у) Васѣльович-у (Олексѣйович-у, Їгорьович-у)
Зн.	Ярослѣв-а Васѣльович-а (Олексѣйович-а, Їгорьович-а)
Ор.	Ярослѣв-ом Васѣльович-ем (Олексѣйович-ем, Їгорьович-ем)
М.	...Ярослѣв-ові (-у, -і) Васѣльович-у (Олексѣйович-у, Їгорьович-у)
Кл.	Ярослѣв-е Васѣльович-у (Олексѣйович-у, Їгорьович-у)

6. Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові:

Н.	Марі-я Васілівн-а (Андріївн-а, Іллівн-а)
Р.	Марі-ї Васілівн-и (Андріївн-и, Іллівн-и)
Д.	Марі-ї Васілівн-і (Андріївн-і, Іллівн-і)
Зн.	Марі-ю Васілівн-у (Андріївн-у, Іллівн-у)
Ор.	Марі-сю Васілівн-ою (Андріївн-ою, Іллівн-ою)
М.	...Марі-ї Васілівн-і (Андріївн-і, Іллівн-і)
Кл.	Марі-є Васілівн-о (Андріївн-о, Іллівн-о)

§ 144. Слов'янські прізвища та імена

1. Основні правила правопису прізвищ та імен інших слов'янських народів такі:

1) білоруські та російські імена не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками: *Артём, Микóла, Олексáндр, Семён; Ві́ра, Катері́на, Світла́на*; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури такі, як *Алесь Адамóвич, Пятру́сь Брóвка, Рі́гор Бороду́лін* та ін.;

2) російську букву **е**, польські **ie**, болгарську і сербську **е**, чеські **е, ё** після приголосних передаємо буквою **е**: *Александрóв, Вельгóрський, Вéнгеров, Веселóвський, Груше́вський, Кузнецо́в, Мечников, Недю́жев, О́зеров, Петро́в, Степа́нов, Фё́дін, Шмельо́в; Бе́лич, Бронéвський, Вéслав, Залéський, Мечисла́в, Ми́цкевич, Мі́чате́к, Не́дич, Се́длачек, Сенке́вич, Серако́вський, Це́нкий, Ча́пек*;

3) російську букву **е** передаємо буквою **є** в таких позиціях:

3.1) на початку слів: *Євдокі́мов, Євтуше́вський, Єго́р, Єла́нський, Єлизáров, Єришо́в, Єфі́мов*;

3.2) у середині слів після голосного **і** при роздільній вимові після приголосного (після **ь** та апострофа): *Буєра́ков, Докро́вський, Іса́єнков; Алтуф'є́в, Афанáсьєв, Григóр'є́в, Євге́ньєва, Зино́в'є́в*;

3.3) після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**, задньоязикових і глоткового **г**) у суфіксі **-єв** та у сполученні морфем **-єєв** російських прізвищ: *Ло́мтеєв, Медве́деєв, М'я́тлеєв; Алексéєв, Веденéєв, Гордéєв, Матве́єв, Менделéєв*; але: *Му́ромцев, Нехоро́шев, Пі́сарев, Подья́чев, Усва́тцев; Андрéєв, Бранче́єв, Кле́щєєв, Маце́єв*, а також у болгарських: *Бо́тев, Дру́мев* та ін.;

3.4) коли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських коренях **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бе́лявський, Звє́рев, Ле́сняко́в, Мє́стє́чкін, Насе́дкін, Пе́чко́в, Ре́пно́вський, Столе́тов, Твердохле́бов*; до цього переліку належить і прізвище *Наре́жний*, запозичене російською мовою з української, де нормативним є *Нарі́жний*;

4) російську букву **ё** передаємо:

4.1) сполученням букв **йо** на початку слова, у середині після голосних, а також після губних **б, п, в, м, ф**, коли **ё** позначає звукосполучення **й + о**: *Йо́лкін; Буга́йо́в, Ока́йо́мов, Воро́бйо́в, Мура́вйов*;

4.2) через **ьо** в середині слова після приголосних, коли **ё** позначає сполучення пом'якшеного і м'якого приголосного з **о**: *Алфьо́ров, Верьо́вкін, Дьо́рнов, Коро́льо́в, Новосьо́лов, Семьо́ркін, Тьо́мкін*.

Але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишемо **е**: *Арте́мов, Семе́нов, Фе́доров* та ін.;

4.3) через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Грачо́в, Духачо́в, Ку́щов, Рвачо́в, Щипачо́в*;

5) польське сполучення букв **іо** передаємо:

5.1) сполученням букв **йо** після **б, п, в, м, ф**: *Голембйо́вський, Пйотро́вський, Мйодо́вич*;

5.2) через **ьо** після м'яких приголосних: *Аньо́лек, Генсьо́рський, Козьо́лецький*;

6) **и (і)** передаємо через **и** у прізвищах та іменах, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и – і** (болгарська, сербська та ін.): *Велі́чков, Жі́вков, Хрі́стов; Бе́лич, Кара́джич, Миле́тич, Ра́диш, Я́гич; Мі́лач, Симео́н, Филі́н*; але через **ї** після голосного: *Ра́йч, Сто́йч* та через **і** – на початку слова: *І́вич, І́во, Ігнато́вич, Іконо́мов, Ілі́єв*;

7) у польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **і** передаємо:

7.1) через **і** на початку слова та після приголосного: *Івашке́вич, Іло́на; Єді́чка, Зволі́нський, Лі́нда, Мі́цкевич, Мі́чате́к*;

7.2) через **и** після шиплячих і **ц** та в суфіксах **-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)**: *Жі́жка, Мі́клоши́ч, Фу́чик, Ши́мчак; Га́влик, Копе́рник; Козі́цький; Сенке́вич, Бжозо́вич*, а також у прикметникових суфіксах (див. у підпункті 1 пункту 2 цього параграфа), але в кінці слова – через **і**: *Є́жі, Є́нсі, І́ржі*.

8) російську букву **и** передаємо:

8.1) буквою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігна́тов, Іса́єв; Багі́ров, Кома́рін, Дубі́нін, Мали́нін, Опа́рін*;

8.2) буквою **ї** після голосного та за роздільної вимови після приголосних (після **ь** та апострофа): *Во́їнов, Ізмаї́лов, Гу́р ї́н, Ільї́н*;

8.3) буквою **и**:

8.3.1) після **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Гу́цин, Джиджора, Дорóжин, Лу́чин, Цеці́лін, Чинцо́в, Ши́рокін, Щигло́в*; це стосується і прізвищ інших народів: *Абаши́дзе, Ва́шингто́н, Джигарханя́н, Жильєро́н, Тажиба́єв, Цицеро́н, Чиковáні* та ін., а також *Чингісха́н*; але перед голосним пишемо **і**: *Жіоно́, Тиціáн, Ціолко́вський*;

8.3.2) у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Бори́сов, Вавило́вський, Виногра́дов, Глі́нкін, Дані́лов, Мали́нін, Казими́рський, Кантеми́р, Кири́лов, Кислі́ця, Миро́нов, Митрофа́нов, Ми́шкін, Никі́форов, Оди́нцов, Пивова́ров, Пиля́єв, Писаре́вський, Смирно́в, Тимофе́єв, Тито́в, Тихоми́ров*; але: *Нікі́тін, Нікола́єв* та ін., твірними для яких є імена, відмінні від українських;

8.3.3) у префіксі **при-**: *Приби́лкін, Прива́лов, Приго́рін*;

8.3.4) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Бе́ликов, Го́лик, Котельни́ков, Кру́тиков, Но́виков, Гні́дич, Кулі́нич, Станюко́вич, Го́лицин, Пали́цин, Солжені́цин, Горо́дищев, Тати́щев*.

9) російську й білоруську букву **ы** (польську, чеську, словацьку **у**) передаємо літерою **и**: *Крути́х, Мали́цин, Рибакóв, Скори́на, Циганко́в, Чернишо́в, Виспя́нський, Пташи́нський, Масари́к*;

10) польські носові **ą, ę** передаємо:

10.1) сполученнями букв **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́вський, Заре́мба, Ке́мпа*;

10.2) сполученнями букв **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайо́нчек, Па́йонк, Пйо́нтек, Свйо́нтек, Венгжи́нович, Єнджихо́вський, Свенци́цький*.

2. Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями:

1) суфікси слов'янських прізвищ **-ск-(-ий), -цк-(-ий), -ск-(-і), -цк-(-і), -sk-(-і), -ck-(-і), -dzk-(-і), -sk-(-ý), -ck-(-ý)** передаємо відповідно через **-ськ-(-ий), -цьк-(-ий), -дзьк-(-ий)**: *Бронéвський, Груше́вський, Долмо́вський, Мелко́вський, Гому́лицький, Городе́цький, Любе́цький, Острове́цький, Гру́дзький, Зава́дзький*; так само з **ь** пишемо російські прізвища на **-ск-(-ой), -цк-(-ой)**: *Луговський (Луговська́), Труцький (Труцька́)*;

2) прикметникові закінчення російських прізвищ передаємо так: **-ый** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного – через **-ій**; **-ая, -яя** – через **-а, -я**: *Бе́лий, Морозо́вський, Кра́йний; Бе́ла, Морозо́вська, Кра́йня*.

Закінчення **-ой** передаємо через **-ий**: *Донський, Крути́й, Лісови́й, Луговський, Полеви́й, Боси́й, Труцький*, але *Толсто́й (Толста́)*;

3) прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, чеських та словацьких **-ý**, польських **-у**, болгарських, македонських і сербських **-и**, хорватських **-і** передаємо через **-ий**: *Бялий, Гартний, Неврлий, Новотний, Палацький, Смирнєнський, Конєський, Кукулевич-Сакцінський*, але *Гуляшки* (невідмінюване);

4) м'якість польських приголосних **ń, ś, ć, ź** у прізвищах перед суфіксами **-ськ-(-ий)**, **-цьк-(-ий)** і м'якими приголосними не позначаємо м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н, с, ц, дз** пом'якшуються: *Висп'янський, Яблонський; Св'ядек, Цвік*.

3. Апостроф пишемо:

1) після губних, задньоязикових і **р** перед **є, ї, ю, я**: *Алтуф'єв, Арéф'єв, Григóр'єв, Прокóф'єв, Юр'єв; Захáр'їн; В'южин; Водоп'янов, Луб'янець, Лук'янов, Пом'яловський, Рум'янець*; перед **й**о апостроф не пишемо: *Воробйóв*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишемо: *Бядуля, Пясéцький, Рю́мін*.

4. М'який знак (ь) пишемо:

1) у прізвищах після букв на позначення м'яких приголосних:

1.1) після м'яких **д, т, з, с, ц, л, н**:

1.1.1) при роздільній вимові перед **я, ю, є, ї**: *Дья́конов, Третьяко́в, Фатья́нов, Лью́шин, Панкра́тьєв, Поло́зьєв, Сала́сьєв, Аня́н'їн*;

1.1.2) перед приголосними: *Во́льнов, Конько́в*;

1.1.3) у кінці слова: *Лось, Со́боль*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишемо: *Дяковцев, Зя́брев, Ляпуно́в, Тюле́єв, Цявло́вський*;

1.2) у прізвищах із суфіксом **-ець**: *Глу́ховець, Скита́лець*.

Примітка 1. М'якість польських приголосних **ń, ś, ć, ź** позначаємо в українській мові буквою **ь** лише в кінці слова: *Ку́ронь, Дзісь, Ці́рліць, Нédзведзь*, але: *Кусне́вич, Свідзі́нський, Св'ядек, Урба́нчик*.

Примітка 2. На м'якість приголосного **ц** у кінці основи слов'янських прізвищ І відміни вказує закінчення **-я**: *Кусту́риця*, а не *Кусту́рица*.

У неслов'янських прізвищах кінцевий **ц** твердий: *Кла́узеви́ц, Лі́фшии́ц, Мо́ріц*.

§ 145. Неслов'янські прізвища та імена

1. Про правопис неслов'янських прізвищ та імен йдеться у розділі «4. Правопис слів іншомовного походження» (§§ 121–140).

5.2. Складні і складені особові імена та прізвища й похідні від них прикметники

§ 146. Імена та прізвища (прізвиська)

1. Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох компонентів або до складу яких входять прийменники, частки, артиклі та ін., пишемо окремо, разом і з дефісом.

2. Окремо пишемо:

1) прізвиська і псевдоніми (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: *Єлена Прекрасна, Іван Волове Око, Річард Лёвове Сёрце, Слуга з Добрóмиля, Степан Тигряча Смерть*; до цього переліку належать і власні назви американських індіанців: *Малёнький Вовк, Тупий Ніж* та ін.;

2) псевдоніми, що побудовані як поєднання імені та прізвища: *Джек Лондон, Жорж Санд, Лёся Українка, Марко Вовчок, Панас Мирний*;

3) повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге – родове ім'я, третє – прізвище: *Гай Юлій Цёзар, Марк Порцій Катон*;

4) артиклі, прийменники та інші службові слова (**ван, да, де, дер, ді, дю, ед, ель, ла, ле, фон** та ін.) в іншомовних особових власних назвах: *Людвиг ван Бетховен, да Вінчі, де ла Куёва, ді Вітторіо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шпельё, фон дер Гольц*.

Примітка 1. Скорочені компоненти прізвищ та імен з частками **д (Д)** та **О** пишемо з апострофом: *Д'Аламбёр, д'Арк, д'Артаньян, Д'Обіньё; О'Кейсі, О'Коннор* (але *О. Гёнрі* – псевдонім письменника); компоненти **Мак-, Сан-, Сен-**, які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід'ємну частину, пишемо з дефісом: *Мак-Клюр, Мак-Магон, Сан-Мартін, Сен-Сімон*, але: *Маккартні, Маккінлі* (як у мові-джерелі).

Примітка 2. У низці випадків артиклі та прийменники, що входять до складу прізвищ, пишемо разом, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандоль, Деліль, Дерібас, Лагарп, Ламетрі, Лафонтен, Лесаж*;

5) слово **дон** ('пан') перед особовим ім'ям як форму ввічливого звертання: *дон Базіліо, дон Пёдро, дон Хосё*. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишемо з великої букви: *Дон Жуан, Дон Кіхот*.

Примітка. У загальному значенні слово *донжуан* пишемо разом і з малої букви;

6) складники китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв: *Ван Мен, Пак Чівон, Хо Ши Мін, Нгуен Конг Хоан, У Ну Мунг*.

Примітка. У складених китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назвах відмінюємо лише останню частину, яка закінчується на

приголосні: *Кім Ир Сен – Кім Ир Сэна...*, *Хо Ши Мін – Хо Ши Міна...*, *Ден Сяопін – Ден Сяопіна...*, але: *Го Можо́, Чан Кайші́* та ін. (незмінювані).

3. Разом пишемо:

1) українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Горі́цві́т, Непі́йвода, Убі́йво́вк*;

2) українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добри́йвечі́р, Нетуди́хата, Пані́будьла́ска*;

3) українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звуку: *Довгопо́л, Кривони́с, Скорохо́д*;

4) слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владисла́в, Володи́мир, Мечисла́в, Яропо́лк*;

5) складні китайські імена, які завжди стоять після прізвища: *Го Можо́, Ден Сяопі́н, Тао Юаньмі́нь, Сунь Ятсе́н*.

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишемо окремо: *Дін Лі́нь, Лу Сі́нь, Цюй Юа́нь, Чан Кайші́*.

4. З дефісом пишемо:

1) складні особові імена: *Васи́ль-Костянті́н, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н, Марі́я-Антуане́тта, Фрі́дріх-Вільге́льм*;

2) складні прізвища: *Альта́міра-і-Креве́а, Антоне́нко-Давидо́вич, Біле́цький-Но́сенко, Гула́к-Артемо́вський, Жоліо́-Кюрі́, Кві́тка-Осно́в'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Сент-Бе́в, Смаль-Сто́цький*;

3) імена з кваліфікаційними прикладками: *Іва́н-царе́нко, Ки́рик-мужи́чо́к*. Але якщо прикладка розгорнута, то між нею та іменем ставимо тире: *Іва́н – мужи́чий син*, рідше – кому: *Іва́н, селя́нський син*;

4) арабські, перські, тюркські імена з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище та ін.: *Га́сан-оглі́, Кема́ль-па́ша, Маме́д-заде́, Мехме́д-бе́й, Мірза́-ха́н, Фікре́т-кизі́* (але *Чингісха́н*).

Арабське **Ібн** пишемо окремо: *Ібн Ру́сте, Ібн Сі́на, Ібн Фадла́н*.

Примітка. Прізвища, до складу яких входять ці компоненти, пишемо разом: *Багірзаде́, Кероглі́, Турсунзаде́*;

5) вірменські прізвища з початковим компонентом **Тер-**, наприклад: *Тер-Казаря́н, Тер-Ованеся́н, Тер-Петрося́н*.

5. Складні прізвища у формі одного слова відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників: *Сивокі́нь – Сивокі́ня, Сивокі́неві*

(Сивоконю)...; Підкуймұха – Підкуймұхи, Підкуймұсі...; Перекотиполе – Перекотиполя, Перекотиполю...; Білоцерківський – Білоцерківського, Білоцерківському... .

У складних прізвищах, компоненти яких пишемо з дефісом, відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників обидва змінювані компоненти:

Квітка-Основ'яненко – Квітки-Основ'яненка, Квітці-Основ'яненкові (Квітці-Основ'яненку)...; Нечуй-Левицький – Нечуя-Левицького, Нечуєві-Левицькому (Нечую-Левицькому)..., але: *Кос-Анатольський – Кос-Анатольського, Кос-Анатольському...; Драй-Хмара – Драй-Хмари, Драй-Хмарі...* .

6. Складені прізвища, псевдоніми або прізвиська з компонентами в називному відмінку відмінюємо в усіх частинах за зразками відмінювання відповідних іменників або прикметників: *Річард Лёвовє Сёрце – Річарда Лёвового Сёрця, Річардові (Річарду) Лёвовому Сёрцю...*; *Степан Тігряча Смерть – Степана Тігрячої Смерті, Степанові (Степану) Тігрячий Смерті...*, але *Слуга з Добрóмиля – Слугі з Добрóмиля, Слuzі з Добрóмиля...* .

§ 147. Похідні прикметники

1. Прикметники від складних особових імен, які пишемо з дефісом, зберігають це написання: *Жан-Жак – жан-жаківський*.

2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишемо разом: *Кім Ир Сён – кімирсёнівський, Мао Цзедун – маоцзедунівський*.

3. Прикметники від прізвищ на зразок *ван Бетхóвен, фон Бісмарк* утворюються тільки від іменника: *бетхóвенський, бісмарківський*. Якщо прикметник утворено від прізвища з прийменником, часткою, артиклем та ін., то його пишемо разом: *де Голль – дегóллівський, Нур ед Дін – нуреддінівський*. Прикметники від прізвищ на зразок *Д'Аламбёр* зберігають апостроф після частки: *д'аламбёрівський*.

4. Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишемо з дефісом: *Вальтер Скотт – вальтер-скóттівський, Жюль Верн – жуль-вёрнівський, Марк Твен – марк-твénівський*.

5. Не утворюємо прикметники:

1) від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів на зразок *Гулак-Артемóвський, Марко́ Вовчо́к, Річард Лёвовє Сёрце*;

2) від тюркських, вірменських, арабських та інших особових назв на зразок *Кер-оглі́, Осма́н-паша́*;

3) від невідмінюваних іншомовних прізвищ на зразок *di Vittório, D'Obin'je, Ламетрі*.

5.3. Географічні назви

§ 148. Українські географічні назви

1. Українські географічні назви на письмі передаємо відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпрóвськ, Ві́нниця, Гребі́нка, Донéцьк, Дубно́, Житóмир, Запорі́жся, Кам'яне́ць-Поді́льський, Ки́їв, Козя́тин, Кременчу́к, Криві́й Ріг, Львів, Микола́їв, Но́вгород-Сі́верський, Оде́са, Охти́рка, Рівне́, Трипíлля, Ха́рків, Черні́вці, Черні́гів, Шепеті́вка, Ямпі́ль; Десна́, Дніпро́, Дністе́р, За́хідний Буг, Ірпі́нь, При́п'ять, Рось, Стохі́д, Сян, Те́терів, Ті́са, Трубі́ж*.

Примітка. У назвах українських населених пунктів треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке *πόλις* 'місто'): *Маріу́поль, Меліто́поль, Ніко́поль, Севасто́поль, Сімфе́рополь* і **-пі́ль** (з українського 'поле'): *Бори́спі́ль, Крижопі́ль, Ольго́пі́ль, Терно́пі́ль* та ін.

§ 149. Географічні назви інших країн

1. Географічні назви інших країн передаємо в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції.

2. Букви слов'янських алфавітів **е, ѣ** та сполуку **іе** передаємо через **е**: *Асеновгра́д, За́греб, Кельці́, Ліберець, Мелець, Нове́ Мє́сто, Опóле, Островець-Свентокшиський, Пльзень, Седльці́, Чеські Будейовиці́, Ще́цин*.

3. У деяких позиціях букву **е** слов'янських мов із кириличним алфавітом передаємо через **є**:

1) на початку слова, після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Благоє́вгра́д, Є́лєня Гу́ра, Є́лша́ва, Є́сє́ник, П'є́штя́ни, Ра́єць, Ско́п'є́*;

2) після приголосних (крім шиплячих, **р і ц**) у суфіксі **-єв** та у сполученні цього суфікса з антропонімним **-єй (-єєв)** російських назв, похідних переважно від прізвищ: *мо́ре Ла́птєвих, Ле́жнево́*, але: *Пле́щє́во, Рже́в, мис Рум'я́нцева*;

3) коли російському **е** відповідає в аналогічних українських основах **і**: *Бе́жецьк, Бе́лгород, Бе́лово́, Бе́лорє́цьк, Благове́щенськ, Желе́зновóдськ*.

4. У географічних назвах, що мають у російській мові форму, спільну з відповідною українською, таке **е** передаємо через **і**: *Бі́ла, Бі́ле (озеро), Ві́тка, Лісна́, Него́рі́ле, Пі́щя́не, мис Сі́рий* та ін. Це стосується і польського **ia**: *Бі́ла Підля́ська, Бі́лосто́к* та ін.

5. Білоруське **е** передаємо через **і** (у назвах, засвоєних українською мовою): *Біловéзька Пуца, Білорóсь* або через **е**: *Рéчиця*.

Примітка. Польське, чеське й словацьке закінчення **-е**, що наявне в географічних назвах із суфіксами **-ц-, -іц-, -иц-** (лат. **-с-, -іс-**) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням **-і** з відповідним граматичним значенням: *Кéльці, Кóшиці, Лідиці, Пáрдубиці*. Ці географічні назви відмінюємо: *Кóшиці – Кóшиць, Кóшицям...* Назви на зразок *Закопáне* мають форму прикметника середнього роду (однина), тому їх відмінюємо, як цей прикметник: *Закопáне – Закопáного, Закопáному* та ін.

6. Російську букву **ё** передаємо:

1) через **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**: *Йóлкіно, Муравйóво*;

2) через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**: *мис Дежньóва, Оленьóк* (річка), але в назвах, утворених від спільних для української та російської мов слів, пишемо **е**: *Берéзова* (річка), *Орéл, Семéново*;

3) через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Рогачóво, Щóкіно*.

7. Російську букву **э** передаємо через **е**: *Еліста́, Ельбру́с, Ельто́н*.

8. Букву **и** передаємо:

1) через **і**:

1.1) на початку географічних назв: *Іга́рка, Іла́ва, Ільме́нь* (озеро), *Інди́гírка, Ічин*;

1.2) у кінці незмінюваних назв або слів у формі множини: *Бро́нниці, Гливі́ці, Ка́лгарі, Корни́ці*;

1.3) у середині слова після приголосного – перед голосним, **й** або іншими приголосними (крім позицій, передбачених нижче): *Гру́зія, Двіна́, Ка́пліце, Пе́рсія, Рі́ска, Севлі́єво, Селі́гér* (озеро);

2) через **ї** після голосного **і** при роздільній вимові після приголосного: *Ана́ньїно, Ма́р'їно, Новотро́їцьке*.

Примітка. У географічних назвах, утворених від загальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, звичайно пишемо **и** в суфіксах **-ин-, -инськ-**: *Берези́на, Гуси́не О́зеро, Дуди́нка, Жа́бинка, Карти́нськ, Крути́нське, Пра́вдинськ* (докладніше про правопис **и** див. нижче);

3) через **и**:

1) після **ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Жига́лово, А́чинськ, На́льчик, Єго́ршино, Іши́м, Коми́шин, Щигри́, Цимля́нськ* та ін.;

2) у географічних назвах, утворених від імен, спільних для української та інших слов'янських мов, які в українській мові пишемо з **и**: *Гаврі́лово, Дани́лов, Дми́тров, Миха́йловське*, але *Никола́євськ-на-Аму́рі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в інших мовах);

3) у коренях спільних для української та російської мов географічних назв, якщо ці корені пишемо з **и**: *Виногра́дово, Кислово́дськ, Клин, Крі́чев, Кури́льські острові́, Лі́пецк, Лихосла́вль, Тихоре́цьк*;

4) у складних географічних назвах, де **и** виконує функцію сполучного звука: *П'ятиха́тки, Печиво́ди, Семиго́ри*;

5) у префіксі **при-**: *Прику́мськ, Прилу́жжя, Примо́р'я*;

6) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Зимо́вники, Тупі́к; Борови́чі, Котельни́ч, Осипови́чі, О́глич; Бронни́ці, Гливи́ці, Колві́цьке (озеро), Лухови́ці*;

е) у закінченнях географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березни́кі, Валу́йки, Го́рки*.

5. Букву **ы** (у латиноалфавітних мовах **y**) передаємо через **и**: *Ві́кса, Ві́тегра, Ірті́ш, Сі́зрань, Сиктивка́р, Чебоксáри, Ша́хти*.

6. Польські носові **ą, ę** передаємо, як **і** в прізвищах (див. § 144, п. 9), сполученнями букв **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Дембі́ця*; перед іншими приголосними – сполученнями букв **он, ен**: *Конт, Ченстохо́ва*.

§ 150. Географічні назви з прикметниковими закінченнями

1. Прикметникові закінчення слов'янських географічних назв передаємо так само, як у прізвищах, але у формі всіх трьох граматичних родів та однини й множини: у чол. роді – через **-ий** після твердого приголосного, через **-ій** — після м'якого приголосного; у жін. роді — через **-а, -я**; у середн. роді — через **-е, -о, -є**; у множині — через **-і**: *Станови́й (хребет); Вели́кий У́стюг, Нови́й Сад, Олені́й (острів); Ба́нська Бістри́ця, Зелена́ Гу́ра, Лиха́ (річка), Ни́жня Тунгу́ска; Благода́тне, Велико-Ту́рново, Покро́вське; Ка́рлові Ва́ри*.

Примітка. Російські географічні назви, похідні від прізвищ на **-ой** без суфіксів **-ск-, -цк-**, зберігають закінчення **-оє**: *Толсто́є*.

2. Слов'янські назви з кінцевими **-ово, -єво** та **-ино** передаємо через **-ово, -єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих – **-ино** зі збереженням закінчення **-о** (на відміну від подібних українських назв на **-е**): *Вну́ково, Га́брово, Ко́сово, Зу́єво, Сара́єво; Забро́діно, Ма́р'їно, Ната́льїно; Єго́ришино, Ро́щино*.

Закінчення **-о** зберігаємо і в назвах на зразок *Радóмсько*, що за походженням є відносними прикметниками, які в сучасній українській мові, на відміну від попередніх географічних назв, не відмінюємо.

3. Польське **ó**, наявне в суфіксі **-ów** у польських географічних назвах, передаємо через **у** або через **і**: *Жи́ра́дув, Жéшув, Ряшів, Томáшув-Мазове́цький* та ін., але: *Гру́бешів, Кра́ків* та ін. Літеру **о** в суфіксі **-ov** у чеських і словацьких назвах передаємо через **о**, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями – через **і**: *Крно́в, О́рлов, Прóстейов, Прше́ров*, але: *Барді́їв, Во́ронів, Пря́шів*.

§ 151. Апостроф, м'який знак

1. Апостроф у слов'янських географічних назвах ставимо так само, як і у прізвищах (див. § 144, п. 12), а в назвах неслов'янського походження на території слов'янських країн, крім того, – після деяких інших приголосних: *Ак'я́р, Амудар'я́, Ско́п'є*; перед **йо** апостроф не пишемо: *Мураві́ово*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишемо: *Вя́зьма, Вя́тка, Вю́ртемберг, Крю́ково, Кя́хта, Пря́шів, Хя́рма*.

2. М'який знак пишемо:

1) для пом'якшення твердого кінцевого приголосного основи **ц** в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець, -аць, -иц(-я), -уць**: *Оло́нець, Повене́ць, Черепове́ць; Кра́гуєваць, Сто́лаць; Дембі́ця, Ло́мниця, Ре́чиця, Оломоу́ць*;

2) суфікси географічних назв **-ск, -цк** передаємо відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк**: *Гданськ, Курськ, Слупськ; Кузнéцьк, Томáшув-Мазове́цький, Тро́їцьк*.

3. Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаємо: *Араві́йське мо́ре, мис До́брої Наді́ї, Пе́рська зато́ка, Півні́чний Льодові́тий океа́н*.

4. Перекладаємо і прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін світу, що входять до складу географічних назв: *Вели́кий каньйо́н, Півде́нна Аме́рика, Півні́чний по́люс, Широ́кий Яр*.

§ 152. Відмінювання географічних назв

1. Українські, а також іншомовні географічні назви з іменниковими закінченнями відмінюємо переважно як звичайні іменники І, II, III відмін:

1) I відміна: *А́фрика – А́фрики, А́фрикою, в А́фриці; Ду́бниця – Ду́бниці, Ду́бницею, у Ду́бниці; Є́лиава – Є́лиави, Є́лиавою, у Є́лиаві; Ло́хвиця –*

Лóхвиці, Лóхвицею, у Лóхвиці; Одéса – Одéси, Одéсою, в Одéсі; О́львія – О́львії, О́львією, в О́львії; Полта́ва – Полта́ви, Полта́вою, у Полта́ві; Пра́га – Пра́ги, Пра́гою, у Пра́зі; Réчиця – Réчиці, Réчицею, у Réчиці; Шепеті́вка – Шепеті́вки, Шепеті́вкою, у Шепеті́вці;

2) II відміна: Буг – Бúгу, Бúгом, на Бúзі (й по Бúгу); Га́йсин – Га́йсина, Га́йсином, у Га́йсині; Ду́бно – Ду́бна, Ду́бном, у Ду́бні; Кі́їв – Кі́єва, Кі́євом, у Кі́єві; Кра́ків – Кра́кова, Кра́ковом, у Кра́кові; Луга́нськ – Луга́нська, Луга́нськом, у Луга́нську; Льві́в – Льво́ва, Льво́вом, у Льво́ві; О́льштин – О́льштина, О́льштином, в О́льштині; Сві́тязь – Сві́тязю, Сві́тязем, на Сві́тязі; Терно́піль – Терно́поля, Терно́полем, у Терно́полі; Теруе́ль – Теруе́ля, Теруе́лем, у Теруе́лі; Токма́к – Токма́ка, Токма́ком, у Токма́ці (у Токма́ку); У́жгород – У́жгорода, У́жгородом, в У́жгороді;

3) III відміна: Бретáнь – Бретáні, Бретáнню, у Бретáні; Керч – Кéрчі, Кéрчу, у Кéрчі; По́знань — По́знані, По́знанню, у По́знані; Сві́р – Сві́рі, Сві́р'ю, на Сві́рі; Сі́зрань – Сі́зрані, Сі́зранню, у Сі́зрані.

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюємо як відповідні загальні іменники: *Березни́кі – Березникі́в, Березника́м, у Березника́х; Бо́йниці – Бо́йниця́, Бо́йницями, у Бо́йницях; Ков'я́ги – Ков'я́г, Ков'я́гам, у Ков'я́гах; Лубні́ – Лубе́н, Лубна́м, у Лубна́х; П'єштя́ни – П'єштя́н, П'єштя́нам, у П'єштя́нах; Плі́ски – Плі́сок, Плі́скам, у Плі́сках; Прилу́ки – Прилу́к, Прилу́кам, у Прило́ках; Ромні́ – Роме́н, Ромна́м, у Ромна́х; Сало́ніки – Сало́нік, Сало́нікам, у Сало́ніках; Філіппі́ни – Філіппі́н, Філіппі́нам, у (на) Філіппі́нах; Черні́вці – Черні́вців, Черні́вцям, у Черні́вцях.*

3. Географічні назви із прикметниковими закінченнями відмінюємо як звичайні прикметники: *Боровé – Борово́го, Борово́му, у Борово́му; Га́брове – Га́брового, Га́бровому, у Га́бровому; Жуко́вський – Жуко́вського, Жуко́вському, у Жуко́вському; Лозова́ – Лозово́ї, Лозові́й, у Лозові́й; Рівне – Рівного, Рівному, у Рівному; Чусова́ – Чусово́ї, Чусові́й, у Чусові́й.*

Примітка. Від відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим **-е** на зразок *Гарку́шине, Рівне, Свáтове, Синельни́кове*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середн. роду, треба відрізнити подібні за оформленням назви з кінцевим **-о** (рідковживані в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок *Бахметьéво, Бородіно́, Гне́зно, Кóсово, Молоде́чно, Сара́єво*, що відмінюються як іменники середн. роду II відміни (див. у п. 1 *Ду́бно*), та з кінцевим **-а**, що відмінюються як іменники жіноч. роду I відміни: *Смі́ла, Смі́ли, Смі́лі, Смі́лою, у Смі́лі.*

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи, навпаки, іменника та прикметника, відмінюємо в обох частинах:

1) *Го́ла При́стань – Го́лої При́стані...; Криві́й Ріг – Криво́го Рóгу.; Вели́кі Лу́ки – Вели́ких Лук...; Єлисе́йські Поля́ – Єлисе́йських Полі́в...; Мінерáльні Во́ди – Мінерáльних Вод...;*

2) *Асканія-Нова* – *Асканії-Нової, Асканії-Новій...*; *Віта-Пошто́ва* – *Віти-Пошто́вої, Віти-Пошто́вій* та ін.; *Кам'янець-Подільський* – *Кам'яня-Подільського, Кам'яне́ві-Подільському...*; *Новгород-Сіверський* – *Новгорода-Сіверського, Новгороду-Сіверському...*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюємо лише в другій частині: *Ба́ден-Ба́ден* – *Ба́ден-Ба́дена*, у *Ба́ден-Ба́дені*; *Іва́но-Франкі́вськ* – *Іва́но-Франкі́вська*, в *Іва́но-Франкі́вську*; *Миха́йло-Коцю́бінське* – *Миха́йло-Коцю́бінського*, у *Миха́йло-Коцю́бінському*, але: *Ко́нча-За́спа* – *Ко́нчі-За́спи*, у *Ко́нчі-За́спі*; *Пу́ща-Води́ця* – *Пу́щі-Води́ці*, у *Пу́щі-Води́ці*.

6. Географічні назви, що складаються з двох іменників та прийменника між ними, відмінюємо в першій частині: *Есслінген-на-Нека́рі* – *Есслінгена-на-Нека́рі*, в *Есслінгені-на-Нека́рі*; *Фра́нкфурт-на-Ма́йні* – *Фра́нкфурта-на-Ма́йні*, у *Фра́нкфурті-на-Ма́йні*.

§ 153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів

1. Суфікси **-инськ-(-ий)**, **-інськ-(-ий)**:

1) у суфіксах **-инськ-(-ий)**, **-інськ-(-ий)** прикметників, утворених від географічних назв і від назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин**, **-ін**, **-инськ**, **-інськ**, зберігаємо той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Камі́шин* – *камі́шинський*, *Ні́жин* – *ні́жинський*, *Тульчі́н* – *тульчі́нський*, *Ту́шино* – *ту́шинський*; *Філіппі́ни* – *філіппі́нський*; *Чигири́н* – *чигири́нський*; *Цюру́пинськ* – *цюру́пинський*, *Гру́зія* – *гру́зін* – *гру́зінський*; *Осе́тія* – *осе́тін* – *осе́тінський*.

У прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин**, **-ін**, пишемо завжди **и**: *Аля́ска* – *аля́синський*, *Баку́* – *бакі́нський*, *Шо́стка* — *шо́сткінський*, *Кабарда́* – *кабарді́нський*, *Караганда́* – *караганді́нський*, *По́ті* – *по́тинський*, *Ша́хти* – *ша́хтинський*, але *Амудар'я́* – *амудар'інський*.

2. Суфікси **-овськ-(-ий)** [**-ьовськ-(-ий)**], **-евськ-(-ий)** [**-євськ-(-ий)**], **-івськ-(-ий)** [**-ївськ-(-ий)**]:

1) у суфіксах **-овськ-(-ий)** [**-ьовськ-(-ий)**], **-евськ-(-ий)** [**-євськ-(-ий)**], **-івськ-(-ий)** [**-ївськ-(-ий)**] прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов** (**-ьов**), **-ев** (**-єв**), **-ів** (**-їв**), зберігаємо ту саму букву (**о**, **е**, **є**, **і**, **ї**), що й в основній назві: *Скадо́вськ* – *скадо́вський*, *Вознесе́нськ* – *вознесе́нський*, *Кара́чев* – *кара́чевський*, *Колгу́єв* – *колгу́євський*; *Кишині́в* – *кишині́вський*, *Льві́в* – *льві́вський*, *Тете́рів* – *тете́рівський*, *Черні́гів* – *черні́гівський*. Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о**, **е** стає закритим, діє правило про чергування **о**, **е** з **і**: *Лозова́* — *лозі́вський*, *Сва́тове* – *сва́тівський*, *Селі́дове* – *селі́дівський*, *Хме́леве* – *хме́лівський*.

2) у прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким є інший приголосний, пишемо **-івський (-ївський)**: *Біла Церква* — білоцерківський, *Валки* — валківський, *Гребінка* — гребінківський, *Златоуст* — златоустівський, *Казанка* — казанківський, але *Орел* — орловський та ін.

3. У прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-ськ-(-ий)** від географічних назв і від назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) **г, ж, з (дз) + -ськ-(-ий) → -зьк-(-ий) [-дзьк-(-ий)]**: *Буг* — бугський, *Ветлуга* — ветлузький, *Гаага* — гаазький, *Гамбург* — гамбурзький, *Лейпциг* — лейпцизький, *Люксембург* — люксембурзький, *Острог* — острозький, *Прага* — пражський, *Рига* — ризький, *Страсбург* — страсбурзький; *Воронеж* — воронезький (пор. назву українського селища: *Вороніж* — воронізький), *Запоріжжя* — запорізький, *Париж* — паризький; *Абхазія* — абхазький, *Кавказ* — кавказький, *Лодзь* — лодзький, *Сиракузи* — сиракузький, *француз* — французький;

2) **к, ц, ч + -ськ-(-ий) → -цьк-(-ий)**: *Баскунчак* — баскунчакський, *Білосток* — білостокський, *Велікі Луки* — великолукський, *Вишині Волочок* — вишиноволоцький, , *грек* — грецький, *Кагарлік* — кагарлицький, *Казбек* — казбекський, *калмук* — калмукський, *Кобеляки* — кобеляцький, *коряк* — коряцький, *Кременчук* — кременчукський, *Прилуки* — прилуцький, *словак* — словацький, *таджик* — таджикський, *турок* — турецький, *узбек* — узбекський; *Ніцца* — ніццький, *Суец* — суецький, *Череповець* — череповецький; *Бахмач* — бахмацький, *Галич* — галицький, *Грінвіч* — грінвіцький, *Дрогобич* — дрогобицький, *Овруч* — овруцький, але: *Дамаск* — дамаський, *Мекка* — меккський, *тюрки* — тюркський;

3) **с, х, ш + -ськ-(-ий) → -ськ-(-ий)**: *Арзамас* — арзамаський, *Одеса* — одеський, *Тбілісі* — тбіліський, *тунгус* — тунгусський, *Черкаси* — черкаський, *черкес* — черкеський; *волох* — волохський, *Карабах* — карабаський, *Лепетіха* — лепетіський, *чех* — чеський; *Золотоніша* — золотоніський, *Кандалакша* — кандалакський, *латіш* — латиський, *Сиваш* — сиваський, *чуваш* — чуваський.

Примітка. Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках зазначені приголосні перед суфіксом **-ськ-** не чергуються і передаються відповідно на письмі: *Бангкок* — бангкокський, *баски* — баскський, *казах* — казахський, *Клуз* — клужський, *Небіт-Даг* — небіт-дагський, *Печ* — пєчський та ін.

§ 154. Правопис складних і складених географічних назв

1. Окремо пишемо:

1) географічні назви, що складаються з прикметника та іменника: *Біла Церква, Великий Устюг, Вєрхня Силєзія, Вишиний Волочо́к, Го́ла При́стань, Голубий Ніл, Давидів Брі́д, За́хідна Євро́па, Зелє́на Гу́ра, Нове́ Місто, Новий Сад, Поважська Бістриця, Сомко́ва Доли́на, Старá Плани́на, Холо́дний Яр, Широ́кий Яр*;

2) географічні назви й номенклатурні терміни при них: *Кавка́зський хребéт, Канда́лакска зато́ка, Скандина́вський півóстрів, Фінська зато́ка, Чорне мо́ре*;

3) географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: *Гі́лча Дру́га, Зали́сся Пе́рше, Кра́сне Дру́ге, Пе́рше Садовé*;

4) географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: *се́ло Іва́на Франка́*, але: *мі́сто Іва́но-Франкі́вськ, се́ло Миха́йло-Коцю́бинське* (бо тут маємо сполучний голосний **о** й словотвірну чи морфологічну модифікацію прізвища), а також назва села *Дмитро́-Варва́рівка*, що складається з основ двох імен.

2. Разом пишемо:

1) географічні іменникові назви, утворені від прикметника та іменника, що з'єднані сполучним звуком, а також прикметники, що походять від таких назв: *Білопíлля, Верхньодніпро́вськ, Гостролу́ччя, Дорогобу́ж, Красново́дськ, Мало́яросла́вець, Нижньокилі́мськ, Новово́лінськ, Старокостянти́нів, Чистово́дне, Ясногоро́дка; білопíльський, верхньодніпро́вський, гостролу́чанський, дорогобу́зький, чистово́днівський* та ін.

Примітка. Так само пишемо складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць та ін. і мають при собі номенклатурні терміни на зразок *гора́, ліс, мо́ре, низовина́, о́зеро, о́стрів, хребéт* та ін.: *Нижньодуна́йська низовина́, Маршалло́ві острови́, Малоазі́йське нагір'я* та ін.;

2) географічні назви, що складаються з основ числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворі́ччя, П'ятиха́тки, Семиго́ри, Семипі́лки, Сорокодуби́, Трипíлля; дво́річанський, п'ятиха́тський, семигі́рський, семипі́лківський, сорокодубський* та ін.;

3) географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Верни́городок, Гуляйпо́ле, Копай́город, Печі́води; вернигородо́цький, гуляйпíльський, ко́пайгородський, печиво́дський*;

4) географічні назви, утворені від двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: *Вербо́лози, Индо́кита́й, Страхо́лісся*;

верболóзівський, індоки́тайський, страхоліський, але: *А́встро-Угóрицина*, *Азо́во-Чорномóр'я* та ін.;

5) географічні назви з другою частиною **-град, -город, -піль, -поль; -абад, -абат, -акан, -бург, -ленд, -пілс, -таун, -шир, -штадт** і похідні від них прикметники: *Белгра́д, Ботевгра́д; Ки́тайгород, Ві́шигород; Кня́жпіль, Ольго́піль; Адріано́поль, Севасто́поль; Ашгаба́т; Бра́нденбург; Камберле́нд; Да́угавпілс; Ке́йптаун; Йо́ркишир; Ру́дольшта́дт; белгра́дський, ві́шигоро́дський, ольго́пільський; севасто́польський; бра́нденбу́рзький; да́угавпі́льський; рудольшта́дтський;*

6) прикметники та іменники (назви жителів) від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника (без суфіксів **-зьк-(-ий), -ськ-(-ий), -цьк-(-ий)** і суфіксів присвійності) та іменника: *біломóрський, біломóрці* (від *Бі́ле мо́ре*), *білоце́рківський, білоце́рківці* (від *Бі́ла Це́рква*), *гостромогі́льський, гостромогі́льці* (від *Го́стра Могі́ла*), *новомі́ський, новомі́щани* (від *Нове́ Мі́сто*), *яснополя́нський, яснополя́нці* (від *Я́сна Поля́на*); *житньогі́рський, житньогі́рці* (від *Жи́тні Го́ри*), *захі́дноєвропе́йський, захі́дноєвропе́йці* (від *Захі́дна Євро́па*), *кам'яноба́лківський, кам'яноба́лківці* (від *Кам'яна́ Ба́лка*), *липоводоли́нський, липоводоли́нці* (від *Лі́пова Доли́на*).

3. З дефісом пишемо:

1) географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника і наступного прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Ба́ня-Лу́ка – ба́ня-лу́цький, Гвіне́я-Біса́у – гвіне́я-біса́уський, Ельза́с-Лотари́нгія – ельза́с-лотари́нзький, Ко́ло-Миха́йлівка – ко́ло-миха́йлівський, Пу́ща-Води́ця – пу́ща-води́цький; А́встро-Угóрицина – а́встроугóрський; Бері́зки-Бе́ршадські – бері́зки-бе́ршадський, Ві́та-Поштова́ – ві́та-пошто́вий, Кам'яне́ць-Поді́льський – кам'яне́ць-поді́льський, Ра́ва-Ру́ська – ра́ва-ру́ський, Ха́рків-Това́рний — ха́рків-това́рний;*

2) географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) і зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андре́єво-Іва́нівка – андре́єво-іва́нівський, Дми́тро-Варва́рівка – Дми́тро-варва́рівський, Іва́но-Франкі́вськ – іва́но-франкі́вський, Миха́йло-Коцю́бінське – миха́йло-коцю́бінський, Олекса́ндро-Па́щенкове – олекса́ндро-па́щенківський, але Петропа́влівка;*

3) географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Буе́нос-А́йрес, Ду́мбартон-Окс, Іссі́к-Куль, Кизі́л-Орда́, Нар'ян-Ма́р, Ріо-Не́гро, Ула́н-Уде́; буе́нос-а́йреський* та ін., але назви з другим компонентом **-даг, -дар'я, -дау**

пишемо разом: *Аюда́г, Амудар'я, Сирдар'я, Алатáу; амудар'ї́нський, приамудар'ї́нський* та ін.;

4) географічні назви (переважно назви населених пунктів) із першими частинами **соль-, спас-, усть-** та іншомовними **вест-, іст-, нью-, сан-, Санкт-, сент-, санта-, сен-, сент-** та ін., а також із кінцевими назвотворчими частинами **-ривер, -сіті, -сквер, -стріт, -фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Іле́цьк, Спас-Кле́пики, Усть-Каменогóрськ; Вест-І́ндія; Іст-Лóндон; Нью-Йóрк; Сан-Сальвадо́р; Санкт-Га́ллен; Са́нта-Кла́ра; Сен-Го́та́рд; Сент-Луїс; Фолл-Рі́вер, Атла́нтік-Сіті, Со́хо-сквер; Бо́кна-фіо́рд; соль-іле́цький, усть-каменогóрський; нью-йóркський; фолл-рі́верський, атла́нтік-сі́тинський* та ін.;

5) географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Новосі́лки-на-Дні́прі, Фра́нкфурт-на-Ма́йні, Яр-під-За́йчиком; Було́нь-сюр-Мер, Бург-ель-Ара́б, Ла-Ма́ни, Ла-Пла́та, Лас-Ве́гас, Лос-А́нжелес, Па-де-Кале́, Ріо-де-Жане́йро; новосі́лківський-на-Дні́прі, фра́нкфуртський-на-Ма́йні, я́рський-під-за́йчиком; було́нь-сюр-ме́рський, бург-ель-ара́бський, ла-ма́ниський, ла-пла́тський* та ін.;

6) прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин (-їн), -ськ-(-ий), -цьк-(-ий), -зьк-(-ий)**: *ві́нницько-ста́вський* (від *Ві́нницькі Стави*), *даві́дово-бри́дський* (від *Даві́дів Бри́д*), *олі́йниково-слоби́дський* (від *Олі́йникова Слобода́*), *ві́льшансько-новосе́лицький* (від *Ві́льшанська Новосе́лиця*), *мишу́рино-рі́зький* (від *Мишу́рин Рі́з*).

Примітка 1. Назви жителів у формі іменників, що утворені від назв населених пунктів, частини яких поєднані дефісом, пишемо разом: *Іва́но-Франкі́вськ – іва́но-франкі́вський*, але *іванофранкі́вці, Нью-Йóрк – нью-йóркський*, але *ньюйóрківці*.

Примітка 2. Префіксальні прикметники та іменники, утворені від географічних назв, що мають усередині дефіс, пишемо разом: *Іссі́к-Куль – приі́ссикку́льський, приі́ссикку́льці*.

6. Уживання розділових знаків

В українській пунктуації використовуємо такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак – з кількома різновидами), лапки (парний знак – з різновидами), дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він слугує знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, – у сполученнях прикладки з означуванням іменником: *учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик* та

ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: *два-три дні*, у сполученнях повнозначних слів із частками на зразок *дай-но*, *іди-но* та ін.: див. § 35, п. 5.3; § 37; § 44, п. 3.1), а також різні комбінації цих знаків (див. § 166) та подвійне й потрійне вживання окремих із них (знака питання і знака оклику). Крім них, уживається також скісна риска (/).

§ 155. Крапка (.)

1. Крапку ставимо в таких позиціях:

1) у кінці речення – розповідного або спонукального, якщо останнє вимовлене без окличної інтонації: *Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї України, та й ще йтимуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирини* (П. Загребельний);

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян* (М. Рильський);

2) у називних реченнях: *Зима. Холоднеча. Засніжений ліс* (М. Стельмах);

3) між прізвищем автора, назвою його твору, назвою міста: *Олесь Гончар. Собор. Київ, 1968*;

4) у реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Дванадцятирічна шкільна освіта. Це добре чи погано?* (Заголовок газетної публікації);

*Сибір. І соловецькі келії,
і глупа облягає ніч пекельний край
і крик пекельний* (В. Стус);

5) після речення, що вводить у дальший розгорнений виклад, опис тощо: *А діло було таке. Студенти з Царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Орданському. Той купець мав багатько дочок, і не дуже гарних. Він закликав до себе усяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім через стіну Братського монастиря* (І. Нечуй-Левицький).

Для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного виділення більшої самостійності та змістової ваги крапку ставимо також у тих випадках, де вживаємо коми, – наприклад, у висловленнях, які могли б бути простими реченнями, ускладненими наявністю однорідних, повторюваних, відокремлених членів: *Випав сніг. І в селі, і в полі, і в лісі* (В. Бабляк); *А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в кут. З кутка в кут* (М. Коцюбинський), у висловленнях, що могли б бути частинами складних речень (див. § 158, II, п. 2, прим. 1 і п. 3, прим. 1).

Примітка 1. Крапку не ставимо в кінці заголовків, у назвах на вивісках, печатках і штампах, на титульних аркушах книжок, журналів тощо – після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання та ін.

Примітка 2. Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело, наведене в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапку ставимо після дужок. Крапку після таких дужок ставимо в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки. Якщо ж вказівку на автора (джерело) наводимо нижче (у дужках чи частіше без них), зокрема в епіграфах, після цитати ставимо крапку, а після такої вказівки її не ставимо. Наприклад, епіграф до роману О. Гончара «Твоя зоря»:

Твоя зоря – твоя судьба.

З народних уст

Примітка 3. Про вживання крапки в кінці вставлених речень у дужках див. § 163, I, п. 2, прим.

Примітка 4. Про вживання крапки після зауважень у дужках у межах певної цитати на зразок «... (примітка наша. – Ред.) ...» див. § 167, II, п. 3.;

б) в умовних графічних скороченнях (див. § 62) *п.* (пан; пані), *гр.* (громадянин; громадянка), *проф.* (професор), *а. а.* (авторський аркуш), *ст.* (століття), *рр.* (роки) та ін.

Примітка. Крапку не ставимо:

1) в ініціальних (звукових, літерних і літерно-звукових) абревіатурах (див. § 61) між літерами на позначення їхніх складових частин: *НАН* (Національна академія наук) України, *НЕП* і *неп* (нова економічна політика), *НТКУ* (Національна телевізійна компанія України) та ін.;

2) у графічних скороченнях (див. § 62);

2.1) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: *м* (метр), *мм* (міліметр), *г* (грам), *кг* (кілограм), *т* (тонна), *ц* (центнер), *л* (літр) та ін.; *В* (вольт), *кВ* (кіловольт), *кгс* (кілограм-секунда), *лм* (люмен), *Мкс* (максвел), *Р* (рентген), *год* (година), *с* (секунда), *хв* (хвилина);

2.2) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд) та ін., на відміну від скорочень, утворених усіченням складу слова, де крапку ставимо: *дол.* (долар), *коп.* (копійка), *тис.* (тисяча) та ін. (згідно з нормами чинного державного стандарту України «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» (ДСТУ 3582:2013). Київ: Мінекономрозвитку України, 2014).

§ 156. Знак питання (?)

1. Знак питання ставимо в таких позиціях:

1) у кінці питального речення: *За кожною з цих пам'яток – люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена?* (Р. Федорів);

Чи совам зборкати орла?

Чи правду кривді подолати? (М. Рильський).

Примітка 1. Знак питання не ставимо в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень): *– Що ж він тобі говорив? – Питав мене, чого зайшла, чом невесела...* (Марко Вовчок).

Якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням знак питання ставимо:

*Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл
Під небом літає у теплій дні? (Л. Глібов);
Пам'ятаєте, який у мене веселий дід був? (Ю. Яновський).*

Примітка 2. Підвищену проти звичайної питальну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками питання:

Кляті! кляті!

Де ж слава ваша?? На словах! (Т. Шевченко).

Примітка 3. Складну інтонацію питання / оклику передаємо на письмі двома відповідними знаками ?!:

Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка);

*— Для чого ж тоді на Ельбі
поклали ви круглі голови?! —*

Кричить нам у вічі земля (Б. Олійник).

Примітка 4. У питальних реченнях (переважно з однорідними членами) у художній літературі знак питання ставимо після кожного слова (сполучення слів) для їх повнішого увиразнення:

Хіба ж живуть вони? І знають,

Як ви сказали, благодать,

Любов?... (Т. Шевченко);

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток? (Марко Вовчок).

Примітка 5. Щодо написання після знака питання слів з малої літери, напр.: *Що його турбувало? погода? далека дорога?; Раптом він чує над собою: Остане! Остане! се ти? живий?* (М. Коцюбинський) – див. зауваження в § 157, п. 1, прим. 4 (про практику такого ж написання після знака оклику);

2) у кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: – *А я замурував був у хижі дочку від Германії [Німеччини], то в управі так шмагали, що – вірите? – шкура на мені полопалася (О. Гончар);*

3) у дужках у середині цитати або після тих чи інших цитованих уривків для вираження сумніву щодо наведеного матеріалу, критичного ставлення до його автора (тільки знак питання або знак питання в поєднанні з якими-небудь словами): *Упорядники статистичних даних відзначають у передмові, що «переважна більшість (скільки це? – Рец.) населення з недовірою (!) ставиться до заявлених реформ», що «певна (?) частина опитаних узагалі не вірить в успіх реформ» (!!!) і, нарешті, що «час уже перевірити (!) стан виконання попередніх обіцянок нашого керівництва» (з рецензії);*

4) у відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним зі співрозмовників «німе запитання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): – *Навіщо вам треба було це робити?! – ???.*

§ 157. Знак оклику (!)

1. Знак оклику ставимо в таких позиціях:

1) у кінці речення, що вимовляється з окличною інтонацією (часто це спонукальні речення):

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
То ж тепера весна золота! (Леся Українка);
Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (П. Тичина);

2) у кінці окличного називного речення, зокрема в конструкціях з називним відмінком теми (уявлення): *Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила* (І. Цюпа).

Примітка 1. Знак оклику звичайно ставимо в кінці речень, що починаються словами:

1) **як, який, що (то) за, до чого ж, скільки** і под. (у реченнях, що не є підрядними):
Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів! (М. Коцюбинський); *Він звів до Сагайда сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі!* (О. Гончар); *До чого ж гарно й весело було в нашому городі!* (О. Довженко). Іноді (у поетичній мові) такі слова можуть бути в середині речення: *На небокраї яка краса огнів сія!* (В. Сосюра);

2) **слава, хвала, ганьба, геть** і под., зворотом **Хай живе...**: – *Слава Україні! – Героям слава!*

Примітка 2. Підвищену проти звичайної окличну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками оклику:

О мій велетню Самсоне,
Пути розривай!! (О. Олесь);
– *Пустіть нас!!!* – *закричав Синичка* (О. Довженко).

Примітка 3. Складну інтонацію оклику / питання передаємо на письмі двома відповідними знаками !?:

І де та правда!? Горе! Горе! (Т. Шевченко).

Примітка 4. В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: *Кляті! кляті!* (Т. Шевченко); [Голос:] *Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти?* (Леся Українка). У сучасній правописній практиці в подібних випадках варто віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури);

3) після звертань (непоширених або поширених), що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Україно! Ти в славній борні не одна (М. Рильський);
Ти, прекрасна вечірня зоре! (Леся Українка);
Народе мій! Твоє буття затяте
В моїй крові затято клекотить!.. (І. Драч);

4) після вигуків, а також після слів **так і ні**, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Ай! як тут гарно! (М. Коцюбинський);
Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари! (Леся Українка);
– *Гей! Піднімайтесь, хто сильний та дужий!* (О. Довженко); [Мавка (спалахнула):] *Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* (Леся Українка); –
Ні! Недобре зробив батько, – глухо якомсь, з протягом, почав Чіпка (Панас Мирний);

5) у кінці вставленого речення або після вставленого слова (сполучення слів), вимовлених з окличною інтонацією (відповідні слова й речення в таких випадках звичайно виділяються з обох боків тире):

Крізь ночі і віки сяють нам

Сліпучим – ні! – животворящим сяйвом

Озера милі! (М. Рильський);

Потім один крикнув щось і скачки – ой горенько ж! – у гречку влетів (А. Головка); *Директор знав – та й як добре знав! – неспокійну натуру свого головного інженера* (П. Загребельний);

6) у дужках у середині цитати або після тих чи інших цитованих уривків, до яких автор хоче привернути особливу увагу, для вираження емоційного ставлення (обурення, здивування, іронії тощо або ж, навпаки, повного схвалення) до наведеного матеріалу (див. ілюстрацію в § 156, п. 3).

§ 158. Кома (,)

1. Кома в простому реченні.

1.1. У простому реченні кому ставимо в таких позиціях:

1) між однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками: *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький); *Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра...* (О. Кобилянська); *Світло сяйною хвилею хлюпнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по кущах* (Є. Гуцало).

Примітка 1. Не варто розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

1) дві однакові граматичні форми дієслова, що означають дію та її мету: *піду подивлюся, сядьмо поміркуймо* та ін.;

2) два однакові або близькі за значенням спільнокореневі слова, друге з яких ужите із запереченням не, якщо таке сполучення становить одне граматичне ціле (жду не діждуся, дивишся не надивишся, вовк не вовк і под.): *Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не навтішається своїм Івасем!* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка 2. Прикметники-означення є однорідними:

1) коли вони характеризують предмет з одного боку (у переліку його властивостей, якостей, особливостей) або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки: *Немає матусі! У глухій, темній могилі вона* (А. Тесленко); *Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне — то і є людина* (О. Гончар); *Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском* (О. Кобилянська);

2) коли друге й наступні означення підсилюють, уточнюють, пояснюють перше: *Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч* (І. Нечуй-Левицький); *Твердо утираючись ногами в нову, не паницизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки* (М. Коцюбинський).

Якщо ж прикметники-означення характеризують предмет з різних боків, вони є неоднорідними й коми між ними не ставимо: *Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями* (І. Нечуй-Левицький); *Ми їхали порожньою рудуватою дорогою* (Валерій Шевчук); *В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишневі садки* (Б. Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка (найчастіше в складених термінологічних назвах) – після нього: *Усе застеляла мла вечірня пахучая*

(Марко Вовчок); *На чорній зритій землі, по краях, поплуталась огудина суха гарбузова* (А. Головка); *батарея анодна суха; пищиця м'яка яра.*

Примітка 3. Прикладки є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїкоповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч – він* [І. Франко] *в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) – це сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання і відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставимо коми: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої гімнастики студентка М. Заруба*. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляються й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко; професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький.*

Але прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор;*

2) між однорідними членами речення, поєднаними двома або більше єднальними і розділовими повторюваними сполучниками: **і... і (й... й), ні... ні (ані... ані), то... то (не то... не то), або... або, чи... чи (чи то... чи то):**

А тим часом місяць пливе оглядять

І небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко);

Він не знав ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри (Панас Мирний); *Не хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував* (Марко Вовчок); *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчилися або в клуні, або в садку чи деінде* (М. Коцюбинський); *Доля — наче примхлива дівчина: то пригріє, то знов остудить* (Василь Шевчук); *Чи то садок видніє, чи город, чи поле?* (Панас Мирний).

Примітка 1. Коли сполучники і (й), та (=і), або, чи між однорідними членами не повторюються, коми перед ними не ставимо: Було як заговорить або засміється – і старому веселіше стане (Марко Вовчок); Картина була надзвичайна, неначе сон чи казка (О. Довженко).

Примітка 2. Якщо одні однорідні члени поєднані безсполучниковим зв'язком, а інші – повторюваними сполучниками і (й), та (=і), кому ставимо між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): Червоне полум'я багаття світило на ту групу, облило червоним кольором білу дідову сорочку, сиву бороду, й його темне, похмуре лице, і сиві, низько навислі над очима брови (І. Нечуй-Левицький);

Я пам'ятаю вчительку мою,

просту, і скромну, і завжди спокійну (В. Сосюра).

Примітка 3. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками і (й), та (=і) в пари, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами: *Життя – це ріка, в якій попутно й навално тече минувшина й теперішність, добро і зло, правда і кривда* (Р. Федорів).

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоять сполучники і або ні, становлять єдиний усталений вислів, то коми між ними не ставимо: і так і саяк, і туди і сюди,

і вдень і вночі, і хочеться і колеться; ні туди ні сюди, ні сьак ні так, ні се ні те, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо тощо.

Коми не ставимо також між двома однорідними членами речення, що поєднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну змістову єдність (такі однорідні члени звичайно не мають при собі залежних слів):

Попідтинню сіромаха

І днює й ночує (Т. Шевченко).

Примітка 5. Якщо ряд однорідних членів речення з повторюваним сполучником і (й) завершується зворотами і таке інше (або скорочено і т. ін.), і так далі (і т. д.), і подібне (і под.), такі звороти не відокремлюються комою, оскільки їх не можна розглядати як звичайні однорідні члени речення: Її думки все коло Гриця. Як він до них прибуде, як пришле дедалі старостів, як мати справить весілля, як вони заживуть, яке їх жде щастя і добро і таке інше (О. Кобилянська);

3) між однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками **а, але, та (=але), однак, проте (а проте), зате, так, хоч (хоча)** та ін.:

*Не слів мені, **а** стріл крилатих, вогняних!* (О. Олесь);

*Задер голову Баглай, стежить, як поволі, **але** вперто підіймаються голуби над собором* (О. Гончар);

Тече вода в синє море,

Та не витікає (Т. Шевченко);

З виду дід був древній, столітній, хоч ще кремезний (Панас Мирний);

4) між однорідними членами речення, пов'язаними приєднувальними сполучниками **і, та, та й, ще й, та ще (й), а також, а то й** та ін., коли до вже сказаного додається ще один елемент (або більше), який ніби пізніше виникає у свідомості мовця:

Запахла осінь в'ялим тютюном,

***Та** яблуками, **та** тонким туманом* (М. Рильський);

*Ходімо ж чаю пити, **та** і в школу підемо* (Панас Мирний); *Зазеленіли луги, **ще й** дібровонька* (народна пісня).

Примітка 1. Слід відрізняти приєднувальні сполучники від тих самих сполучників з єднальними значеннями (див. п. 2), перед якими коми не ставимо, пор.: *Жили, жили та й розлетілись...* (Л. Глібов).

Примітка 2. Комою відокремлюємо також друге, повторюване слово в приєднувальних конструкціях: *Говорити правду, **і** тільки правду;*

*За що, не знаю, **а** караюсь,*

***І** тяжко караюсь!* (Т. Шевченко);

5) між однорідними членами речення перед другим компонентом парних сполучників не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки, якщо не... то та ін.: *Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, **а й** вивіз собі матеріал для роботи* (М. Коцюбинський); *Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (М. Коцюбинський);

Не так тії вороги,

*Як добрії люди —
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи, осудять* (Т. Шевченко);
***Якщо не** по-козацьки, **то**, гадаю,
Хоч по-рибальськи* (М. Рильський);

6) у реченнях з однорідними членами перед пояснювальними сполучниками **як, як-от, а саме** і под., ужитими після узагальнювальних слів: *Нічого специфічного, врочистого, **як-от** гранітні та мармурові пам'ятники, на нашому кладовищі не було* (О. Довженко); *Весільний обряд складається з трьох частин, **а саме**: заручин, сватання й весілля* (з наукової літератури).

7) у разі повторення слова для позначення великої кількості предметів, тривалості або інтенсивності дії, для увиразнення ознаки предмета або дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: *Все, все згадала вона в ту хвилину!* (О. Довженко);

***Рости, рости**, моя пташко,
Мій маковий цвіте* (Т. Шевченко);
*Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю!* (Л. Костенко).

Примітка. У разі повторного вживання того самого прийменника у сполученнях означення (прикладки) і означуваного слова (у фольклорі та в стилізаціях під фольклор, а також у синтаксисі розмовної мови) коми між ними звичайно не ставимо:

*На бистрому на озері
Геть плавала качка* (народна пісня);
*За річкою за голубою
Дві чайки у хмару зліта* (А. Малишко);
*Із города із Глухова
Полки виступали* (Т. Шевченко).
Проте за умови постпозиції означення таке відокремлення можливе:
*Як за лісом, за пралісом
Ясне сонце сходить.
Як за морем, за далеким
Десь воно заходить* (Л. Глібов);

8) для виділення звертань і залежних від них слів (про вживання знака оклику при звертаннях див. § 157, п. 2):

*Де ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху?* (Т. Шевченко);
*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має!* (С. Воробкевич);
Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (І. Франко);
*Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою —
Поклич <...>!* (Д. Павличко).

Примітка. В усталених вигуківих зворотах на зразок **боронь боже, дай боже, боже поможи, ой боже, господи помилуй**, де звертання вже мало відчувається, воно не виділяється комою;

9) після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні, і інтонаційно досить тісно пов'язані з реченням у цілому (пор. у § 157, п. 3 про вживання після вигуків знака оклику):

Гей, на коні, всі у путь! (П. Тичина);

О, як люблю я рідну землю... (П. Воронько);

— *Ой, пустіть мене, пустіть!* (Марко Вовчок).

Примітка 1. Слова **о, ой, ох, ах**, коли вони інтонаційно тісно пов'язані з далішим звертанням (тобто якщо після них у вимові немає паузи) і вживаються у значенні підсилювальних часток, комою не відокремлюються:

О болю мій, я бачу в залі

Одне обличчя, друге, третє! (Л. Костенко);

Ой волохи, волохи,

Вас осталося трохи (Т. Шевченко);

— *Ох і чудний ти, Давиде...* (М. Стельмах); *Ах так?!; Ах ось де він!* Так само не ставимо коми після слова **ну**, ужитого для підсилення:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос — більш нічого (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

Ой ти, дівчино,

З горіха зерня,

Чом твоє серденько —

Колюче терня? (І. Франко);

Гей ти, поле колоскове,

молодість моя! (В. Сосюра);

10) після стверджувальних часток **так, еге (еге ж), авжеж, аякже, гаразд** та ін., заперечення **ні**, запитання **що (а що)**, а також підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їхній конкретний зміст:

Так, це була вона, його земля,

Про неї він співав і нею марив (Д. Павличко);

Еге, я правду вам казав (Є. Гребінка);

— *Земляка свого бачили? <...> — Аякже, бачив* (А. Головка);

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні (Леся Українка);

— *Що, титаря вбили?* (Т. Шевченко);

А що, коли не буде того дня? (В. Стус);

Що ж, отак і проходить вечір,

По-лисячому тихо, без стуку (Б. Олійник).

Примітка. Слід відрізняти стверджувальні частки **так, гаразд** від прислівників **так, гаразд**, після яких коми не ставимо:

Так ніхто ще не вірив у мене! (Г. Чубач);

— *І що б він не зробив, то все гаразд, усе до ладу* (Панас Мирний).

Так само слід відрізняти заперечну частку **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2);

11) для виділення вставних слів, сполучень слів і речень (про вживання тире або дужок у подібних конструкціях див. § 161, п. 10 і § 163, I, п. 2):

*Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та, мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину* (В. Забаштанський);
*І, можливо, моє серце-проміння
Зловить в свої долоні дитина
І всміхнеться* (Р. Братунь);
*А в хлібороба, звісна річ, роботи —
як води, від снігу до снігу* (Р. Федорів);
З Копачів я, бачте, родом (Д. Білоус);
*Погане, я чував, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам* (Л. Глібов).

Примітка 1. Вставні слова і конструкції найчастіше:

1) виражають оцінку ступеня реальності, вірогідності повідомлюваного: безперечно, без сумніву (безсумнівно), безумовно, відома річ, звичайно, звісно, зрозуміло, немає сумніву, певна річ, природно, справді, ясна річ та ін.; видно, думаю, здається (здавалося б), либонь, мабуть, може, можливо, очевидно, певно, скоріше за все, слід гадати та ін.; указують на ступінь звичайності повідомлюваного: було (бувало), бува (буває), як відомо, як завжди, як звичайно та ін.;

2) виражають емоційну оцінку повідомлюваного: на біду, на жаль, на щастя, грішним ділом, чого доброго, як на гріх та ін.;

3) указують на зв'язок думок, послідовність викладу: по-перше, по-друге та ін.; з одного боку, з другого боку; наприклад, так, відповідно, отже, таким чином, словом, виходить, значить, зрештою, нарешті; до речі, зокрема (Він, зокрема, сказав, що...), крім того, навпаки та ін., а також проте й однак (у середині, а не на початку речення, де ці слова є сполучниками); повторюю, підкреслюю та ін.;

4) характеризують ставлення до способу висловлення думки: власне (власне кажучи), інакше кажучи (іншими словами), коротко кажучи, можна сказати, попросту кажучи, сказати б, так би мовити, що називається, якщо можна так висловитися, як [то] кажуть та ін.; головне, між іншим, правда (щоправда), точніше та ін.;

5) підкреслюють експресивний характер висловлення: далекі, з дозволу сказати, між нами кажучи, по правді кажучи, чесно кажучи, сказати по правді та ін.;

6) указують на джерело повідомлення: *кажуть, за повідомленням NN, за словами NN, як сказав NN, на думку NN, на мій погляд, на нашу думку, по-моєму, по-твоєму* і т. ін., *як на мене* і т. ін.; *мов, мовляв; чую, бачу, пам'ятаю* та ін.;

7) звернені до співрозмовника або до читача з метою привернути його увагу: *бач (бачте), бачиш (бачите), віриш (вірите), даруй (даруйте), дозволь (дозвольте), знаєш (знаєте), пам'ятаєш (пам'ятаєте), погодься (погодьтеся), пробач (пробачте) [на слові], розумієш (розумієте), слухай (послухай), уяви (уявіть)* та ін.

Слід відрізняти вставні слова та їх сполучення від омонімічних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинами) або, рідше, сполучниками і тому комами не виділяються: *У нижчеподаній статті я, звичайно, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови* (М. Рильський), але: *Концерт звичайно закінчується о 10 годині; Ці слова, до речі, викликають сумнів, але: Ці слова сказані до речі.*

Примітка 2. Якщо сполучники **а**, рідше **і** стосуються саме вставного слова (напр.: **а власне, а втім, а значить, а може, а отже** та деякі ін.), вони комою не відокремлюються: *Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень?* (Леся Українка); *Як і кожному авторові, а значить, і мені <...>, хотілось, щоб переклади вийшли найкращими* (М. Коцюбинський); *І справді, незабаром наші прогнози здійснилися.*

Але, наприклад: *Чисте небо не налягало на гори, а, навпаки, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх* (О. Гончар).

Примітка 3. Вставні слова не виділяємо комами, якщо вони входять до складу відокремлених членів речення: *Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав; Навечір, мабуть години о шостій, почався дощ;*

12) для виділення порівняльних зворотів, що вводяться сполучниками **як (як і), мов, мовби, наче, немов, неначе, ніби, буцімто, ніж** і т. ін.: *Із степу, як із вогкої величезної печери, тягло свіжою прохолодою* (О. Гончар);

Це місто [Київ] прекрасне, як усмішка долі (Л. Костенко);

Припадаю вустами до слова,

Мов до стиглого грона калини (Н. Кашук);

Зникло лихоліття,

Наче уві сні (Р. Братунь);

В цей час у порту завжди, ніби граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй (П. Панч); *Мій старший хлопець ще дужче, ніж Олекса, зніяковів, уздрівши мене* (І. Муратов).

Примітка 1. Виділяємо комами звороти зі сполучником **як** уточнювального або узагальнювального характеру на зразок **як завжди, як звичайно, як колись, як навмисно, як правило, як виняток** та ін.: *Дума — це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом* (М. Рильський), за винятком тих, що входять до складу групи присудка або головного члена односкладного речення: *Заморозки ще восени тут бувають як правило; Це було допущено як виняток; Він це зробив як навмисно.*

Примітка 2. У реченнях з уточнювальними зворотами зі сполучником **як** і вказівними словами **такий (такий самий), так (так само)** можливі два варіанти їх побудови з відповідним розставленням розділових знаків: а) з комою між ними, коли ці вказівні слова є членами речення: *Він такий, як усі; Зробити так само, як усі; Про це писали такі письменники, як Шевченко, Панас Мирний;* б) без коми, коли ці вказівні слова стоять у постпозиції до пояснюваного слова безпосередньо перед **як** і не є членами речення (тут **такі як, так само як** є складеними сполучниками): *Про це писали видатні українські письменники, такі як Шевченко, Панас Мирний; Не можна одночасно поєднувати різні дієти, так само як зіставляти непорівнянні речі.*

Примітка 3. Коми перед порівняльними сполучниками не ставимо:

1) в усталених широковживаних порівняльних зворотах, напр.: *Голодний як вовк; Здоровий як бик; Мокрий як хлющ; Битися як риба об лід; Звалитися як сніг на голову; Змерзнути як собака; Крутитися як муха в окропі (як білка в колесі); Летіти як стріла; Лле як з відра; Мовчати як риба; Почервоніти як рак; Почуватися як риба в воді; Працювати як віл; Стати як укопаний і под.;*

2) у разі наявності перед порівняльним зворотом слів зі значенням ступеня вияву інтенсивності ознаки **майже, зовсім (цілком), просто, точно (точнісінько), достоту, буквально** і под. або заперечення **не**: *Сонце вже припікає майже як улітку; У спогадах син з'являвся матері зовсім як живий; Усе в них не як у людей (пор.: Усе в них не так, як у людей); Обставини склалися по-іншому, не як завжди;*

3) якщо такий зворот є іменною частиною складеного присудка: *Спомин був як блискавка* (М. Рильський); *Голова була **неначе** здорова квочка, що сиділа в обичайці* (І. Нечуй-Левицький); *Вона була для нього **наче** сонце* (Леся Українка); *Руки зробилися мов лід*.

Перед **як** у конструкціях з присудком, що є повторенням підмета: *День як день; Люди як люди;*

4) перед **як** у конструкціях з повторенням присудка: *Зробив як зробив;*

5) якщо порівняльний зворот конкретизує семантично недостатній простий (дієслівний) присудок: *Почувати себе як удома;*

6) перед зворотами, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення «у ролі кого, у функції чого»: *Про масштаби Довженка як письменника можна судити з його найбільшої літературної праці — «Зачарованої Десни»* (Л. Новиченко); *Розглядаємо вашу відповідь як згоду;*

7) перед **як, ніж** у зворотах **(не) більше (більш) ніж (як), (не) менше (менш) ніж (як), (не) раніше (раніш) ніж (як), (не) довше ніж (як)** і т. ін.: *Сидів не більше як пів години; Роботи вистачило не довше ніж на два дні.*

Про особливості пунктуації в реченнях з нерозкладними синтаксичними зворотами, подібними за будовою до складнопідрядних речень, на зразок *Робити як слід; Відбувалося невідомо що* і под. див. § 158, II, п. 3, прим. 4.

Примітка 4. Порівняльні сполучники слід відрізняти від часток зі значенням непевності, сумніву тощо **буцімто, мов, мовбито, наче, немов, неначе, ніби, нібито** та ін., перед якими коми не ставимо: *Під байдаркою ламається крига і **наче** тоне в глибині моря* (М. Трублаїні);

Баитан жовтіє понад яром,

*Курінь безверхий **ніби** спить* (М. Рильський);

13) для виділення відокремлених означень:

13.1) узгоджених означень, виражених:

13.1.1) дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі залежні слова й стоять після означуваного іменника: *У квітнику, заглушеному бур'яном, розцвілася якась жовтогаряча квітка* (І. Волошин); *Розгойдане море, вже брудне й темне, насакувало на берег і покривало скелі* (М. Коцюбинський);

13.1.2) дієприкметниками та прикметниками, що не мають залежних слів, але стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли вони утворюють ряд з двох чи більше однорідних членів речення або перед іменником уже є означення: *Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний* (І. Нечуй-Левицький);

Живе життя, і силу ще таїть

Оця гора, зелена і дрімлива (М. Зеров);

13.1.3) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стоять перед іменником і, виступаючи у функції означення до іменника, мають ще й обставинний відтінок: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки («який» / «чому»), ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (О. Гончар); *У червоному намисті, зав'язана великою хусткою («яка» /*

«як» або «чому»), *Марта була б дуже гарною молодницею* (І. Нечуй-Левицький); *Розгублений, хлопець не зміг нічого сказати*;

13.1.4) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися* (І. Котляревський); *Вона стоїть навпроти Сагайди, маленька, мов куріпка на межі* (О. Гончар); *Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попросив його сісти* (М. Коцюбинський); *Дивився [Юрко] на батька, і йому стало жаль його, завчасно постарілого, спрацьованого* (Б. Харчук).

Примітка. Одиничні прикметники при особових займенниках у певних випадках можемо не відокремлювати, зокрема в окличних реченнях або за наявності протиставлення: *О я нещасний!*; *Я колишній і я теперішній* — це вже ніби зовсім різні особи;

13.1.5) прикметниками та дієприкметниками, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

Не рано встане:

Навіки, праведний, заснув (Т. Шевченко);

13.1.6) прикметниками та дієприкметниками (як одиничними, так і з залежними словами), що виступають як уточнення до попереднього означення: *Між своїми, ковалівськими, тут стояли підводи і з сусідніх сіл* (В. Кучер); *Степанко чув, нібито буває в лелек такий день, коли вони судять своїх родичів за якісь, одним їм відомі, злочини* (Ю. Збанацький); *У тексті було багато маловідомих, зокрема іншомовних, слів*;

13.2) неузгоджених означень, виражених іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них) для надання їм більшої змістової ваги порівняно з невідокремленими членами речення: *Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона [Мотря] була ніби намальована на білій стіні* (І. Нечуй-Левицький); *До неї наближалась мати <...> Іллевського, невисока, досить повна жінка, з кошиком у руці* (О. Гончар).

Примітка 1. Не виділяємо інтонаційно й не відокремлюємо комами означення (із залежними словами або без них), коли вони за змістом тісно пов'язані з означуваними іменниками:

Минаючи убогі села

Понаддніпрянські невеселі,

Я думав <...> (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюємо означення, якщо за змістом вони стосуються не стільки підмета, скільки присудка: *Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений* (М. Стельмах);

14) для виділення відокремлених прикладок (як поширених, так і непоширених):

14.1) прикладок у постпозиції до означуваного іменника:

Я син простого лісоруба,

Гуцула із Карпатських гір (Д. Павличко);

зокрема, прикладок — загальних назв у позиції після власних назв: *Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати* (М. Коцюбинський);

14.2) прикладок, що стосуються особових займенників (незалежно від позиції щодо означуваного іменника): *Досвідчений педагог, він знав шлях до серця дітей; Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!* (народна пісня);

14.3) поширених прикладок перед означуванням іменником, якщо вони мають додатковий відтінок значення обставини (причини, умови, допустовості): *Хоробрі воїни, козаки ставали героями народних пісень і дум* (з підручника);

14.4) прикладок — власних назв, які мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко* (О. Копиленко);

14.5) прикладок, що вводяться сполучниками **як, тобто, себто (цебто), або (= тобто)** та деякими ін.: *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (М. Рильський); *Тайга, тобто смуга диких важкопрохідних хвойних лісів, займає величезні простори на Півночі* (з наукової літератури); *Вальдишен, або лісовий кулик, — благородна птиця* (Остап Вишня), зворотами **на ім'я (прізвище), родом, за національністю** і под., а також **так званий**: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на імення Стах* (А. Головка); *Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля* (З. Тулуб); *Частина її [старої галицької інтелігенції], так звані москвофіли, орієнтувалась на монархічну Росію* (М. Рильський).

Примітка. Приклади зі сполучником **як** виділяємо комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий змістовий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставимо: *Шевченко як поет відомий усьому світові* (див. також вище п. 12, прим. 3д);

14.6) прикладок¹¹, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

<...> *Та й заплавав, сіромаха,
Степом ідучи* (Т. Шевченко);

15) для виділення відокремлених обставин, виражених:

15.1) дієприслівниковими зворотами: *Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Почали люди серпи гострити, лаштуючись до жнив* (М. Коцюбинський); *Забившись у дровітню, я плавав, коли Мальва залишала наше подвір'я* (В. Земляк).

¹¹ Про вживання дефіса при прикладках див. § 37, а про вживання тире — § 161, п. 6б.

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників або сполучних слів, звичайно виділяємо комами з обох боків: *Прислухались і, не вірячи самі собі, одхиляли сінешні двері* (М. Коцюбинський). Але сполучник **а** залежно від логіко-інтонаційного членування висловлення може входити до складу дієприслівникового звороту (*Хто знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани.* — М. Коцюбинський) або ж не входити, відділяючись від нього комою (звичайно за наявності в реченні протиставлення з заперечною часткою **не**), пор.: *З виконанням плану слід не зволікати, а накресливши його, виконувати негайно і З виконанням плану слід не зволікати, а, накресливши його, виконувати негайно;*

15.2) одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії (а не її спосіб): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний); *Прощаючись, Багіров відкликає Ясногорську вбік* (О. Гончар); *Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію* (О. Донченко); *Попрацювавши, можна й відпочити.*

Примітка. Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти не відокремлюємо комами:

1) якщо одиничні дієприслівники, тісно прилягаючи до дієслова-присудка (звичайно в постпозиції до нього), уживаються не у власне дієслівному значенні ('що роблячи'), а в значенні прислівника (у функції обставини способу дії 'як'): *Не розмірковуючи він кинувся на допомогу; Вона сиділа замислившись* (Ю. Яновський);

Читати лежачи;

Ідуть дівчата в поле жати

Та, знай, співають ідучи (Т. Шевченко);

2) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот перебувають у складі стійкого звороту (фразеологізмів, складених прийменників і сполучників та ін.): *Працювати не покладаючи рук; Слухати затамувавши подих; Зважаючи на обставини вирішили діяти відразу;*

3) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот уживаємо серед однорідних членів речення поряд з іншими частинами мови у функції обставин способу дії: *Діяти впевнено й ні на кого не зважаючи;*

4) якщо дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом **який**, уживаємо в складі підрядної означальної частини складнопідрядного речення: *Перед мандрівниками стояли гори, перейшовши які вони зможуть вийти до моря;*

5) якщо перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка **і (й)**: *Вони бралися до роботи й не знаючи повністю її обсягу;*

15.3) сполученням іменників з прийменниками, прислівниками — для виділення уточнювальних обставин (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Там, за горами, давно вже день, і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський); *По той бік шляху, деє далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва...* (Григор Тютюнник); *А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих улицах Борислава* (І. Франко); *Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки* (О. Донченко).

Якщо такі обставини не є уточненням до попередніх обставин у реченні, можливість їх змістового й, відповідно, інтонаційного виділення обмежується і, отже, відокремлення стає менш обов'язковим: *Погода, всупереч сподіванням, різко погіршилася і Погода всупереч сподіванням різко*

погіршилася. Це стосується обставин, виражених сполученням іменників з прийменниками **відповідно до, завдяки, залежно від, згідно з, на відміну від, поза** (*поза його бажанням*), **понад** (*понад усі зусилля*), **попри** (= **всупереч**), **у зв'язку з, унаслідок** і т. ін.

Звороти з прийменниками **незважаючи (невважаючи)** на переважно відокремлюємо, крім випадків їхнього тісного змістового зв'язку з дієсловом, причому в постпозиції до нього: *Пані чогось тихо, але нерозважно плакала, неважаючи на всі ласки Марії Дмитрівни (Дніпрова Чайка) і Діяти незважаючи на обставини;*

16) для виділення відокремлених додатків — зворотів зі значенням обмеження, включення, заступлення, що вводяться в речення прийменниками **крім (окрім), опріч, за винятком, поряд з, замість** (також з інфінітивом) та ін.: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, **крім** бою* (О. Сизоненко); *У роботі фабрики, **поряд з** успіхами, були й невдачі* (з газетної замітки); *А тепер, **замість** крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині <...> темну, непорушну гору якусь* (О. Гончар). Це факультативно можливе змістове й, відповідно, інтонаційне виділення додатків, яке залежить також від ступеня їхньої поширеності, місця в реченні (так, додатки з прийменником **замість** уживаються переважно як невідокремлені);

17) узагалі для виділення зворотів зі значенням:

17.1) уточнення, пояснення, другої назви, що вводяться словами **тобто, а саме, (а) точніше, або, інакше, по-місцевому** і под.: *Чернишеві на час артпідготовки випало бути старшим, **тобто** командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот* (О. Гончар);

Вони, кажу вам, прозябають.

*Або, **по-вашому**, ростуть,*

Як та капуста на городі (Т. Шевченко);

17.2) додаткового повідомлення, приєднання, що вводимо словами **навіть, особливо, переважно, у тому числі, зокрема, наприклад, причому, (і) притому, і (й) (= навіть або притому), (і) взагалі (та й узагалі)** та ін.: *Б'є вся артилерія, **навіть** зенітна* (І. Нехода); *Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, **особливо** зараз, коли треба перебудувати майже все* (О. Довженко); — *Мені прикро, — передала їй зошит учителька. — За змістом усе гаразд, але зверни увагу на синтаксис, **зокрема** на складносурядні речення. Губиш коми* (Г. Усач); — *Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, **наприклад** зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте* (Григорій Тютюнник); *Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, **причім** пити до дна* (К. Гордієнко); — *Що се в тебе за думки такі, сестро! <...> — почав мене вговоряти та вмовляти, **й** жінку привів* (Марко Вовчок); *Треба діяти, **і** не зволікаючи* (О. Довженко); [Орест:] *Недарма люди*

завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, **взагалі** чимсь живим, хоч би й фантастичним (Леся Українка).

Примітка. Див. також про відокремлення уточнювальних означень: п. 13. 1д, 2, прикладок: п. 14.5, обставин: п. 15.3, додатків: п. 16;

18) Для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: *Ріка Суній, і що там тої річечки?* (Л. Костенко); — *Діти, вони завжди були окрасою життя* (М. Чабанівський).

Примітка. Підсилювальний зворот **і той (і та, і те, і ті)**, що ставимо після іменника, комою не виділяємо: *Навіть батько і той якось трохи злякався* (О. Довженко);

Боже небо голубеє

І те помарніло (Т. Шевченко).

Див. про частотніші випадки виділення конструкцій з називним теми за допомогою крапки, знака оклику, тире і трьох крапок: § 155, п. 1; § 157, п. 1; § 161, I, п. 8; § 162, п. 1.

2. Кома у складному реченні

1. У складному реченні кому ставимо в таких позиціях:

1) для відокремлення частин безсполучникового складного речення зі значенням переліку: *В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський);

Сонце заходить, гори чорніють,

Пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко);

2) для відокремлення частин складносурядного речення:

Жде спрагла земля плодотворної зливи,

І вітер над нею гуляє бурхливий (І. Франко);

Вузкий, глибокий Прут блиснув врешті з-за прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників (М. Коцюбинський);

Усе іде, але не все минає

Над берегами вічної ріки (Л. Костенко);

Непокривлену душу хотіли зламати,

Та ламалися тільки болючі кії (Д. Павличко).

З повторюваними єднальними та розділовими сполучниками **і... і, ні... ні, або... або, то... то, чи... чи, не то... не то, чи то... чи то** та ін.:

І розсвіте, і вийдуть смілі люди,

І порохом пропахне сніг і дим,

І розсвіте, і всесвіт видно буде,

Весь світ, всю долю видно стане їм (М. Бажан);

Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка);

Чи то праця задавила

Молодую силу,

Чи то нудьга невсипуща

Його з ніг звалила (Т. Шевченко).

З приєднувальними і пояснювальними сполучниками: *Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, **ба й** учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу* (І. Франко);

Довго слухав і Бертольдо,

Далі мовив на відході:

«Що за дивна сила слова!

*Ворожбит якийсь, **та й годі!**»* (Леся Українка);

— *Махнути б на неї [тару] рукою, **та тільки й** діла!* (О. Гончар); *Вмент маленький візок виповняється тілами вздовж і впоперек, **причím** мужчини викидають ноги за полудрабки* (М. Коцюбинський); *<...> Треба вам сказати, що я іноді хворію на ностальгію, **цебто** у мене з'являється нудьга за батьківщиною* (Ю. Яновський).

Примітка 1. Для надання більшої самостійності фрагментам висловлення, які могли б бути складовими частинами складносурядного речення, перед сполучниками сурядності **і (й), а, але, та, однак** та ін. замість коми можемо ставити крапку:

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] є.

А от нема. І струни його стихли (Л. Костенко);

*Острів, як спрут, занури́в у море шершаві лаби [лапи], приссався до нього, наче хоче спинитись. **Але** не може* (М. Коцюбинський).

Примітка 2. Коми між двома частинами складносурядного речення не ставимо перед одиничними (не повторюваними) єднальними **і (й), та (= і)**, а в першому з поданих нижче випадків також розділовими сполучниками **або, чи**, якщо:

1) в реченні є спільний для обох його частин другорядний член або члени, у тому числі спільний відокремлений член, а також спільне вставне слово: *На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні* (Л. Смілянський); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини* (М. Стельмах); *За винятком двох-трьох школярів, учні класу регулярно відвідували заняття і ніхто не пропускав їх без поважних причин; На щастя, буря скінчилася швидко й люди не постраждали;*

2) ці частини являють собою питальні, спонукальні, а також окличні речення, об'єднані між собою відповідною інтонацією: *А де ж вони роблять цей електромобіль і чим ти допомагаєш, Кіро?* (О. Копиленко); *Хай завжди буде мир і хай завжди лунає дитячий сміх!; Як навколо все розквітло і як стало по-весняному гарно!;*

3) ці частини являють собою односкладні номінативні або безособові речення (в останньому випадку головні члени цих речень мають бути цілком однорідні за значенням): *Теля десь за двором ревнуло. Тиша і бур'яни* (А. Головка); *Сутінки огорнули світлицю. Порожньо і сумно* (А. Хижняк);

3) для відокремлення частин складнопідрядного речення (підрядну частину відокремлюємо комою з одного боку або, якщо вона розташована в середині головної частини, з обох боків):

І той любов'ю повниться до світу,

Хто рідну землю має під собою... (М. Вінграновський);

Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (М. Коцюбинський);

Весь край слов'янський чує крок дружин,

Які спішать на збір у Дрогичин (М. Бажан);

Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином (І. Нечуй-Левицький);

Так тихо сходить місяця підкова,

Що аж завмерли гори та ліси... (С. Пушик);

Душа летить в дитинство, як у вирій,

бо їй на світі тепло тільки там (Л. Костенко);

Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,

щоб тебе в цій пісні славить і любить,

щоб для тебе серцем вічно зеленіти (В. Сосюра);

Рідний дім залишається в серці,

Як далеко від нього не йди (Г. Чубач).

Примітка 1. Для надання підрядним частинам складнопідрядних речень більшої змістової ваги та самостійності перед підрядними сполучниками і сполучними словами замість коми можемо ставити крапку:

Спочатку так: терзати, розпинати.

Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик. (Л. Костенко).

Примітка 2. Коми не ставимо між двома однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними єднальними **і** (**й**), **та** (= **і**) та розділовими **або**, **чи** сполучниками, оскільки в реченні є спільна для них обох головна частина: *Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх [них] ріка рибна, що усяка риба ведеться (Марко Вовчок);*

І знов моя до тебе думка лине,

Далекий краю ранньої зорі,

Де тигрів слід веде до Уссурі

І спіє виноград між віт ялини (Борис Тен).

Примітка 3. Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними повторюваними єднальними та розділовими сполучниками, кому ставимо, але тільки перед другим із цих сполучників: *Буря вирухала або коли затихав вітер, або коли він починав думи з іншого боку.*

Примітка 4. Коми перед підрядним сполучником або сполучним словом не ставимо в синтаксично нерозкладних конструкціях, подібних за будовою до складнопідрядних речень і похідних від них (колишні підрядні частини виконують тут функцію членів речення): *робити як слід (як треба, як годиться, як належить, як має бути), дивлячись хто (що, який, куди, скільки), невідомо (не знати, невідь, хтозна) хто (що, куди, звідки, скільки), хто як не він це знає (кому як не йому це відомо), кричати що є сили (духу), говорити все що попало (завгодно, доведеться, здумається), роби що хочеш, будь що буде, іди куди хочеш; Нам є ще над чим працювати; І Остапові стало жалко Соломію, страх як жалко (М. Коцюбинський); [Сава:] <...> Я піду відсіль, піду куди очі дивляться (М. Костомаров).*

Кому ставимо перед **як** у зворотах **не хто інший, як..; не що інше, як...: Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під танком вілли (М. Коцюбинський).**

Коми не ставимо в конструкціях на зразок **не інакше як, не те що, не те щоб, тільки й розмов що, тільки й того що** і под.: *Його витвори всі називали не інакше як шедеврами (С. Андрухович); [Костомаров:] Тільки й було розмови в нього що про вас (П. Тичина); Увесь час у Львові було дуже погано надворі: холодно, вогко, дощ, навіть щось так ніби сніг (Леся Українка); Нюра таке як замислився, бо перестав ворухити пальцями й дивився повз них у підлогу (Григор Тютюнник).*

Примітка 5. Підрядну частину не відділяємо від головної комою, якщо перед нею є частка **не**, сполучник **і**: *Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту (пор.: Мене цікавить не те, як це сталося, а які можливі наслідки цього факту); Треба бути уважним і коли обставини цьому не сприяють (пор.: Треба бути уважним і тоді, коли обставини цьому не сприяють).*

Примітка 6. Не відокремлюємо комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення: *І Черниш теж кричав, не пам'ятаючи **що*** (О. Гончар); *Бачив хлопця й не сказав **якого***; *Заснула, незчувшись **коли*** (О. Гончар).

Але якщо до відносного слова в таких конструкціях прилягає інше слово, кому ставимо: *Я б хотів знати, **хто саме***.

Примітка 7. Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом є слова (прислівники, сполучники, частки) з уточнювальним, підсилювальним, обмежувальним, приєднувальним значеннями **а саме, особливо, зокрема, якраз, лише, тільки, а також** та ін., кому ставимо перед ними: *Восени в лісі рясно ростуть гриби, **особливо коли** пройде дощ*; *Скоро всі однокласники роз'їдуться, але **тільки як** закінчать школу*; *Друзі зустрілися, щоб обговорити новини, **а також щоб** накреслити плани на майбутнє*.

Примітка 8. Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, завдяки тому що, для того щоб, незважаючи на те що, попри те що, дарма що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб, тоді як, тимчасом як, у міру того як** і т. ін., у середині яких коми не ставимо, слід відрізнити від можливих омонімічних сполучень указівних слів у головній частині, якими виступають займенник **те** в різних відмінках (з прийменниками, рідше також з іменниками) та деякі прислівники (**тому, тоді** та ін.), і сполучника або сполучного слова підрядної частини (змістова відмінність між першими і другими конструкціями виражається різним логічним виділенням їхніх компонентів і, відповідно, інтонацією), пор.: *Надворі стало темно, **через те що** небо заволокло чорною хмарию* і *Надворі стало темно **через те, що** небо заволокло чорною хмарию*.

Примітка 9. У разі збігу двох сполучників (сполучних слів) перед другим із них коми не ставимо, якщо в наступній (головній) частині складнопідрядного речення є співвідносні слова **то, так**:

*І **якщо** пісня вийде в люди,*

*То **племін**ь серця не згашу* (А. Малишко).

Пор. без таких співвідносних слів: *Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я **дозволю** собі скористуватися з цього і, **якщо** зможу, пришлю Вам рукопис* (М. Коцюбинський).

Якщо перший сполучник при цьому є протиставним (**а, але, однак** і т. ін.), коми після нього взагалі не ставимо: *Він прокинувся увечері, <...> довго пив чай, **а коли** зовсім темніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Л. Первомайський);

4) для відокремлення частин, що входять до складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю і підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком):

*І **марили айстри** в розкішнім півсні*

*Про **трави шовкові, про сонячні дні,***

*і в **мріях** ввижалась їм казка ясна, де квіти не в'януть, де вічна весна* (О. Олесь);

*Синіють **води, зеленіс яр,***

*І **стелються сліпучі краєвиди*** (М. Зеров).

Примітка. У складних синтаксичних конструкціях з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком коми між двома частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не ставимо перед одиничними єднальними сполучниками **і (й), та (=і)**, якщо в конструкції наявна спільна пояснювальна частина: *Туристам треба було поспішати: **навігація** закінчувалася **й останній** теплохід от-от мав уже відпливати*.

У конструкціях із сурядністю й підрядністю дві частини, поєднані сурядним зв'язком за допомогою цих сполучників, не відокремлюємо комою, якщо для них є спільна підрядна частина: *У хаті вже було повно людей і **тютюновий дим** ходив над головою хвилями, коли Юхим переступив через поріг* (А. Головка).

§ 159. Крапка з комою (;)¹²

1. Крапку з комою у простому реченні (або в одній з предикативних частин складного речення) можемо ставити між досить поширеними однорідними членами речення — особливо тоді, коли всередині хоч би одного з них уже є коми: *Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; пишно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пила, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників <...> (Григір Тютюнник); На чому б не стинилось моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожеар, бійку чи потоп (О. Довженко).*

2. Крапку з комою у складному реченні ставимо в таких позиціях:

1) між частинами безсполучникового складного речення — особливо тоді, коли вони досить поширені або всередині них уже є розділові знаки: *Вітрець легенький дихнув; поблизу у траві засюрчав коник; дець далеко ударив перепел (Панас Мирний);*

*Усміх пославши в останнім промінні,
Згинуло радісне літо;
Дощик уїдлиий, дощик осінній
Сіється, наче крізь сито (Г. Чупринка);*

2) між частинами складносурядного речення, пов'язаними переважно протиставними (**а, але, проте, однак** та ін.), зіставним (**а**), рідше єднальними (**і, та**) сполучниками, якщо ці речення досить поширені або всередині них уже є коми:

*Осінній вітер в лузі свище,
Вербу хитаючи тонку;
А я схиляюся ще нижче
Себе побачити в струмку (Т. Осьмачка);
Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; **але** миритись, брати
назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка);*

3) між досить поширеними однорідними підрядними частинами складнопідрядного речення, підпорядкованими тій самій головній частині, якщо між ними немає єднальних сполучників, — особливо тоді, коли всередині таких підрядних уже є розділові знаки: *Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вишир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське <...>; де синє небо, побратавшись з веселою землею,*

¹² Про вживання крапки з комою в кінці пунктів переліку див. § 168.

розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро <...>? (Панас Мирний);

*І тепла радість душу обняла,
І сам не знаєш у задумі світлій,
Що краще — вечір цей чи ночі мла;
Що краще — біля тебе сад розквітлий
І серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади (Борис Тен);*

4) між частинами складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю й підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) — для увиразнення їх розмежування (на противагу розмежуванню інших частин у середині них за допомогою інших розділових знаків): *Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні <...>, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, що жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках... (О. Гончар); Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заповудневим сонцем шибки вікон зеленіло <...> ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на тринджолятах хлопчаки (В. Дрозд).*

Примітка 1. Уживання крапки з комою в усіх цих випадках як у простому, так і в складному реченні, крім безсполучникових складних речень і речень з безсполучниковим зв'язком у межах складних синтаксичних конструкцій, є факультативним, і замість цього знака можемо вживати кому.

§ 160. Двокрапка (:)

1. У простому реченні двокрапку ставимо перед однорідними членами після узагальнювальних слів — займенників та займенникових прислівників (**всі, все, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, ніде** та ін.), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників **наприклад, якот, а саме** і под.): *У густій мряці, білій як молоко, **все** пропадало: небо, гори, ліси, пастухи (М. Коцюбинський);*

*Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Т. Шевченко).*

Двокрапку перед однорідними членами речення можна ставити й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією:

*Та в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плащі подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
ще й третій, що безруко цуливсь,
лиш рукав сорочки телінався (П. Тичина).*

Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного), наприклад: *На засіданні присутні: начальник цеху, майстри, інженери і робітники.*

2. У складному реченні двокрапку ставимо в таких позиціях:

1) між частинами безсполучникового складного речення або складної синтаксичної конструкції, якщо друга (наступна) його частина:

1.1) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): *Ліс іще дримає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів (М. Коцюбинський);*

Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь! (Леся Українка).

У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: *Український правопис: так і ні (Київ, 1997) — назва книжки; Друга світова війна: причини поразок і перемог;*

1.2) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку (І. Нечуй-Левицький);*

Як мала у тебе сила,

То з гуртом єднайся ти:

Вкупі більше зробиш діла,

Швидше дійдеш до мети (Б. Грінченко);

Як і вони, я був щасливим:

Із теплих уст ловив слова,

Що казкою ставали, дивом,

В якому всесвіт ожива (О. Ющенко);

Вихола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо (О. Кобилянська);

2) у реченнях з прямою мовою після слів автора (див. § 167, I, пп. 3, 4);

3) у складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складнопідрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова: *Вирішили зробити таким чином: щоб щепленням проти грипу одночасно охотити школи всього району;*

Ідуть дівчата в поле жати

Та, знай, співають ідучи:

Як проводжала сина мати,

Як бивсь татарин уночі (Т. Шевченко).

§ 161. Тире (—)

1. У простому реченні тире ставимо в таких позиціях:

1) між підметом і іменною частиною складеного присудка (як непоширеною, так і поширеною), вираженою іменником або кількісним числівником у називному відмінку, за наявності між ними нульової дієслівної зв'язки: *Кит — ссавець; І один у полі — воїн* (Ю. Дольд-Михайлик); *П'ять і п'ять — десять; Київ — столиця України;*

Пісня і праця — великі дві сили,

Ім я бажаю до скону служити (І. Франко).

Потреба в такому тире посилюється за наявності в реченні зіставлення: *Мій брат — лікар, а сестра — учителька.*

Примітка 1. Якщо в таких реченнях логічно й, відповідно, інтонаційно виділяється переважно присудок, тире перед ним можемо не ставити: *Мій батько інженер; Його ім'я Іван.*

За відсутності спеціального акцентування тире звичайно не ставимо, якщо підмет виражений субстантивованим займенником **це**: *Це наша хата*; якщо іменній частині присудка передуює якийсь другорядний член речення: *Таке життя другому б рай...* (Л. Глібов); *Діти завжди діти*; якщо присудок стоїть перед підметом: *Хороша-таки штука життя* (А. Головка).

Примітка 2. Перед присудком, вираженим іменником із заперечною часткою **не**, тире звичайно не ставимо: *Серце не камінь* (прислів'я). Але в разі сильнішого логіко-інтонаційного наголошування на запереченні, а особливо за наявності в реченні протиставлення **не... а** потреба в такому тире увиразнюється: *Мій батько — не інженер, а майстер на фабриці;*

Мої літа — не монотонні дублі:

Я змінююсь, як світанковий пруг (Д. Павличко).

Примітка 3. Перед присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками **як, мов, наче, що** та ін., тире звичайно не ставимо: *Життя як казка; Микола для мене як брат.* Але в разі спеціального наголошування на ньому тире можливе: *Вода — як скло* (Л. Глібов); *Душа — мов ніч...* (О. Пахльовська).

Примітка 4. Перед присудком, вираженим кількісним числівником (одиничним або в поєднанні з іменником), у спеціальній літературі коми звичайно не ставимо: *Гарантійний термін використання приладу 2 роки.*

Примітка 5. Якщо підмет у таких реченнях виражений особовим займенником, тире звичайно не ставимо: *Я син простого лісоруба* (Д. Павличко). Але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, та інтонаційного виділення його зв'язку з підметом, особливо в разі протиставлення, тире можемо ставити: *Він — публіцист, він — прозаїк, він — драматург, от тільки віршів він не писав, хоча безмірно любив поезію* (Ю. Смолич: про О. Довженка);

Вона для мене — все!;

Я — письменник, а не журналіст;

О пісне! <...> Ти — плескіт рік,

ти — переливи мідні... (М. Рильський).

Примітка 6. Якщо між підметом і присудком є вставне слово, тире не ставимо: — *Пан, напевно, син шановного <...> Казимира Зборовського?* (М. Старицький).

Примітка 7. При інших способах вираження іменної частини складеного присудка тире між присудком і підметом звичайно не ставимо, але в разі спеціального наголошування

на ознаці, вираженій присудком, воно можливе, наприклад: *Його поведінка — дитяча; В однім Дунаї скупані слов'яни, і воля в них — одна!* (М. Рильський); *Вода в річці — надзвичайної свіжості; Усі зошити — в клітинку;*

2) між підметом і присудком, коли один або обидва з цих членів речення виражені інфінітивом: *Життя прожити — не поле перейти* (прислів'я);

Говорити — річ нудна.

Працювати слід до дна (М. Рильський);

3) перед словами **це (це є), оце, то, ото, ось, (це) значить**, які передують присудкові, вираженому іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова:

Поезія — це завжди неповторність,

Якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко);

Сміле слово — то наші гармати,

Світлі вчинки — то наші мечі (П. Грабовський);

Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона вбрана, — ось формула ідеального твору мистецтва (В. Дрозд); *Жити мені без праці — значить не жити* (Д. Павличко);

4) на місці випущеного члена речення (це переважно присудок): *Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними — квітник* (М. Коцюбинський); *Останні дні — знову в Парижі* (М. Рильський). У реченнях, що функціонують переважно як заголовки публікацій, назви рубрик, гасла і т. ін.: *Книга — поштою; Ми — за мир; Мир — народам!; Нашим дітям — світле майбутнє!; Ні — війні!;*

Молоді ж — дорогу!

Молоді — усе! (В. Чумак).

Проте якщо немає потреби в увиразненні паузи, тире можемо не ставити, напр.: *Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею* (І. Нечуй-Левицький). У реченнях з відсутнім дієсловом-присудком зі значенням перебування, наявності і т. ін. та обставинами місця і часу (переважно на початку) тире між ними і підметом також ставимо в разі наявності в інтонації відповідної паузи, пор.: *Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота й хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О. Довженко) і *Удовина хата — край села* (А. Головка);

5) у реченнях з однорідними членами:

5.1) перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне* (Леся Українка);

Ні спека дня, ні бурі, ні морози —

Ніщо не вб'є любов мою живу (В. Сосюра);

5.2) після узагальнювального слова і однорідних членів речення, якщо такий перелік не закінчує речення: *Деякі речі його* [Тараса Шевченка], *як-от:*

«Утоптала стежечку», «Якби мені, мамо, намисто», «Ой крикнули сірі гуси», «Ой пішла я в яр за водою» і чимало інших — од першого до останнього рядка витримані в характері народної лірики (М. Рильський);

5.3) між узагальнювальним словом і однорідними членами речення (замість частіше вживаної в подібних випадках двокрапки (див. §160, I): *Всі службовці збіглися на бучу — і поштові, і з ощадкаси* (О. Гончар);

5.4) між двома однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками, що виражають різке протиставлення: *Не хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував* (Марко Вовчок);

Не для слави — для вас, мої браття,

Я свій скорб найдорожчий ховав (Леся Українка);

5.5) між однорідними дієслівними присудками, другий (останній) з яких виражає причину або наслідок, мету дії, вираженої попереднім із них, або швидко зміну подій: *Сидять — пережидують дощ* (Панас Мирний); *У вікні показалася чоловіча постать <...>, виткнулась, глянула — і сховалася* (Панас Мирний).

Тире можна ставити перед єднальними сполучниками **і (й)**, **та** або зрідка після них між двома однорідними дієслівними присудками, якщо другий із них виражає щось несподіване або різко протилежне щодо попереднього: *Земля на прощання усміхнулася — і потемніла* (Панас Мирний); *Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик — і зникне* (М. Коцюбинський); *Я тоді швидко підводжусь і — зирк через комин* (О. Довженко);

б) для відокремлення другорядних членів речення (порівняно з відокремленням членів речення за допомогою коми (див. § 158, I, пп. 13—16) це відбувається в разі виразнішого логіко-інтонаційного наголошування на таких компонентах висловлення й робиться частіше тоді, коли вони, по-перше, є поширеними або в їхньому складі є кілька однорідних членів, по-друге, в кінцевій позиції речення):

6.1) означень — як поширених або однорідних, так і, рідше, одиничних: *І ще раз схиляється Хо перед силою — вищою і сильнішою від сили страху* (М. Коцюбинський); *Тепер інша доля — холодна і хмура — заступила матір* (Панас Мирний); *У цій роботі він убачав усе своє життя — не тільки теперішнє, а й майбутнє*; для відокремлення неузгоджених означень: *У нього була одна звичка — записувати все побачене*;

6.2) прикладок зі значенням уточнення або пояснення (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Дочки — Ольга й Олена — визбиравали на городі картоплю* (В. Козаченко);

Серед самумів, серед злив

Екстрактами могутніх формул

Він — неустанний хімік слів —

Планує витривалу форму (Є. Маланюк);

У своїм невеличкім гурточку він завів новину — гуртову працю (М. Коцюбинський).

Примітка. Якщо після відокремленої прикладки за умовами контексту має бути кома, ставимо лише одне тире — перед нею: *Автомобіль — наш дім на колесах, довго набираючи швидкість, нарешті розігнався*;

6.3) обставин: *Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірьовкою, де перевеслом, а де й так — просто жмутом трави* (Г. Хоткевич); *Їсти хочу — жах як!*; *Людей зібралося небагато — усього душ десять*; зокрема, обставин мети, виражених інфінітивом: *Увечері кличуть: «Іди до панночки — розбирати»* (Марко Вовчок);

7) для виділення повторюваних з певним поширенням слів: *Ми побачили актора вже в новій ролі — у ролі гетьмана*; *Хотілося жити — жити повнокровним життям, а не просто існувати*;

8) для виділення конструкцій з називним відмінком теми (уявлення): *А Дике поле, Дике поле! — по груди коням деревій* (Л. Костенко);

9) для підкреслення в розповіді несподіваності перебігу подій (замість частіше вживаних у таких випадках трьох крапок (див. § 162, пп. 1—5):

Послухали Лисичку

І Щуку кинули — у річку (Л. Глібов);

10) для виразнішого, порівняно з уживанням ком, змістово-інтонаційного виділення в середині речення вставних і вставлених словосполучень та речень, рідше — вставлених слів (вставлені слова та конструкції подають додаткові відомості, зауваження, пояснення і т. ін. до основного висловлення):

Душа моя — послухай! —

як яблуня в цвіту... (П. Тичина);

І хоч не раз — признаюся — ставати

Я на котурни моднії любив,

Але тепер... (М. Рильський);

<...> Топольський — молодий чоловік, але — на думку пана посла — незвичайно талановитий і солідний (О. Маковей);

Опукою згори — аж вітром зашуміло —

Орел ушкварив на Ягня (Є. Гребінка);

А тоді зопалу — не встигло радіо попередити! — вернулися морози (В. Яворівський); *Скільки всього — жах! — довелося натерпітися!*

Примітка 1. Про вживання ком і дужок при подібних конструкціях див. § 158, п. 11; § 163, I, п. 2.

Примітка 2. Коли після тире перед відокремленим зворотом або вставленою конструкцією стоять слова, що мають бути виділені комами (напр., вставні слова), то їх

виділяємо тільки з другого боку: *Не знають звідки взялись [орендарі], наїхали й позабирали панські землі під оренду — звісно, за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

11) для спеціального виділення за допомогою паузи різного змістового та стилістичного призначення тих чи інших фрагментів тексту: *Правда, я сам думав, що я вже зледаців, захолював в неволі. Аж бачу — ні* (Т. Шевченко);

Сьогодні —

майбутнього далину я оком прозираю (П. Тичина);

На прю ми стали проти царства тьми,

Що оскверняє море й суходоли,

І віримо, що переможемо — ми,

І знаємо, що не вмеремо ніколи! (М. Рильський);

12) між двома або рідше кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон (замість словосполучень зі сполучником **і**): *закон Бойля — Маріотта; гіпотеза Сепіра — Ворфа*;

13) між двома або рідше кількома іменниками, сполучення яких позначає певний зв'язок когось або чогось з кимось або чимось іншим (замість словосполучень з прийменником **між**): *відношення товар — гроші — товар; система людина — машина; зв'язок «автор — читач»; шаховий турнір Карпов — Фішер; матч команд «Динамо» — «Шахтар»; судно класу «ріка — море»;*

14) між двома або рідше кількома словами на позначення просторових, часових, кількісних меж (замість словосполучень з прийменниками **від ... до**): *автоtrasа Київ — Львів; велоперегони Суми — Київ — Ужгород; Навчання на курсах триватиме протягом січня — квітня; вантаж вагою вісім — десять тонн; на позначення динаміки розвитку чого-небудь з двох або більше етапів: Задум — реалізація — втілення в життя; Іншими словами, родословна [родовід] приблизно така: Лютер — Кромвель — Робесп'єр <...>* (М. Хвильовий: про розвиток революційних ідей у Європі).

Примітка. Між цифрами в таких випадках тире ставимо без відступів між знаками: у 2010—2018 роках; пам'ятки української мови XVI—XVIII ст.; на сторінках 1—10; у 1—4 томах, але, напр.: наприкінці XX — на початку XXI ст.

15) між словом і сполученням слів або між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: *Це коштує триста — триста п'ятдесят гривень; приїхати в гості на день — на два; у квітні — на початку травня* (пор. у § 35, п. 6.3 випадки позначення приблизної кількості на зразок *тристачотириста, день-два, у квітні-травні* з дефісним написанням).

2. У складному реченні тире ставимо в таких позиціях:

1) між частинами безсполучникового складного й рідше складносурядного і складнопідрядного речень для вираження часових,

причиново- та умовно-наслідкових, допустових та деяких інших відношень позначуваних ними подій або станів, швидкої або несподіваної зміни подій (порівняно з більш узвичаєним розмежуванням частин складносурядного і складнопідрядного речень комою розмежування їх за допомогою тире передає різкіше зіставлення змісту їхніх частин): *Як тільки займеться десь небо — з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила* (М. Коцюбинський);

А бавовна як дозріє —

Небом степ заголубіє... (М. Нагнибіда);

Защебетав соловейко —

пішла луна гаєм (Т. Шевченко);

Не жди ніколи слушної пори —

Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко);

Орач торкнеться до чепіг руками —

І нива дзвонить темним сріблом скиб (М. Стельмах);

Було, як заговорить або засміється — і старому веселіше стане (Марко Вовчок); <...> *Попадавсь їм багач у руки — вони його оббирали, попадався вбогий — вони його наділяли* (Марко Вовчок); *Билися об мене гнівливі хвилі нетерплячки — я вистояв* (П. Загребельний);

Ти гукай, не гукай,

а літа не почують.

Все біжать та спішать —

хоч співай чи ридай... (Б. Олійник);

Заграли знов — ще гірш нема ладу (Л. Глібов);

Скільки зглянеш — вилискують розгойдані вітром хліба (О. Гончар);

Минали літа — росли сини (А. Головка); *Сонце зійшло — і враз над Києвом знялося ревище гудків* (Ю. Смолич);

2) між частинами безсполучникового складного та складносурядного речень, зміст яких різко протиставляється або зіставляється: *Не козак вклонявся королеві — король схилив голову перед козаком!* (П. Загребельний);

Ще сонячні промені сплять —

Досвітні огні вже горять! (Леся Українка);

Закрався вечір, одиуміла праця,

Як сльози, затремтіли ліхтарі, —

Та діти наші ночі не бояться (М. Рильський);

3) між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої (замість частіше вживаної в таких випадках двокрапки (див. § 160, п. 1):

<...> *Та самотньому мені*

Здається — кращого немає

Нічого в Бога, як Дніпро

Та наша славная країна... (Т. Шевченко);

У загоні саме воли заборюкались — це старий підручний отих, що з ярмарку пригнали, б'є (А. Головка);

Бувають дивні на землі діла —

Серед зими черешня зацвіла (Д. Павличко);

Нап'юся з живої кринички —

Візьму доброти від землі (М. Сингаївський);

4) між частинами безсполучникового складного речення, зміст яких порівнюється: *Подивилась ясно, — заспівали скрипки (П. Тичина);*

5) між частинами безсполучникового складного речення, коли зміст другої частини завершує, підсумовує, узагальнює зміст першої (друга частина починається звичайно вказівними словами **це, то, так, цей, такий, ось хто, ось що** і под.): *Все для людини і завжди з людиною — цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя (М. Стельмах);*

Синиця славу розпустила,

Що хоче море запалить,

Що море буцімто згорить, —

Така, бач, є у неї сила (Л. Глібов);

Господарство занедбане, скрізь брудно — ось до чого призводять лінощі та нехлюйство;

6) між частинами складнопідрядного речення, коли підрядна частина ставиться перед головною з метою виразнішого змістового й, відповідно, інтонаційного її виділення, особливо в реченнях з кількома підрядними, коли в головній частині узагальнюється зміст попередніх підрядних:

Ой, хто в лузі, — озовися,

Ой, хто в полі, — одкликнися! (Я. Щоголів);

Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі!

(Леся Українка);

7) у складнопідрядному реченні між його частинами або частіше наприкінці головної частини — перед словом (сполученням слів), повторюваним для того, щоб пов'язати з попереднім реченням наступне, яке підсилює, доповнює, розвиває його зміст: *Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, — на порозі усвідомлення, що тільки в діяльній служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування (М. Рильський); Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вимоги до них і дружба з ними, — щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже (В. Сухомлинський).*

Примітка. Про вживання тире в реченнях з прямою мовою див. § 167, I.

3. Тире у простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах):

1) тире між частинами заперечного порівняння:

*І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі (Т. Шевченко);
То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клеочуть,
Попід небесами літають,—
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно-жальбно співає (народна дума);*

2) у періоді (разом з комою або без неї) — для виділення переходу від підвищення до зниження інтонації:

*Азовськеє море і Чорнеє море,
Зелені діброви і спів солов'я,
Високі Карпати, донецькі простори —
Це ти, Україно моя! (І. Нехода);
Як тільки ясний день погасне,
І ніч покриє Божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір,—
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя (Л. Глібов).*

Примітка 1. Уживання тире в складному реченні може поєднуватися з уживанням перед ним коми (див. приклади в межах цього параграфа): а) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення (у складних безсполучникових і в складносурядних реченнях); б) перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини безсполучникових складних речень; в) у різних інших випадках (див. § 166).

Примітка 2. Про вживання тире в разі зазначення прізвища автора або іншого джерела цитування див. §167, II, п. 3, прим. 2.

Примітка 3. Про тире як засіб абзацного членування тексту див. § 168, п. 4.

§ 162. Три крапки, або крапки (...)

1. Три крапки ставимо в таких позиціях:

1) На позначення перерваності або незакінченості висловлення:

*І — Вовк Ягнятко задавив...
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати
Та побивається, як рибонька об лід:*

Він Вовк, він пан... йому не слід... (Л. Глібов);

Юнак розплющив очі: синь!

Літак... Димки... І височінь (П. Тичина).

У реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Щастя... Хіба не думав про нього Степан? (В. Підмогильний).*

Три крапки ставимо всередині речення також для позначення певної паузи, коли далі висловлюється щось несподіване: *Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху (М. Коцюбинський).*

Примітка. У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції — після знака питання і знака оклику — ставимо дві крапки: *Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?.. (К. Гордієнко);*

Встає народ, гудуть мости,

Рокочуть ріки ясноводи!.. (М. Рильський);

2) на позначення уривчастості мовлення від хвилювання, збудження й узагалі сильних переживань:

«<...> Я не Ганна, не наймичка,

Я...»

Та й оніміла (Т. Шевченко);

3) на позначення несподіваного продовження чи завершення думки — з незвичним або й несумісним поєднуванням слів (часто в заголовках газетних заміток, нарисів, фейлетонів тощо): *Вибори... без вибору; зокрема, з використанням відомих цитат, крилатих висловів: ...І Шуку кинули у річку;*

4) на позначення розриву в оповіді, різкого переходу до нової думки (у художніх і публіцистичних текстах на початку речення — звичайно на початку абзацу): *Летимо над колією над залізничною... Отакінька колія... Рейки, як дротики. <...>*

...Маленькі озерецька, маленькі лісочки, маленькі річечки, маленькі сільця. І все це там — під нами! (Остап Вишня);

5) на позначення свідомої недовомовленості, умовчання з певних причин: — *Ходять тут усякі... — бурмоче дід (О. Донченко); — Ну, це вже ви того... — прокинувся рибалка. — Це брехня (Ю. Яновський).* З цією метою слова, що їх вважають грубими, образливими, непристойними, можуть подаватися в тексті не повністю, а з випущенням певної частини їхнього графічного складу (після початкових літер або всередині слова);

6) на позначення пропуску в цитованому тексті — після останнього слова перед пропуском або перед першим словом після пропуску, без дужок або в дужках, без інтервалу після слова і перед ним або з інтервалом (див. § 167, II, п. 2; § 163, II, п. 3, III).

§ 163. Дужки (), [], < >

1. В українській пунктуації застосовують круглі, або заокруглені, (), квадратні [] і кутові, < > дужки.

2. Круглі дужки ставимо:

1) для виділення в тексті підзаголовків, пояснення маловідомих, зокрема іншомовних, слів, уточнення попереднього слова (слів), для наведення другої назви кого- або чого-небудь, прикладів до чого-небудь, варіантів (слова та ін.), для подання прізвища автора або іншого джерела після цитування (якщо цитування подано не у формі епіграфа і под.: див. § 155, п. 1, прим. 2) тощо: *Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови). Київ, 1977* — назва книжки; *Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Українська культура (Київ, 2002)* — назва книжки; *Вокатив* (кличний відмінок) — форма іменника, що називає того, до кого звертаються; *Товариш Жан (Іван Іванович) свій високий лоб і свої рогові окуляри протирає завжди білосніжною хусткою <...> (М. Хвильовий); В українській мові багато запозичених слів — з грецької (церква, піп, диявол, театр, політика та ін.), латинської (медицина, університет, цирк, юрист та ін.), тюркських (гарбуз, козак, товар, карий та ін.), німецької (крейда, майстер, ландшафт та ін.), французької (аванс, багаж, інженер та ін.), англійської (бокс, футбол, смокінг, менеджер та ін.), польської (хлопець, певний, червоний та ін.), російської (болванка, затвор, льотчик та ін.) та низки інших мов (з підручника); сполучники **і (й), та** (у значенні «але»);*

2) для виділення вставлених слів, сполучень слів і речень, що подаються як додаткові зауваження та пояснення до основного змісту речення: *Тут вам асфальт і на тротуарах, тут вам асфальт і там, де пролітають бадьорі автомобілі (таксі!) і де вже не плентаються зовсім сумні допотопні візники (М. Хвильовий); Артема на умовному місці (біля крамниці) не було (А. Головка);*

*Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на паничині!.. (Т. Шевченко);
Одного дня сестра його, Оксана,
(А матері вже не було в живих),
Листа дістала і малу посилку (М. Рильський).*

Примітка. Якщо вставлена конструкція в дужках являє собою самостійне речення (кілька таких речень), у кінці її перед закритою дужкою має стояти відповідний розділовий знак: крапка, три крапки, знак питання, знак оклику; після закритої дужки розділові знаки не ставимо: *Днина чудова. (Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було.) Ми підіймаємось все вище та вище (М. Коцюбинський); Син. (Пустун. Екзамени. Фокстроти.) (М. Рильський).*

Це правило стосується також уживання крапки в реченнях, що є ремарками в драматичних творах і вставками, що вказують на реакцію слухачів (див. приклади нижче в пп. 3, 4).

Але після прізвищ цитованих авторів (див. приклади вище і нижче) та інших джерел цитування (див. п. 5) крапки в дужках не ставимо;

3) для виділення ремарок у драматичних творах при прямій мові дійових осіб: [Куниця (*хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання*):] *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину! (Плаче, цілує її руки.)* [Ольга (*голубить його голову*):] *Ну, годі-бо, заспокойся, бідний...* (І. Кочерга);

4) для виділення фраз, що вказують на ставлення слухачів до слів якогось промовця, до певної промови і т. ін.: — *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (В залі гучні, захоплені оплески.)* (М. Івченко);

5) для зазначення після цитати прізвища автора (див. приклади до пп. 2, 3) або іншого джерела цитування: ... (*з журналу, з наукової літератури та ін.; журнал «Дніпро», 2016, № 1, с. 15*);

6) для вставлення в текст цитати знака (знаків) питання або знака (знаків) оклику для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. § 156, п. 3; § 157, п. 5).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як кома, крапка з комою, двокрапка й тире, не ставимо перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після закритої.

Примітка 2. Знак питання, знак оклику і три крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо стосуються слів, узятих у дужки; якщо ж ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 3. Після цитати, за якою в рядок подано в дужках посилання на автора або інше джерело, крапки не ставимо, а переносимо за дужки. Знак оклику, знак питання, три крапки в подібних випадках перед посиланням ставимо, проте крапку після нього в кінці речення також ставимо. Крапку, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед посиланням ставимо тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо), але після посилання на джерело в таких випадках жодних розділових знаків не ставимо (див. § 155, п. 1, прим. 2).

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставимо розділовий знак, якого потребує ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

Примітка 5. Про вживання одиничної закритої круглої дужки — при цифрових або літерних рубрикаціях — див. § 168.

3. Квадратні дужки ставимо у спеціальних випадках (у текстах наукового та офіційно-ділового стилів) там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння.

3.1. Квадратні дужки ставимо:

1) для розмежування в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок, коли можуть застосовувати дужки різної форми — круглі (як внутрішні) і квадратні (як зовнішні);

2) для вставлення в текст цитати того чи іншого пояснення у тих випадках, де в текстах загального призначення досить круглих дужок (див. п. 1), для відновлення скороченого в оригіналі слова: *Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів* [пропуск. — Упоряд.] *ми мусимо це визнати; до Р[іздва] Х[ристового]* (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.);

3) для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати — за допомогою трьох крапок, поміщених у дужки такої форми, з відступами між знаками з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок).

4. Кутові дужки. Крім квадратних застосовують також кутові дужки з трьома крапками в середині них і з відступами між знаками з обох боків для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати у спеціальних текстах.

§ 164. ЛАПКИ (« », “ ”, „“, рідше „ ”)

1. Лапки ставимо в таких позиціях:

1) для виділення в тексті прямої мови, цитат (див. § 167) — як у тих випадках, коли цитата становить окрему частину складного речення, так і тоді, коли вона вживається в межах простого речення або однієї з частин складного речення як їхній компонент: *М. Рильський так характеризував значення словників у житті культурної людини: «І, звісно, не обійтись без користування словником. Один мій знайомий поет і літературознавець якось жартуючи сказав: “Я волію читати словники, ніж поеми. У словнику ті самі слова, що і в поемі, але подані в систематизованому порядку”. Це сказано жартома, але “читати словники” — не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здатися»* (про доцільність використання різних видів лапок — як зовнішніх і внутрішніх — див. нижче в п. 3).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як крапка, кома, крапка з комою, двокрапка й тире, ніколи не ставимо перед закритими лапками, а тільки після них.

Знак питання, знак оклику й три крапки ставимо або перед закритими лапками, якщо вони стосуються лише слів, поставлених у лапки, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 2. Якщо знак питання, знак оклику й три крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок у кінці речення ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можемо, залежно від змісту, ставити водночас і перед закритими лапками, і після них, наприклад: *Чи знайомі ви з романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; Невже ти не чув, як гукали: «До зброї!»?*

Якщо за характером речення в його кінці має стояти крапка, вона зберігається і в тому разі, коли речення закінчується фрагментом у лапках з наявністю перед закритими лапками цих розділових знаків: *Бідний багатому: «Здоров будь!». Багатий бідному: «Будь здоров!»* (народна творчість);

2) для виділення в тексті слів (висловів), що їх наводять як «чужі» або з відтінком іронічного, презирливого і подібного ставлення до чужого

висловлювання, а також слів незвичайних, слів, ужитих уперше або, навпаки, застарілих, і т. ін.: *Моє ім'я враз із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконституційних горожан», — з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції, різні* (І. Франко); *Аж якраз одхилилися двері, і сліпий Жан, брат жінчин, адмірал у одставці, ввійшов під руку з своїм «міноносцем», як він кликав лакея* (М. Коцюбинський); *Аби тільки те «завтра» швидше прийшло* (О. Копиленко); *Чужих слів уникав, а як траплялися які «консерватори», «бюджет», кожне з'ясовував* (А. Головка);

3) якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми — зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендовано вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх — «лапки-лапки» (“...” та ін.): *«Це мій “Кобзар”», — сказав він.*

Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: *«Це мій «Кобзар»», — сказав він.* Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: *«Ти дивився телефільм «Роксолана»?» — спитав він товариша.*

На письмі (у рукописних текстах) «лапки-лапки» традиційно використовують у формі „...”;

4) для виділення певних розрядів власних назв (див. § 50, п. 14; § 54, пп. 4, 5, 7; § 55, пп. 1, 3; § 57, п. 1; § 58, пп. 1—3);

5) для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів): Слово *голова*, крім свого прямого значення, має ще й кілька переносних: *«розум», «керівник», «початок колони» та ін.; голова «керівник» — це метафора.*

§ 165. СКІСНА РИСКА (/)

1. Скісну риску ставимо в таких позиціях:

1) в офіційно-діловому та науковому стилях — як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (= і), так і до розділового (= або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої

літератури); на позначення року, що не збігається з календарним, напр.: у 2018/2019, 2018/19 навчальному році (без відступів до і після скісної риски).

Уживаються також комбіновані єднально-розділові сполучники **і/або**, рідше **та/або** (без відступів до і після скісної риски): *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правлінь об'єднань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія?* (назва газетної публікації).

Примітка. У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс (див. § 36, п. 2), напр.: *купівля / продаж і купівля-продаж, категорія істот / неістот і категорія істот-неістот* (у мовознавстві), скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф);

2) на позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар*;

3) у графічних скороченнях (див. § 62) – без відступів до і після скісної риски:

3.1) замість сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *х/к* (холодного копчення), *к/т* (кінотеатр), *т/к* (телеканал) та ін.;

3.2) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін.

§ 166. Комбіноване вживання розділових знаків

1. У різних випадках можливе поєднане вживання двох розділових знаків. Це найчастіше:

1) **?! (див. § 156, п. 1, прим. 3), !? (див. § 157, п. 1, прим. 3);**

2) **...?; ...!; ?..; !.. (див. § 162, п. 1);**

3) **, — (кома й тире), які ставимо:**

3.1) у реченнях з прямою мовою та мовою автора;

3.2) у всіх тих випадках у межах речень з випущеними членами (*З одного боку, це ніби й не так, а з другого, — факти частково підтвердилися*) та з відокремленими і вставленими конструкціями, у складних реченнях, коли — за наявності в них тире — кома має закривати ту чи іншу попередню конструкцію;

3.3) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення: перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини речення (див. § 161, III, прим. 1);

4) збіг різних знаків у реченнях з наявністю конструкцій у дужках (див. § 163);

5) збіг різних знаків у реченнях з прямою мовою та мовою автора (див. § 167).

§ 167. Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат

1. Для виділення прямої мови вживаємо лапки, якщо пряма мова йде в рядок, або частіше, якщо кожен з реплік подаємо з нового рядка (з абзацу), тире.

2. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед її початком ставимо тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки (залежно від характеру речення): — *Добридень, Замфіре!*

— *Спасибі вам.*

— *Що поробляєш?*

— *З винограднику їду* (М. Коцюбинський).

3. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед її початком мають стояти відкриті лапки (без тире), у кінці — закриті лапки, а перед ними — відповідний до характеру речення розділовий знак (знак питання, знак оклику, три крапки, але не крапка, яку ставимо вже після лапок): *В цей час я побачила далеко машину і стала їм показувати зовсім в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось їде!»* (Ю. Яновський).

4. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:

1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставимо двокрапку, а перше слово прямої мови починається з великої літери: *Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»* (А. Шиян);

2) стояти після прямої мови, і в такому разі після прямої мови ставимо (залежно від характеру речення) кому (там, де мала б бути крапка), знак оклику, знак питання або три крапки, а слова автора починаються з малої літери; після відповідного розділового знака перед словами автора ставимо тире: *«Невиправдані людські втрати — найбільша ганьба для командира», — говорив старший лейтенант* (О. Гончар); — *Тату! татку!* — *упізнали діти.*

— *Голуб'ята!* — *батько простер руки* (П. Тичина);

— *Хто там?* — *запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун* <...>
— *Я, я!* — *нетерпляче повторила Ярнка* (В. Козаченко).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставимо тире: *«Як живе?»* — *в листі своїм княжна його [Тараса Шевченка] запитусь* (Д. Білоус).

Примітка. Якщо слова автора при цьому починаються словами **так, ось що, ось як** і под., то в тих випадках, де після прямої мови мали б стояти кома й тире, ставимо тільки тире: *«Треба завжди бути чесними» — так казала дітям мати;*

3) розривати пряму мову, і тоді, якщо пряма мова починається з абзацу, перед її початком ставимо тире, а якщо без абзацу (в рядок), перед початком і в кінці її ставляться лапки, і застосовуються такі правила:

3.1) коли на місці розриву не має бути ніякого розділового знака або мали б бути кома, крапка з комою, двокрапка або тире, то перед словами автора й після них ставимо комбінований знак кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери: *«У мене, — вів своєї дід, — сини, двоє, на фронтах»* (Л. Смілянський); *«Батьку, — мовила тихо, — ви так гарно співали, так гарно...»* (П. Загребельний); *«Мамо, — каже старший син, — ходім додому!»* (Марко Вовчок);

3.2) коли на місці розриву мала б бути крапка, то перед словами автора ставимо кому й тире, а після них — крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери: *— Зроду не чув, щоб лисиці так кидались на людей. — А я чув, — сказав Жадан. — І не тільки чув. Бачив* (Ю. Щербак);

3.3) коли на місці розриву мав би бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігаємо цей знак і додаємо тире, а після слів автора ставимо крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери: *— А, це ти, Максиме? — зрадив Карпо. — Заходь, заходь* (М. Коцюбинський); *— Оце вчивсь! — почав батько мені. — Що ж тепер?..* (А. Тесленко);

3.4) коли на місці розриву мали б бути три крапки, то вони залишаються перед тире. Пряму мову продовжуємо або з великої, або з малої літери залежно від того, яка літера була б після трьох крапок за відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставимо крапку й тире, а в другому — кому й тире: *«Ходять тут усякі... — бурмоче дід. — Недавно двоє пройшло»* (О. Донченко); *— «Гратиму!.. й я гратиму?.. Ну й... — глянув навкруги, — ну й життя гарне!..»* (А. Тесленко);

3.5) коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (тієї, що стоїть до розриву), а друга — другої, то після слів автора ставимо двокрапку й тире, а пряму мову продовжуємо з великої літери: *«Зараз, — сказав Матюха. Потім згадав щось і повернув голову до жінки: — Де там та Зінька з кислицями?»* (А. Головка).

Примітка. Діалоги й полілоги можна подавати без абзаців, що буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише першу репліку подаємо з абзацу й перед нею ставимо тире, а далі репліки наводимо в лапках; після них перед авторськими словами ставимо тире, а перед ними після авторських слів — двокрапку: *— Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, силасиленна... а кінні наступають, душать.*

«Розходьтесь!» — гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду» (М. Коцюбинський);

4) коли пряма мова стоїть у середині слів автора, перед нею стоїть двокрапка, а після неї ставимо:

4.1) кому, якщо це потрібно в умовах контексту: *Казав пан: «Кожух дам», та й слово його тепле* (прислів'я);

4.2) тире:

4.2.1) у разі відсутності розділового знака на місці розриву слів автора: *На зауваження вчителя з приводу запізнення учень пояснив: «Дуже довго не було автобуса» — і сів на своє місце;*

4.2.2) якщо пряма мова закінчується такими розділовими знаками, як три крапки, знак питання або знак оклику:

*Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
«І нащо зима та люта?» —
Все вони питають* (Леся Українка);

5) коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без указівки, кому вони належать, то кожному з них беремо в лапки, а між репліками ставимо тире: *«А в тебе земля ще де є?» — «Ні, нема». — «А хата є?» — «Є»* (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (у тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожному парну репліку слід брати в лапки, напр.: *— А в тебе земля ще де є? — «Ні, нема». — А хата є? — «Є»* (Панас Мирний);

6) якщо в діалозі, що подається в рядок, після репліки одного з учасників ідуть слова автора, то перед наступною реплікою іншого учасника тире не ставимо: *«Простіть мені; чого нам сваритись?» — каже вона, аж плаче. «Про мене, — кажу. — Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила»* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка. Звичайно не виділяють (лапками або тире) чужу мову і тоді, коли немає вказівки на те, кому вона належить (це невідомо або не має значення): *Кажуть: скупий двічі платить; — Друкарська? — Так. Маю намір купити згодом. Кажуть, у німців чудові машинки* (О. Шугай).

У друкованих засобах масової інформації вставлені речення, подібні до слів автора, виділяють звичайно комами: *Учора, повідомляє наш кореспондент, відбулася зустріч лідерів країн Євросоюзу* (з газети).

5. Для оформлення цитат застосовуємо такі розділові знаки:

1) цитати, включені в авторський текст, беремо в лапки. Інші розділові знаки при них розставляємо так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора: *У Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є українська мова».*

Цитати, що виступають як самостійні висловлення (напр., в епіграфах), лапками не виділяються;

2) якщо цитату наводимо не повністю, а з пропуском, його позначаємо трьома крапками — на початку, в середині або в кінці цитати (у текстах спеціального призначення знак три крапки на місці пропуску можна ставити у квадратні або кутові дужки (див. § 163, II, п. 3, III).

Пропуски на початку цитати позначаємо по-різному. Якщо цитату подаємо як пряму мову після двокрапки, перше її слово після трьох крапок пишеться з малої літери: *Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «<...> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (О. Кундзич). Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох крапок пишеться з великої літери: «<...> *Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись поясненням останніх російською мовою <...>*», — зауважував М. Рильський.

Якщо цитата органічніше включена в текст, виступаючи як підрядна частина складнопідрядного речення, як частина речення зі вставленими словосполученнями або реченнями, що вказують на її автора, вона починається завжди з малої літери (навіть тоді, коли її взято повністю), за винятком власних назв, і без зазначення можливого пропуску на її початку: *Максим Рильський писав, що «глибока народність лексики Малишка, граматичного, синтаксичного ладу його творів не підлягає сумніву»; Як відзначав Олесь Гончар, «XX сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування»;*

3) якщо під час цитування з'являється потреба у вставленні пояснень, їх подають або в круглих (див. § 163, п. 1), або (у текстах спеціального призначення) у квадратних дужках (див. § 163, II, п. 2). У круглих дужках (з виділенням курсивом) подають також зауваження, примітки в межах певної цитати на зразок: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (примітка наша. — *Ред.*), «... (курсив мій. — *Упоряд.*) ...» і под.

Примітка 1. Про вживання в цитованому тексті зовнішніх і внутрішніх лапок див. § 164, п. 3.

Примітка 2. Прізвище автора або інше джерело цитування подаємо після цитати звичайно в круглих дужках (див. § 163, I, п. 5); якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче, зокрема в епіграфах, джерело зазначається переважно без дужок (див. § 155, п. 1, прим. 2). У тих випадках, коли цитату наводимо в дужках у середині речення, її джерело зазначається звичайно після крапки й тире (див., наприклад, § 158, I, п. 15, 1, у примітці ілюстрацію з творів М. Коцюбинського).

Про вживання крапки в кінці речення у цитатах (епіграфах і т. ін.) при зазначенні (у дужках і без них) їхніх авторів та інших джерел цитування див. § 155, п. 1, прим. 2.

§ 168. Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку

1. Для оформлення пунктів переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовують такі способи членування тексту — з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

2. За потреби у кількаступеновому членуванні тексту від ширших до вузких за змістом його положень застосовуємо комбіновану систему буквено-цифрової нумерації:

1) римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) — на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

2) арабські цифри (з крапкою) — на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

3) арабські цифри (з дужкою після них) — на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою);

4) малі літери (з дужкою) — на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою).

3. За потреби застосовують інший принцип — використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (далі — НАН України) є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України, який ухвалюється та реєструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому йменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР [...] і т. д. (Статут Національної академії наук України).

4. Якщо ж немає потреби в такому ступеновому членуванні тексту, звичайно використовують арабські цифри з крапкою і ще частіше — арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад:

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я <...> і т. д. (Конституція України).

Особливо це застосовують тоді, коли перелік подають у рядок: *Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури* (у таких випадках замість крапки з комою можна використовувати й кому, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

5. Використовують також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:

- *призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;*
 - *за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).*
-